

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

SOLIYEV AZIZBEK KAMOLDINOVICH

ZAMONAVIY DIZAYN SAN'ATI VA UNGA QO'YILADIGAN
TALABLARI.

5A 110801 - Tasviriy san'at va amaliy-bezak san'ati mutaxassisigi

Magistr

akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya

“DAK ga tavsiya etaman”
Magistritura bo'limi boshlig'i
_____ I. Ikramov
“ ____ ” _____ 2017 yil

“DAK ga tavsiya etaman”
Tasviriy san'at va muhandislik
grafikasi kafedrası mudiri
_____ dots. O'. Abdullaev
“ ____ ” _____ 2017 yil

Ilmiy rahbar:
dotsent O'. E. Abdullaev

NAMANGAN– 2017

MUNDARIJA:

Kirish.....	3-8
I bob. Dizayn taraqqiyotining tarixiy-madaniy asoslari	
1.1. Dizaynning tarixiy shakllanish va rivojlanish bosqichlari.....	9-15
1.2. Temuriylar davrida dizayn san'atiga bo'lgan etibor.....	15-28
1.3. XIX asrlarda Evropada dizayn san'ati.....	28-43
I bob bo'yicha xulosa.....	43-44
II bob. Dizayn turlari va zamonaviy uslublar	
2.1. Zamonaviy dizayn turlari.....	45-60
2.2. Uslublar va ularning kelib chiqishi	60-70
2.3. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda dizayn san'atining rivojlanishi.....	70-81
II bob bo'yicha xulosa.....	81
III bob. Hozirgi dizayn san'atiga qo'yiladigan yangi talablar	
3.1. Zamonaviy dizaynning badiiy-ijodiy xususiyatlari.....	82-93
3.2. Dizaynning falsafiy-ahloqiy masalalari.....	93-107
3.3. Milliy dizaynga qo'yiladigan zamonaviy talablar.....	107-117
III bob bo'yicha xulosa.....	117-118
Umumiy xulosa va tavsiyalar	119-120
Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati.....	121-124
Ilova.....	125-135

Kirish

Dissertasiya mavzusining asoslanishi va uning dolzarbligi. O'zbekiston Respublikasi zamonaviy mustaqil davlat sifatida 1991-yilda tarix sahnasida paydo bo'ldi. Holbuki mamlakatimizning birinchi Prezidenti I.A. Karimov haqqoniy takidlaganidek “Ma’naviyatni tiklashi, tug’ilib o’sgan yurtida o’zini boshqalardan kam sezmay, boshini baland ko’tarib yurishi uchun insonga albatta, tarixiy xotira kerak”¹.

Inson yer yuzida paydo bo'libdiki u yangilikga, go'zallikga intilib, kelgan. U har bir narsadan san'at asari yaratishi mumkin. Modomiki shunday ekan inson oddiy loy, tosh, yog'och, ipak, jun hatto qamishdan ham go'zallik yaratishga qodir. Bunday g'o'zallik asta sekin san'at darajasiga yetib keladi. Bu jarayon davomida san'atkor o'zining qalb quriga bag'ishlab yaratilayotgan asariga jon bag'ishlaydi. San'atning o'ziga yarasha turli xil soxa va yo'nalishlari mavjud. Kimdir uni go'zal tabiat desa, kimdir yaratilmagan asar deydi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov o'zlarining “O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida” kitoblarida shunday jumlani ta'kidlab o'tadilar: “Biz bundan buyon eskicha yasholmaymiz va bunday yashashga zamonning o'zi yo'l qo'ymaydi”² deb takidlagan.

Dizayn – bu asli inglizcha deign so'zidan olingan bo'lib, loyihalash, chizish, o'ylab topish hamda loyiha, reja, rasm ma'nolarini bildiradi. Dizayn iborasi buyumlarni loyihalash bilan bog'liq bo'lgan yangi faoliyat turini bildiradi. XX – asrning boshlarida dizayn alohida turi sifatida vujudga keldi va rivojlana boshladi. Hozirgi kunda “Dizayn” jamiyatni murakkab yashash jarayoniga mos keluvchi buyumlar muhitining maqsadga muvofiq keladigan namunalarini yaratish bilan shug'ullanadi. Ba'zan dizayn deganda uning ayrim bir soxasi, masalan: san'at buyumlarining estetik xossalarini loyihalashgina tushuniladi. Lekin dizayn ishlab chiqarishning funktsiya ko'rsatishi, iste'mol buyumlar muhitida odamlarning

¹ Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Т.:Шарқ, 1998. – Б. 24-25.

² Каримов И. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – Б. 5.

yashash bilan bog'liq bo'lgan ancha keng ijtimoiy- texnik hamda estetik muomalani hal etadi. Dizayn iborasi badiiy loyihalash faoliyatining natijasini ifodalash uchun ham ishlatiladi. Masalan: “buyumlar dizayni”, “ avtomobillar dizayni”, “ liboslar dizayni” va boshqalar.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek: “Jamiyatda yuksak ma'naviy fazilatlarni kamol toptirish, milliy mafkurani shakllantirish, yoshlarni boy ma'daniy merosimiz, tarixiy an'analarimizga, umuminsoniy qadryatlarga hurmat. Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash-mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning hal qiluvchi omilidir”¹.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev 2016-yil yakunlarida “eng avvalo yoshlar va aholi o'rtasida mamlakatimizning boy tarixi, uning betakror madaniyati va milliy qadriyatlarini keng targ'ib qilish, johon ilm-fani va adabiyoti yutuqlarini yetkazish uchun zarur muhit va shart-sharoit yaratish ustufur vazifalardan hisoblanadi”², deb takidlab o'tdi.

Hozirgi kunda matbuot sahifalarida dizayn so'zini tez-tez uchratish mumkin. Arxitektura, kiyim-kechak, radio-televizorlar, avtamobillar haqida gapirganda ham ularning dizayniga baho beriladigan bo'ldi. Dizayn nima? Uning lug'aviy ma'nosi qanday? Bu savolga Italyan arxitektori va dizayneri Djio Ponti dizaynning maqsadi- go'zal shakllar, narsalar dunyosini yaratishdan iborat bo'lib, ular svilizatsiyamizning chinakkam xarakterini ochib berishi lozim, deb xisoblaydi. Demak dizayner birinchi navbatda kuchli fantaziyali rassom, keng qamrovli, lirik tabiatli inson, yuqori malakali injener, texnolog, konstruktor bo'lmog'i lozim. Dizayn ishlab chiqarishining hamma soxalarida, jumladan, mashinasozlik, mebel, xalq xo'jalik buyumlarini ishlab chiqarish, tikuv bichuv ishlarida keng qo'llaniladi. Uning zimmasiga funksional vazifasini inobatga olgan holda o'sha buyumning go'zal, ixcham,xizmat uchun qulay va arzon bo'lishini ta'minlash yuklangan. Yaqin yillar ichida har bir soxaning dizaynerlari alohida o'rin egallay boshlashdi.

¹ I.A.Karimov “Yuksak manaviyat -engilmas kuch” T.: «Ma'naviyat» 2008 y. 27-bet

² Мирзиёев Ш. М. Танқидий таҳлил, қатъий-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – Б. 47.

Tadqiqotning ob'yekti va predmeti. Tadqiqotning ob'yekti qilib O'zbekistonda tasviriy san'at va dizayn san'atiga oid asosiy adabiyotlar va monografiyalardan foydalangan holda Zamonaviy dizayn san'ati bo'yicha o'rganilgan bir qator monografiyalari va alohida ajratib olingan manbalar ilmiy tadqiqot ishining asosiy obyekti hisoblanadi. Dizaynning tarixiy shakllanish va rivojlanish bosqichlari, o'sha davr muhitiga mos buyumlar dizayni. Temuriylar davrida dizayn san'ati. O'zbekistonda zamonaviy dizayn san'atining rivojlanishi, bugungi taraqqiyot davrida dizayn san'atining o'rnini va ahamiyati. Milliylikning dizayn san'atidagi zamonaviy talablarini yoritish ilmiy ishning asosiy predmeti hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Mustaqil O'zbekistonning kelajagi bo'lgan yosh avlodni tarbiyalash, ular ongida milliy istiqloq tafakkurini va vatanparvarlik g'oyalarini shakllantirishda Tasviriy san'at fanining o'rnini va imkoniyatlari cheksizdir. Mavjud ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uni zamon talablari darajasiga ko'tarish milliy kadrlar tayyorlashning yangi tizimini, barkamol avlodni voyaga yetkazish to'g'risidagi farmon va «Ta'lim to'g'risida» gi qonun va kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dasturning negizini tashkil qiladi.

Amaliy san'at fani tasviriy san'at, chizmachilik va amaliy san'at o'qituvchilarni tayyorlashning tarkibiy qismi hisoblanadi. Qadim zamonlardan yurtimizda xalq amaliy san'ati, hunarmandchilik rivojlanib kelgan. Bu bo'sh me'rosni rivojlantirishda xalq ustalari, naqqoshlar, me'morlar, kulollar, toshkaroshlar va boshqa san'at ustalari ijod qilib kelishgan. Ular qoldirgan me'rosni o'rganish va uni rivojlantirishda amaliy san'at fanining o'rnini kattadir.

O'lkamizning shahar va qishloqlari turmush hayotimizni yanada chiroyli va qulay buyumlari, yashash sharoitlarni yaratishimiz uchun hamda jahon andozalari darajasida ishlab chiqarish salohiyatini oshirishimizda dizayn san'atining o'rnini beqiyosdir.

Zamonaviy dizayn san'atining maqsadi, yaratilayotgan san'at asarlaridan tortib qurilayotgan ko'cha, xiyobon, binolarni badiiy bezash uslublarini yosh avlodga etkazish va ma'naviy yuksak badiiy did egasi qilib tarbiyalash maqsad va

vazifasi deb biladi. O'rta Osiyoda dizayn san'at mutaxassisligini shakllantirish uchun talabalarning diqqat-e'tiborini, birinchi navbatda xalq amaliy- badiiy san'atini o'rgatishga qaratmog'imiz lozim. O'rta Osiyo xalqlari boy ma'daniy, ma'naviy o'tmishga ega bo'lib, asrlar davomida mavjud tabiiy xom- ashyolarni inobatga olgan holda ma'naviy boy, funksiya jihatidan qulay, tantanavor, ko'rkam muhit yaratish yo'lida tinimsiz izlanishgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Dizayn taraqqiyotining tarixiy-madaniy asoslari, uning tarixiy shakllanish va rivojlanish bosqichlari, Temuriylar hukmronligi davridagi dizayn san'atiga doir uy rozg'or buyumlari, zamonaviy dizayn asosida qurilgan bino-inshoatlari, bog'lar va hokazolar yoritib berilgan. Dizayn turlari va zamonaviy uslublar, mustaqillik yillarida O'zbekistonda dizayn san'atining rivojlanishi, hozirgi dizayn san'atiga qo'yiladigan yangi talablar, milliy dizaynga qo'yiladigan zamonaviy talablar chuqur o'rganilgan.

Tadqiqotning asosiy masalalari va farazlari. Dizayn turlari va zamonaviy uslublari, ularning kelib chiqish tarixini o'rganish, O'zbekistonda mustaqillik yillarida dizayn san'atining rivojlanishi, Mamlakatimizda yaratilayotgan dizayn san'atiga doir san'at asarlari, durodgorlik buyumlari, bino inshoatlar va hokozalarda milliylikimizni aks ettirib kelajak avlodga yetkazish, zamonaviy dizayn san'atini va unga qo'yiladigan talablarini o'rganish, tadbiq etish, yoritish va ilmiy xulosa qilish tadqiqot oldiga qo'yilgan asosiy masala va farazlar hisoblanadi.

Tadqiqot mavzusi bo'yicha adabiyotlar tahlili. Sanoat inqilobi tufayli dunyoga kelgan dizayn yashin tezligida Jeyms Uattning bug' mashinalari, Reymond Louining lokomotivlari, Peter Berens va Diter Ramsning elektron buyumlari, Marchello Natsiulli va Etor Sottsassning yozuv mashinkalari, aka- uka Raytlarning uchish moslamalari, Skorskiy vertalyotlari, Stenli Kubrik va Verner Pantonning kosmik fantaziyalari bilan hayotimizga kirib keldi¹.

XX asrni haqli ravishda "dizayn asri" deb atash mumkin. Uning yuz yillik tarixida "ilohiy" buyuk asarlar dunyoga keldiki, ularni Evropada "dizayn ikonasi" deb atashadi. Ular dizayn taraqqiyoti shajarasini (bosqichlarini) aks ettiradi.

¹ D.D. Zuparova, N.N. Karimova. Dizayn tarixi. – T. Lesson press. 2016 y. 6-b.

Bugungi kunda ularga bag'ishlab maxsus muzey va ko'rgazma zallari bunyod etilmoqda. Qisqa tarixiy vaqtda Mustaqil O'zbekiston yuksak dovonlarni o'shib o'tdi desak mubolag'a bo'lmaydi. Shu kabi o'zbek dizayni ham yosh bo'lishiga qaramay, o'zining go'zalligini olamga ko'z-ko'z qilayapti. Agar qiyosiy darajada baholaydigan bo'lsak, XXI asr dizayni - O'zbekiston tarixining barcha zamonlarida yaratilgan predmetlar olami muhitidan ko'proq bunyodkorlik, iste'molchi talablarini ro'yobga chiqarishga hissa qo'shganligining guvohi bo'lamiz¹. Ular qildirgan san'at durdonalarini o'rganilishi ko'plab tadqiqotchilar o'rtasida katta qiziqishga sabab bo'lib kelmoqda. Adabiyotlarning kompleks tahlili shuni ko'rsatadiki, tadqiq etilayotgan mavzu bir necha bor ilmiy o'rganish obyekti bo'lib kelgan.

Metodologik yondashuvlar "Zamonaviy dizayn san'ati va unga qo'yiladigan talablari" mavzusini yorituvchi ilmiy adabiyotlarni shartli ravishda ikki guruhlariga ajratish maqsadga muvofiqdir:

1. Mustaqillik davrigacha nashr etilgan ilmiy adabiyotlar.
2. Mustaqillik davrida nashr etilgan ilmiy adabiyotlar.

Tadqiqotda qo'llanilgan metodikaning tavsifi. Tadqiqotni amalga oshirishda tarixiylik, xolislik, davriy izchillik, qiyosiy, tanqidiy, mantiqiy va xronologik tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalarining nazariy va amaliy ahamiyati. Magistrlik dissertasiyasidan kasb hunar kollejlari va tasviriy san'atga ixtisoslashgan internat litseylarda "tasviriy san'at va amaliy san'at" fanlaridan hamda oliy o'quv yurtlari Tasviriy san'at yo'nalishi talabalari uchun "dizayn san'ati" va "amaliy va badiiy bezak san'ati" fanlaridan ma'ruza matnlari tayyorlashda, amaliy mashg'ulotlar olib borishda foydalanish mumkin.

Tadqiqotning nazariy va uslubiy asoslari. Magistrlik dissertasiyasini yoritish jarayonida O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I. A. Karimov va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevlarning asarlarida ilgari surilgan xalq amaliy san'atini manbalar asosida haqqoniy o'rganish, xolislik va

¹ D.D. Zuparova, N.N. Karimova. Dizayn tarixi. – T. Lesson press. 2016 y. 140-b.

tarixiylik tamoyillariga asosiy e'tibor qaratishga oid g'oyalari nazariy asos vazifasini bajardi. Tadqiqot jarayonida muammoni yangi zamonaviy tafakkurning kontseptual nuqtai-nazaridan idrok etishga, dizayn san'atini barcha xarakterini ularning real mazmuni asosida, hozirgi zamon talablari kontekstida ochib berishga asosiy e'tibor qaratildi.

Tadqiqotning metadalogik asosini ishlab chiqishda O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A. Karimov va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevlarning asarlari, maruza va nutqlarida ilgari surilgan uslubiy, ilmiy nazariy ko'rsatmalari muhim ro'l o'ynadi.

Tadqiqotning davriy chegarasi. Tadqiqot uchun O'rta Osiyo Temuriylar davridagi dizayn san'ati, XIX asrlarda Evropada dizayn san'ati va Mustaqillik yillarida O'zbekistonda dizayn san'ati davriy chegara sifatida olingan.

Dissertasiya tarkibining qisqacha tavsifi. Magistrlik dissertasiyasi ishi kirish, uch bob, to'qqiz paragraf, xulosa, foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati hamda ilovalardan iborat. Magistrlik dissertasiyasi hajmi 135 betni tashkil qiladi.

I BOB. DIZAYN TARAQQIYOTINING TARIXIY-MADANIY ASOSLARI

1.1. Dizaynning tarixiy shakllanish va rivojlanish bosqichlari.

“Dizayn” soʻzini ingliz tilidan tarjima qilganimizda “fikir”, “loyiha”, “bezak” kabi maʼnolarni anglatadi.

Koʻp yillar mobaynida tadqiqotchilar uni “sanoat estetikasi” deb nomlaganlar. Tor maʼnoda esa, professional nuqtayi nazardan qaraydigan boʻlsak, yuqori darajadagi isteʼmolga moʻljallangan, estetik sifatlarga ega boʻlgan hamda inson hayoti uchun qulaylik yaratadigan buyum va narsalar muhitini, turar joy, ishlab chiqarish, ijtimoiy-madaniy sohalarni tashkil etuvchi badiiy loyihalash faoliyati demakdir. Dizayn atamaları lugʻatida “dizayn” inglizcha soʻz boʻlib, “loyiha”, “obraz”, “fikir”, “gʻoya”, “gʻayrioddiy faoliyat”, “reja”, “maqsad”, “moʻljal”, “ijodiy koʻzlama”, “chizma”, “hisob-kitob”, “konstruksiya”, “eskiz”, “rasm”, “naqsh”, “kompozitsiya sanʼati”, “sanʼat asari” kabi maʼnolarni anglatadi. Dizayn - bu bir qator maxsus loyihalash faoliyati boʻlib, badiiy buyumlar ijodkorligi va ilmiy asoslangan muhandislik amaliyotini sanoat ishlab chiqarishi tizimida birlashishi.

Oʻrta Osiyo hududi jahonning eng koʻhna madaniyat oʻchoqlaridan biri hisoblanadi. Ushbu hududda istiqomat qilgan xalqlar qadimdan boy va rang-barang madaniyat yaratgan. Bu madaniyat namunalarining aksariyati asrlar davomida ajdodlardan avlادلarga madaniy meros sifatida yetib kelmoqda. Xalqimiz tomonidan yaratigan amaliy sanʼat namunalari milliy tariximizni oʻrganishga muhim manba boʻla oladi¹.

Dizayn bugungi kunda bir qator fan tarmoqlarini kompleks jamlagan badiiy loyihalash faoliyati boʻlib, oʻz tarkibida tabiiy fanlar, texnikaviy, gumanitar bilimlarni, muhandislik va sanʼatni bir-biri bilan bogʻlovchi insonning barcha hayotiy faoliyatiga bogʻliq boʻlgan narsalar dunyosini sanoat asosida ishlab

¹ Насиба Абдуллаева. “Фарғона водийси халқининг анъанавий каштодўзлик наъмуналари”. – Т.: Янги нашр, 2011. 3-б.

chiqarishga yoʻnaltirilgan juda keng qamrovli faoliyat hisoblanadi. Uning markaziy va muhim masalasi inson madaniy estetik talablariga munosib narsa-buyumlar dunyosini yaratishdan iboratdir. Shu bois ham, dizayner uchun eng muhimi bir qator texnik muhandislik, tabiiy fanlar sohasidagi bilimlarni qoʻllash bilan birgalikda gumanitar fanlarning bilim manbalari - falsafa, madaniyatshunoslik, sotsiologiya, psixologiya va boshqa fan sohalaridan unumli foydalanish hisoblanadi¹. Mana shu bilimlar narsa va buyumlar olamini badiiy loyihalash jarayonida oʻzaro uygʻunlashib ketadi. Umuman olganda, sanoat estetikasi dizayn fani sifatida rivojlandi hamda alohida sohaga aylandi.

Dizayn obyektlari. Har qanday narsa yoki buyum, narsalar majmui, ularni oʻrab turgan predmetlar makoniy muhiti, dizayn sohasidagi xizmatlar, dizayn obʻektidir. XX asrning boshlarida insonni oʻrab turgan barcha yashash sharoitlari, muhiti va usuli sanoat dizaynining obyekti sanaladi. Ammo tarixiy jarayon bosqichlarida asosan buyum dizayn obyekti sifatida yuzaga chiqqan.

Dizaynning maqsadi. Maʼlum bir hududning madaniyati va har bir davrning oʻziga xos axloqiy-estetik qadriyatlari talablaridan kelib chiqqan holda insonni oʻrab turgan moddiy olamni insoniylashtirishdan iborat.

Dizayn metodlari. Arxitektura sohasida ishlab chiqilgan kompozitsiya metodlariga ancha yaqin, ammo tadqiqotchilikda evristik, yaʼni tez kashf etish usullarini qoʻllaydi, undan tashqari, turli badiiy ijodkorlikda qoʻllaniladigan hamda ilmiy faoliyatga tatbiq etilgan usul va metodlardan foydalaniladi.

Dizayner va isteʼmolchi. Shu bois dizayn-loyihalash metodologiyasida eng koʻp eʼtibor faqat ergonomikaga qaratilib qolmaydi, balki ijtimoiy-madaniy hamda isteʼmolchining psixologik sifatlariga ham qaratiladi. Bu, oʻz navbatida, dizaynning amaliy insonparvarlik vazifasini bajarish uchun imkoniyatlar yaratadi. Buyumlar madaniyatdan tashqarida yaratilmaydi, inson tomonidan yaratilgan har qanday buyum u yoki bu darajada madaniyatning asosiy vazifasi - jamiyat hayotiy faoliyatining tarixiy tajribalarini mustahkamlash, jamlash va saqlash orqali insoniyat ijtimoiy xotirasining universal xazinasidan joy oladi. Madaniyatning

¹ Mixaylov S. Istoriya dizayna. tom 2. M: 2000-2002. 105-bet.

yana boshqa bir vazifasi insoniyatning jamlangan va jamlanib borayotgan tajribalarini odamlardan odamlarga yetkazuvchi vosita ekanligidir. Qachonlardir yaratilgan, bugungi kunlarda bunyod etilayotgan buyumlar tajribalarni yig'uvchi, yetkazuvchi va tarixiy axborotlarni tarqatuvchi madaniyatning muxtor elchilari vazifasini o'taydilar.

Mavjud ta'lim–tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uni zamon talablari darajasiga ko'tarish milliy kadrlar tayyorlashning yangi tizimini, barkamol avlodni voyaga yetkazish to'g'risidagi farmon va «Ta'lim to'g'risida» gi qonun va kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dasturning negizini tashkil qiladi. Amaliy san'at fani tasviriy san'at, chizmachilik va amaliy san'at o'qituvchilarni tayyorlashning tarkibiy qismi hisoblanadi. Qadim zamonlardan yurtimizda xalq amaliy san'ati, hunarmandchilik rivojlanib kelgan. Bu bois me'rosni rivojlantirishda xalq ustalari, naqqoshlar, me'morlar, kulollar, toshtaroshlar va boshqa san'at ustalari ijod qilib kelishgan. Ular qoldirgan merosni o'rganish va uni rivojlantirishda amaliy san'at fanining o'rni kattadir.

O'lkamizning shahar va qishloqlari turmush hayotimizni yanada chiroyli va qulay buyumlari, yasash sharoitlarni yaratishimiz uchun hamda jahon andozalari darajasida ishlab chiqarish salohiyatini oshirishimizda fanning o'z o'rni bor.

Amaliy san'at fanini o'qitishdan maqsad, yaratilayotgan san'at asarlaridan tortib qurilayotgan ko'cha, xiyobon, binolarni badiiy bezash uslublarini yosh avlodga etkazish va ma'naviy yuksak badiiy did egasi qilib tarbiyalash maqsad va vazifasi deb biladi. O'rta Osiyoda amaliy san'at mutaxassisligini shakllantirish uchun talabalarning diqqat-e'tiborini, birinchi navbatda xalq amaliy- badiiy san'atini o'rgatishga qaratmog'imiz lozim. O'rta Osiyo xalqlari boy ma'daniy, ma'naviy o'tmishga ega bo'lib, asrlar davomida mavjud tabiiy xom- ashyolarni inobatga olgan holda ma'naviy boy, funktsiya jihatidan qulay, tantanavor, ko'rkam muhit yaratish yo'lida tinimsiz izlanishgan¹.

¹ L.I. Rempel, Pugachenkova. G. A. "O'zbekiston san'ati tarixi". T. 1965g-y. 93-bet.

X asrda yashab ijod etgan Sharq olimi Abu Nasr Forobiyning kasb – hunar egallashga bag'ishlagan quyidagi fikrini eslab o'tish o'rinlidir: “ Kimki eng go'zal va foydali narsani kashf etish fazilatiga ega bo'lsa, kashf etgan narsaning chindan ham o'zining istagi va boshqa birovning istagiga muvofiq bo'lsa yoki uni boshqalarning xohishiga muvofiq deb gumon qilinsa, kashf yoki ijod etilgan narsa haqiqatdan xayrli va foydalidir”. Mazkur fikr har bir hunarmand yuragidan joy olgan. Shaharlarda hunarmandlar uyushmasi, katta ustaxonalarning mavjudligi, ularning o'ziga xos qonun – qoida risolalariga ega bo'lishi hunarmandlar mahsulotining san'at darajasiga yetkazilishiga sabab bo'lgan.

Markaziy Osiyoda, jumladan, Toxariston (Baqtriya), Xuroson (Parfiya) va Sug'dda antik va ilk o'rta asrlarda haykaltaroshlik san'ati keng rivojlangan. Haykaltaroshlik san'ati namunalari saroy, ehrom va boy xonadonlar uylari interyerlarida keng qo'lanilgan. Haykaltaroshlik san'ati, asosan ikki yo'nalishda shakllangan. Bu hajmli va barelef – devor, yuzasidan yarim bo'rtib chiqqan hajmda ishlangan. Hududni tarixiy tashkil etishning muhim tomonlaridan biri – uni me'moriy-estetik tashkil etishdir. U inson yashayotgan muhitning estetik jihatlarini saqlash va yaxshilashga qaratilgandir¹.

Dizayn XX – badiiy madaniyatida favqulotda paydo bo'ldi. Chet elda XIX va XX-asrlar mobaynida shakllanib u sanoat to'lqinida, keyinchalik ilmiy- texnik inqilobda bizning hayotimizda tez suratlar bilan yorib kirdi va loyihalash – badiiy, faoliyatida ta'sirli va eng keng tarqalgan turlaridan biriga aylandi. Bugungi kunda qaysi bir inson faoliyati doirasida bo'lmasin dizayner mehnatisiz tassavvur qilish qiyin. Dizayn inson ishini va hayotini yengillashtirdi, ko'p jihatdan, uning yashash uslubini belgilaydi. U xuddi hech qanaqa boshqa loyihalash badiiy faoliyatini turini, inson uchun uning doirasida har jihatdan yuqori darajada maxsus ilmiy tadqiqot asosida, inson hayoti faoliyatida eng qulay sharoitni yaratishga intilib, uning zamonaviy texnikada o'zaro ta'sirini o'rganadi. Jamiyatda qanday voqea sodir bo'lmasin yangi musiqaga qiziqish, uyda yopilgan nonni eski uslubda yopilishiga qiziqish, salomatlikka yuqori darajada e'tibor berish hammasi dizaynda

¹ Mirzayev K.M. “Tumanni rejalashtirish va hududiy joylashtirish”. – T.: Fan va texnologiya, 2014. 104-b.

o'z aksini topadi, ya'ni o'z navbatida kelgusida yangi yo'nalishda namoyon bo'ladi. Badiiy texnik rivojini zamon talabiga mos bo'lishini shu dizayn ishtirokida, shakl- shamoyili yangilanib turiladi. Dizayn ilg'or texnologiyani va materiallarni aniqlashda, eng zamonaviy texnik yutuqlarni va modalar tasirini, ishlab chiqarilgan buyumlarning yuqori iste'mol xususiyatini, ayni paytda insonlar didini turli tumanligini hisobga olishda farqlanadi va inson didining yuksalishida eng zarur omillar sifatida namoyon bo'ladi¹.

“Dizayn” tushunchasi bugun eng taraqqiyparvar ko'rinishda va eng yuqori zamonaviy texnik yutuqlari bilan bog'lanmoqda. Dizayn asarlari nafaqat o'z davri uchun jaranglidir, balki ma'lum qismi zamonaviylikda ertangi yoki kelgusi yutuqlar badiiyatining taraqqiyoti uchun u, yarim qadam oldindadir. Dizaynerlarning izlanishlari badiiy shakl -shamoyillarning nafis ko'rinishlarida biz kelajakka, shu bilan birga rassom futuristlar fantaziyasi, tasavvuriga emas, balki aniq real mavjud sanoat namunalariga nazar tashlashimiz mumkin. Yirik tashkilotlar istemolchi talabi jarayonini puxta o'rganib, kelajakni bashorat qiladilar, kelajak andozasini yartib, endi kelgusida xaridorlar uchun, ularning turli tuman yuqori sifat badiiy talabi va nozik didlari uchun ishlaydilar. Zamonaviy beletristika, o'qilishi oson bo'gan asrlar, dizayn rivojini tahlil qilishga va uning yutuqlarini tafsiflashga intilib, har doim ham ulgurmaydi. Shuning uchun bugun dizayn haqidagi adabiyotlar tanqisligi ma'lum darajada sezilmoqda, uning tarixi va ayniqsa, nazariyasiga, So'nggi yillarda ba'zi bir o'zgarishlar sodir bo'ldi, qachon chet elda yuz yillikda III-ming yillik arafasida ko'pgina mualliflar tomonidan san'at memorlik va ayniqsa dizayn sohasi rivojiga ma'lum xulosaga kelishga urinishlar bo'lgan edi. Chet elda XX asr dizayn rivojini ifodalovchi qator keng hajmli yorqin obrazli kitob va kataloglar paydo bo'ldi. Dizayn rivojiga bizning mamlakatimizda ya'ni O'zbekistonda begona sotsial ko'rinishda, kapitalistik raqobat samarasi sifatida hech qachon asosiy e'tibor qaratilmagan. Yaqin kunlarga bizda maktabda dizayn o'qitilmagan va fan sohasi sifatida, o'quv dasturi sifatida, institutlarda kiritilmagan. Bir necha maxsus dizaynerlar

¹ K.M. G'ulomov. “Ashyolarga badiiy ishlov berish”. T. “Bilim”. 2004-yil.28-bet.

tayyorlaydigan badiiy institutlarni hisobga olmaganda. Shuning uchun bugungi kunda o'quv metodik xususidagi adabiyotlar tanqisligi jiddiy sezilmoqda, unda dizaynning asosiy tushunchasi yoritilmoqda, uning tarixi, o'ziga xos xususiyati va dizaynerlik loyihalash, badiiy faoliyatining asosiy uslublari, zamonaviy loyihalash badiiy madaniyatida yaxlit dizayn roli ochib berilmoqda. Turli nashrlarda chop etilgan mazkur risolalarda dizaynning faqat alohida nuqtayi nazarlariga to'xtalmoqda, ulardan ko'p qismi ilmiy xususiyatda hisobga olinib doim ham o'quv maqsadida foydalanish mumkin bo'lmaydi. Bu masala, ayniqsa, bugun ko'pgina Toshkentda tashkil etilgan dizaynerlik sohasidagi o'quv maskanlarida kuchaytirildi.

Respublikamizning Toshkent, Xiva, Samarqand, Buxoro singari shaharlarida o'ymakorlik va naqqoshlik san'ati ayniqsa mashhurdir¹. Xalq amaliy san'ati ustalari madaniyat qasrlari, istirohat koshonalarini bezashda jonbozlik ko'rsatayotganligi diqqatga sazovor. Bu san'atning Toshkent maktabida qator xalq ustalari ijod etmoqdalar. Bular orasida ,ayniqsa, naqqosh Jalil Hakimov, usta ganchkor, xalq rassomi Mahmud Usmonov, o'ymakor Ortiq Fayzullayevlar ijodi el tiliga tushgan. Ularning asarlarida tinchlik, do'stlik, davrimiz ruhi o'z ifodasini topgan. Qadimiy san'at turlaridan biri bo'lgan o'ymakorlikda ajoyib yutuqlarni qo'lga kiritayotgan ijodkorlardan biri Ortiq Fayzullayevdir².

Dizayn mahsuloti nafaqat oddiy, zamonaviy, balki o'ziga xos bo'lishi shuningdek estetik namunali va ma'lum aholi guruxi didiga javob berishi lozim. Aks holda talabga javob bermaydigan bo'lib qoladi. Zamonaviylikni o'tkir his qilish va o'ziga xoslikda dizaynerning muvaffaqiyatli ishida albatta bajarilishi kerak bo'lgan shartlar hisoblanadi. Dizayn xuddi amerika mutaxassislari belgilaganidek, nafaqat sonlar xususiyatini-o'lchami, tezligi, mustahkamligi, tannarxi, anchagina nozik sifat qirralarini-foydalanishda o'ng'ayligini, har jihatdan qulay, uslubni yoritishga qodir. Odamlar «Fort-Taurus» avtomobilini nafaqat shunchaki sotib oladilar, nima u tezligini soatiga bir necha kilometr ga oshadimi?

¹ Мирзаахмедов М.Х, Эргашев С. Ёғоч ўймакорлиги. – Т.: Ўқитувчи, 1995 й. Б.53.

² К.М. Gulomov. S.S. Bulatov “ Sharqona usta shogird odobi “. O'zR. OO'MTV o'quv adabiyotlari, jurnali va byuletenlarini tayyorlash markazi, 2000-yil. 24-bet

Va bir necha litr benzinni sarflaydimi? Miqdoriy xususiyati bilan u bozorda bo'lgan boshqa modellardan unchalik ajralib turmaydi, «Taurus»ni noyob shakldaligi uchun sotib oladilar, bevosita egasi ma'lum qiladi, u qanaqa odam yoki kim bo'lib ko'rinmoqchi?

Zamonaviy dizayn rivoji asosida modaga ko'ra anchagina muhim narsa yotadi: eng avvalo insoning ma'naviy ehtiyojlari va buyumni sifat go'zalliligi bilan shakl-shamoyilining boshqa buyumlardan ko'ra o'ziga xos latofat uslubi bilan ko'rinishidir. Inson yaratgan narsa faqatgina go'zal ko'rinishda emas, aniqlikka intilish. Bugungi sharoitda bizning xayotimizda texnikaning xukmronlik qiluvchi roli har holda oldingiga qaraganda buyumga ega bo'lishi muxim bo'lib qolmoqda, «o'zaro til topib» ketish mumkin, buyum, shunday loyihalanganki, darrov tushunarli bo'lib qoladi, bu nima o'zi? undan qanday foydalanish kerak? undan qanday ma'no bor? Dizaynerlik masalasi xar doim ham shunday bo'lgan, ammo bugungi kunda ular muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda. Bizning asbob-uskunalarimizning ichki mexanizmlari, o'lchovi shunchalik kichiklashdiki buyumlar shaklini belgilamay qo'ydilar. Buyumlarni mikroelektronikadan foydalanib tayyorlanishi, hojlagan tashqi ko'rinishda bo'lishi mumkin. Bu dizaynerni ko'ngliga kelganini qilishidir. Bunday buyumlar o'lchovi endi ichki mohiyati bilan emas, balki tashqi faktori-ergonomikasi bilan, buyumni joylashtirish sharoiti xisobga olinadi.

1.2. Temuriylar davrida dizayn san'atiga bo'lgan e'tibor

XIV asring 60-yillaridan boshlab mo'g'ullar hukmronligiga qarshi Amir Temur yetakchiligidagi mustaqillik uchun harakat Movarounnahr va Xurosonda kuchli davlatning vujudga kelishi bilan yakunlandi. Bir asrdan sal ko'proq davom etgan bu mustaqil davlat yana ilm-fan, adabiyot-san'atning yuksalishiga imkoniyat yaratdi. Mustaqil bo'lgan xalq yana erkin nafas olib, o'z ichidagi yangi iste'dodlarga shijoat, yangi kuch, ilhom baxsh etdi. Bu X-XII asrdagi boshlangan Sharq uyg'onish davri - renessansi dushman bosqini natijasida uzib qo'yilgan

Uygʻonishning tiklanishi, maʼnaviy ravnaqning ikkinchi bosqichi edi. Boʻgʻib qoʻyilgan madaniy qudrat, maʼnaviy kuch yana qoʻzgʻaldi¹.

Sohibqironning bunyodkorlik sohasidagi tarixiy xizmatlari beqiyosdir. Tarix bu koʻhna dunyoda oʻtgan koʻp jahongirlarni biladi. Ularning aksariyati faqat buzgan. Amir Temurning ulardan farqi shundaki, u umr buyi bunyodkorlik bilan mashgʻul bulgan. Uning “Qay bir joydan bir gisht olsam, oʻrniga un gʻisht qoʻydirdim, bir daraxt kestirsam, oʻrniga unta kuchat ektirdim” degan soʻzlari buning yorqin isbotidir. Amir Temurga har bir zafarli voqea va sevinchli hodisani muhtasham meʼmorlik obidasi barpo etish bilan nishonlash odat boʻlgan. Shu maqsadda Hindiston, Sheroz, Isfahon va Damashqning mashhur ustahunarmandlari mamlakatda hashamdor imoratu inshootlar bino qilganlar. Amir Temur zabt etgan mamlakatlarning bir qator shaharlari (Bagʻdod, Darband, Baylaqon)ni qayta tikladi. Amir Temur Tabrizda masjid, Sherozda saroy, Bagʻdodda Madrasa, Turkistonda mashhur shayx Ahmad Yassaviy qabri ustiga maqbara qurdirgan boʻlsada, lekin asosiy eʼtiborini ona shahri Kesh va poytaxti Samarqandga qaratdi. Keshda otasining qabri ustiga maqbara, oʻgʻli Jahongirga maqbara bilan masjid qurdirdi².

Amir Temur hukmronligining ilk davrida Kesh shaxrini poytaxtga aylantirish niyatida boʻlib, uning obodonchiligiga katta ahamiyat berdi, bu yerda mashhur Oqsaroy qad koʻtardi. Amir Temur Keshni Movarounnahrning madaniy markaziga aylantirishga harakat qildi. Shu boisdan bu shahar “Qubbat ul-ilm va ul-adab” unvoniga ega boʻldi. Saltanat poytaxti Samarqand Amir Temur davrida ayniqsa gullab yashnadi. Shaharda Isfahon, Sheroz, Halab, Xorazm, Buxoro, Qarshi va Kesh sh.larining meʼmoru binokorlari qoʻli bilan saroylar, masjidlar, madrasalar, maqbaralar quriladi. Shahar tashqarisida esa bogʻ-rogʻlar va boʻstonlar barpo etiladi. Xususan Shohizinda meʼmoriy majmuasiga mansub Shodimulk ogʻo maqbarasi, Shirinbeka ogʻo maqbarasi va b. quriladi. Shaharda Bibixonim jome masjidi, Amir Temurning qarorgohi Koʻksaroy va Boʻstonsaroylar qad koʻtaradi.

¹ Abdullayev N.U. “Sanʼat tarixi”. 2-tom. Toshkent. Sanʼat, 2001 yil. 48-bet.

² Qalandarov.M.M. “Manzarali boʻgʻdorchilik”. – T.: Sano-standart, 2014 yil. 18-bet.

Shahar tevaragi mustahkam qal'a devori bilan o'ralib, Ohanin, Shayxzoda, Chorsu, Korizgoh, So'zangaron va Feruza kabi nomlar bilan ataluvchi 6 ta darvoza o'rnatildi. Movarounnahrning dehqonchilik vohalarida, xususan Zarafshon vodiysida o'nlab sug'orish tarmoqlari chiqarilib, dehqonchilik maydonlari kengaytirildi. Yangi qishloqlar barpo etildi. Ibn Arabshohning yozishicha, Amir Temur Samarqand atrofida qad ko'targan bir qancha yangi qishloqlarni Sharqning mashhur shaharlari Dimishq (Damashq), Misr, Bag'dod, Sultoniya va Sheroz nomlari bilan atadi. Amir Temurning fikricha, Samarqand kattaligi, go'zalligi hamda tevarak-atrofining obod etilganligi jihatidan dunyodagi eng yirik shaharlardan ham ustunroq turmog'i lozim edi¹.

Hofizi Abro'ning yozishicha, Amir Temur turk, arab va eronliklar tarixini chuqur bilgan. U davlat ahamiyatiga ega bo'lgan har bir masalani hal etishda, shu sohaning bilimdonlari va ulamolari bilan maslahatlashardi. Odatda u tibbiyot, riyoziyot, falakiyot, tarix, adabiyot, tilshunoslik ilmi namoyandalari, shuningdek ilohiyot va din sohasidagi mashhur ulamolar bilan suhbatlar o'tkazardi. Amir Temur saroyida ulamolardan mavlono Abdujabbor Xorazmiy, mavlono Shamsuddin Munshi, mavlono Abdullo Lison, mavlono Bahruddin Ahmad, mavlono Nu'monuddin Xorazmiy, Xo'ja Afzal, mavlono Alouddin Koshiy, Jalol Xokiy va b. xizmat qilardi. Alisher Navoiyga Amir Temurning ilm va ma'naviyat aqliga ko'rsatgan g'amxo'rliги juda yoqar edi. Bu haqda Navoiy shunday degandi: "Agar Temur qayerda fan, madaniyat va san'at ahlini uchratsa, ularni o'z homiyligiga olar, ularga izzat-ikrom ko'rsatar, ularning tarbiyasiga ahamiyat berar hamda bu zotlardan o'z oliy majlisida nadim (maslahatchi) sifatida va b. lavozimlarda foydalanardi". Amir Temur davrida savdo va hunarmandchilik g'oyatda rivojlanadi. Yangi bozorlar, savdo rastalari barpo qilinadi. Klavixo Samarqand bozorlarida bug'doy va guruchning mo'lligi va arzonligi haqida gapirib, shahar hunarmandchiligi mahsulotlarini — atlas, kimxob, har xil ip va jun to'qima mollar, mo'ynali va ipakli po'stinliklar, attorlik mollari, ziravor va dorivorlar, zarhal va lojuvardlar hamda boshqa mollarning serobligini ham

¹ M. M. Vaxitov, Sh. R. Mirzayev. "Me'morchilik tarixi". – T.: Tafakkur nashryoti, 2010 yil. 25-bet.

ta'kidlaydilar. Bu davrda Amir Temur va uning joy Sulton Mahmudxon asir olingan noiblari Xitoy va Hindistondan O'rta Osiyo orqali Yaqin Sharq va Yevropa mamlakatlariga yo'nalgan asosiy xalqaro savdo yo'li — "Buyuk ipak yo'li"ni nazorat qilib, savdo karvonlari qatnovi xavfsizligini ta'minlashda, rabotlar, qal'alar, ko'priklar qurish yo'lida muhim chora-tadbirlar ko'rdilar va Sharq bilan G'arb o'rtasida savdo-sotiq va elchilik aloqalarini har tomonlama rivojlantirishga g'oyat katta e'tibor berdilar. Amir Temur eng muhimi, Eron, Ozarbayjon va Iroqdagi mayda hukmdorlar o'rtasidagi tarqoklik va boshboshdoqlikka barham berib, bu bilan nafaqat Movarounnahr, balki Uzoq va Yaqin Sharq mamlakatlarining iqtisodiy va madaniy taraqqiyotiga, xalqgar va mamlakatlarni bir-biri bilan yaqinlashtirishga ulkan hissa qo'shdi. Amir Temur Yevropaning Fransiya, Angliya va Kastiliya kabi yirik kirolliklari bilan bevosita savdo va diplomatik aloqalar o'rnatdi.

Amir Temurning harbiy yurishlari, jangu jadallarining oqibatlariga baho berilar ekan, shuni alohida ta'kidlash kerakki, uning faoliyati qo'yilgan maqsad va rejaları jihatidan ikki bosqichga bo'linadi. Birinchi bosqich (1360 — 86)da Amir Temur Movarounnahrda markazlashgan davlat tuzish yo'lida kurashdi, Movarounnahrni birlashtirishdan manfaatdor bo'lgan mahalliy zodagonlardan iborat ijtimoiy kuchlar (mulkdor dehqonlar, harbiylar, hunarmandlar, savdogarlar va ruhoniylar) yordamida tarqoq mulklarni birlashtirish uchun kurash olib bordi. Amir Temurning bu davrdagi faoliyati O'rta Osiyo xalqlarining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti taraqqiyoti yo'lida shubhasiz ulkan ijobiy ahamiyat kasb etadi. Mamlakatda tarqoqpik tugatilib, markazlashgan davlatning tashkil topishi ijobiy oqibatlarga olib keldi. Mamlakat i.ch. kuchlarini va mo'g'ullarning bir yarim asrlik hukmronligi natijasida bo'hronga uchragan iqqisodni tiklash uchun qulayroq sharoit vujudga keldi. Ayni vaqnda xo'jalikning asosi bo'lgan dehqonchilikda muayyan siljishlar ro'y berdi. Yangi-yangi ariq (kanal)lar qazilib, dehqonchilik maydonlari kengaydi. Hunarmandchilik, ichki va tashqi savdo rivojlandi, fan va madaniyat ravnaq topib, shaharlar obodlashdi va gavjumlashdi. Amir Temur biror

mamlakatni tasarrufiga olishdan avval albatta o'sha joy aholisiga tinchlik yo'lini taklif etgan, bu yo'l inkor etilgan holdagina harbiy kuch ishlatgan.

Amir Temur hayotligi chog'idayoq saltanatni asosan to'rt qism (ulus)ga bo'lib, o'g'il, nabiralarga taqsimlab bergan: Xuroson, Jurjon, Mozandaron va Seyiston (markazi Hirot) Shohruxga, G'arbiy Eron, Ozarbayjon, Iroq va Armaniston (markazi Tabriz) Mironshohga, Fors, ya'ni Eronning jan. qismi (markazi Sheroz) Umarshayxga, Afg'oniston va Shim. Hindiston (markazi G'azna, keyinchalik Balx) Pirmuhammadga suyurg'ol qilib berilgan. Amir Temur davlati o'ziga xos tartib-qoidalarga asoslangan holda idora etilgan. Amir Temur asos solgan bu davlat Xuroson va Movarounnahrda 16-a. boshigacha mavjud bo'lib, Shayboniyxon tomonidan tugatilgan.

Sho'rolar tuzumi davrida Amir Temur. shaxsi va faoliyatiga adolatsizlik bilan yondoshilib, bir yoqlama baho berilib kelindi. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng bunday qarashlarga barham berildi. Amir Temurning jahon tarixida tutgan o'rnini o'z joyiga qo'yila boshlandi. O'zbekistonda uning faoliyatini o'rganishga va uni ommalashtirishga keng yo'l ochildi. Uning nomi O'zbekistonda abadiylashtirildi. Ko'plab shahar va qishloqlardagi shoh ko'chalar, maydonlar, jamoa xo'jaliklari, maktablar, kinoteatrlar va b. uning nomi bilan ataldi. Islom Karimov tashabbusi va rahnamoligida Toshkent, Samarqand, Shahrisabz va b. shaharlarning markaziy maydonlarida Amir Temurga haykal o'rnatildi, Toshkentdagi Amir Temur xiyobonida Temuriylar davri muzeyi barpo etildi (1996), "Amir Temur" ordeni ta'sis etildi (1996) va Xalqaro Amir Temur jamg'armasi tashkil qilindi (1995). Toshkent, Samarqand va xorijiy mamlakatlarda YUNESKO rahbarligida hazrat Sohibqiron tavalludining 660 yilligi keng nishonlandi (1996). Amir Temur haqida ikki qismdan iborat badiiy film, spektakllar va she'riy hamda nasriy asarlar yaratildi¹.

Amir Temur buyuk sarkarda, ulkan davlat arbobi bo'lishi bilan birgalikda o'ta bilimdon va fozil inson edi. Fransuz olimi Alfons de Lomartin yozadi: "Din, tibbiyot, tarix, huquq va astranomiya sohalarida Amir Temur o'ta biluvchan edi.

¹ Qalandarov.M.M. "Manzarali bo'g'dorchilik". – T.: Sano-standart, 2014. 31-32 b.

Ko'p o'qigan, Osiyoning eng unumli uch (turk, arab, fors) tilini juda mukammal bilgan, zarofat va qudrat ila yozg'uvchi bir hukumdor edi... Ovrupo na Iskandarda, na Attilada va na Moskoviya zafarini quchgan yangi fotih (Napoleon)da bunday darajali bir zavq idorani ko'rgan emas!"

Mirzo Bobur Kisro tog'idan buyukroq, deb ta'riflagan inshoot Oqsaroy edi. U 1380- yilda qurila boshlangan. Abdurazzoq Samarqandiyning yozishicha, Xorazmni Oltin O'rda tasarrufidan tortib olganch, dunyoga mashhur xorazmlik ustalar va ishga yaroqli kishilarni Movarounahrga ko'chirdi.

Kesh shahriga joylashtirishga farmon beradi. Xorazmlik ustalar Oqsaroyni tiklaydilar. "Hech kim bunday imoratni hech qachon ko'rmagan va unga o'xshashini bunyod etmagan," deb xitob qilgan edi "Zafarnoma" muallifi Nizomiddin Shoshiy. "Zafarnomayi Soniy" muallifi Sharofiddin Ali Yazdiy bu bino haqida shundoq yozadi: "Sichqon yiliga to'g'ri kelgan hijriy 781- yilning oxiri (milodiy 1380- yil marti), erta bahor fasli edi. O'z quvvati bilan tabiatni gullatib-yashnatuvchi me'mor ko'katlar va maysalar shahrini obod qilishga kirishgan, atirgul butalaridan qasrlar yaratib, la'lgun shohchalari uchini baland ko'targan va ularni feruzarang naqshli barglar bilan bezagan bir vaqtda... Oliy hazrat sohibqiron gullaridan mushki anbar taraluvchi, suvidan gulob ta'mi keluvchi Keshning xushhavo va rom etuvchi zaminida shodlik nash'asini surib, orom olmoq azmi bilan bu yerda saltanat taxtini o'rnattirdi. So'ng Shahrisabz qo'rg'onini qurish haqida farmon berdi va (ishlarni) amirlar-u lashkarlar o'rtasida taqsim qildi. Qo'rg'on qurilishi uchun munosib keluvchi saodatli soatda uning poydevorini qurdilar.

Shahar ichida esa qazo-yu qadardek bajarilishi so'zsiz bo'lgan farmonga binoan bir qasr bunyodiga asos soldilar. Imorat shu qadar baland va favqulotda jozibali ediki, hatto kekxa muhandis bo'lmish gardun shuncha yillar jahon atrofida aylangan bo'lishiga qaramay, bunday go'zal binoni hali ko'rmagan edi. yerdan samoga bosh ko'targan bu saroyning nomi sharfi Oqsaroy deb ataldi." Saroy devorlariga, sohibqiron amriga binoan, shunday bitik bitildi: "Min shakka ft

valoyatino va karomatino fanzur ilo imoratino”, ya’ni “agar qudratimiz va karomatimizga shubha qilsang, shak keltirsang, imoratimizga qara!”

Amir Temur yetti yillik yurishdan qaytgan yili Kastiliya elchisi Ryui Xonzales de Klavixo shaharni va qariyb chorak asrdan buyon qurilayotgan saroyni quyidagicha ta’riflaydi: “28- avgust, payshanba kuni choshgarhda Kesh deb atalgan katta shaharga keldik. Kesh soy va anhorlar o’tgan atroflari ko‘plab bog’lar va hovlilar bilan o‘ralgan. Aholi yashaydigan qishloqlar, ko‘m-ko‘k o‘tloqlardan iborat, suvga serob bu manzil yozda juda go‘zal manzara kasb etsa kerak. Dalalarda bug’doy, paxta, qovun-tarvuz ekilgan bo‘lib, ichkariga ko‘tarma ko‘priklar orqali kirilgan.

Temur ushbu shaharda tug‘ilgan. Keshda ko‘plab katta imoratlar, masjidlar bor... Ertasi juma kuni elchilarga katta saroyni ko‘rsatdilar. Shoh buyru-gi bilan bunyod etilayotgan mazkur saroy qurilishi, aytishlaricha, yigirma yildan buyon har kuni davom etarkan. Shu kunlarda ham ko‘plab ustalar ishlar edilar. Saroyga juda uzun yo‘lakdan g‘oyat katta darvoza orqali kiriladi. Yo‘lning ikki tomonidagi g‘ishtli ravoq har xil guldor koshinlar bilan qoplangan. Odamlar shu joyda shohni kutib olarkanlar. Shundan so‘ng boshqa eshikdan katta xonaga chiqiladi. Hovli sahniga oppoq toshtaxtalar yotqizilgan bo‘lib, hashamatli devor bilan o‘ralgan. Hovlining o‘rtasida katta hovuz bor. Hovli sahnining eni uch yuz gaz keladi. Mazkur hovlidan keng uyga kiriladi. Uyning juda baland va keng eshigiga zarhal va lovjuvard bo‘yoqlar hamda naqshinkor koshinlar bilan sayqal berilgan. Eshik peshtoqining o‘rta qismida sher surati aks ettirilgan. Uning chetlari ham xuddi shunday suratlar bilan bezatilibdi. Bu ramziy belgi Samarqand podshohining ramziy tamg‘asi hisoblanadi. Bu eshikdan to‘rt burchak qabulxonaga kiriladi. Qabulxonaning devorlariga oltin va lojuvard rang berilgan hamda yaltiroq koshinlar yopishtirilgan, shifti esa sidirg‘asiga zarrin bo‘yoq bilan moylangan.

Bu yerdan elchilarni ikkinchi qavatga boshlab chiqadilar. Bu yerda bizga shu qadar ko‘p hujra va hashamatli xonalarni ko‘rsatdilarki, butun bino zarhal bilan sayqallangani uchun ularning hammasi haqida batafsil so‘zlash ko‘p vaqtni oladi. Butun hujra va xonalar oltin, zangori va boshqa xil bo‘yoqlar bilan shu qadar

mukammal ishlanganki, g'oyat nozik didli ustalarga ega bo'lgan Parij ahli ham buni ko'rib hayratlangan bo'lar edi. Shundan so'ng shoh va malikalar yashashiga mo'ljallangan xona va haramni ko'rsatdilar. Bu xonalarning devorlari, shifti va zamini haddan tashqari hashamatli bezatilgan. Saroy tomi ustida ko'pgina ustalar ishlar edilar,

Shundan keyin elchilarni shohning o'z malikalari bilan turishi va bazm o'tkazishga mo'ljallangan juda keng va hashamatli saroyga boshladilar. Ko'plab mevali va manzarali daraxtlar o'sib turgan, ko'plab hovuz va did bilan joylashtirilgan o'tloqlar mavjud bo'lgan katta bog' ko'z oldimizda namoyon bo'ldi. Bog'ga kiraverishda shu qadar katta maydon mavjud ediki, odamlar yoz oylarida suv bo'yida, daraxtlar soyasida huzur qilib o'tirishlari mumkin edi. Saroy shu qadar hashamatli ishlagandiki, tasvirlashga ojizman".

Klavixo qalarniga mansub bo'lgan yuqoridagi satlarni to'laligicha berganimizdan maqsad, o'sha zamon temuriylar me'morchiligidagi mukammal dizaynni, uyg'unlik uslubi an'alarini tasvirlashdan iborat edi.

Ali Qushchi, Koshiy, Lutfiy, Jurjoniy, Taftazoniy, Davoniy, Koshifiy, Behzod, Jomiy, Xo'ja Ahror kabi olim, fozil ijodkorlar shu davrda yashab, ijod qilganlar. Amir Temur, Mirzo Ulug'bek va Alisher Navoiy kabi daholar va ularning bugungi kunlardagi avlodlari Sharq renessasi - uyg'unlik uslubini abadiyatga dahldor, dunyo madaniyatining ko'hna va mangu navqiron an'anasiga aylantirdilar.

Ulug'bek hukmronlik qilgan davrda Movarounnahr shaharlari, xususan, davlat markazi Samarqandda juda katta madaniy o'zgarishlar ro'y berdi. Samarqand, Buxoro, Gijduvon, Marvda madrasalar, xayriya muassasalari barpo etildi. Bibixonim masjidi, Amir Temur maqbarasi, Shohi Zinda ansambli qurilishlari oxiriga yetkazildi, juda ko'p karvonsaroy, chorsu, hammomlar qurildi. Ulug'bek Samarqandga turli tillardagi ko'p kitoblarnigina emas, turli sohada ish olib boruvchi IOOdan ortiq olirnlarni ham olib kelib, ularning ilmiy ishlariga sharoitlar yaratdi. U o'z ona turkiy tilidan tashqari arab, fors.; tillarini yaxshi bilar va turli mamlakatdan kelgan olimlar ishtirokida ilmiy mulohazala olib bo'lar edi,

Ulug‘bek yaratgan madrasa, rasadxona, kutubxona, to‘plagan olimlar uyushmasining ilm-fan sohasidagi faoliyatini nazarda tutib, ularni “Ulug‘bek akademiyasi” deb atamoq mumkin.

Ulug‘bek ilm-fanning rivojiga juda katta e‘tibor berdi va o‘zi ham davlatni boshqarish ishlari bilan bir qatorda turli ilmlar, xususan, falakiyot, riyoziyot, tarix fanlari sohasida chuqur tadqiqotlar olib bordi. Ulug‘bek davrida ko‘pgina ilmiy-tarixiy asarlar arab va fors tillaridan eski o‘zbek tiliga tarjima etilgan va turli sharq tillarida kitoblar to‘plashga e‘tibor berilgan. Ulug‘bek tashkil etgan boy kutubxonada turli fanlarga oid 150 mingdan ortiq jildli kitoblar mavjud bo‘lgan.

Movarounnahr Ulug‘bekning fanni tashkil etish faoliyati tufayli islom dunyosining turli taraflaridan o‘ziga olimlarni jalb etdi. Qozizoda Rumiya ana shundaylardan biri edi. U hijriy 755-765 (m. 1354- 1364 yillar) yillar orasida Kichik Osiyo Shimoli-g‘arbida Marmar dengizidan janubroqdagi Bursa shahrida tug‘iladi. Boshlang‘ich bilimlarni u o‘z shahrida olib, o‘sha yerda Mulla Shamsiddin Fanoriydan matematika va astronomiyadan ta‘lim oladi bu kishi unda anik fanlarga intilishni uyg‘ota oladi. Yosh Qozizoda ustoz Fanoriydan Xuroson va Movarounnahr matematiklari va astronomlarining shuhrati haqida eshitaverib, nihoyat 20 yoshlar chamasida (XIV asrning 80- yillari boshida) ona shahrini abadiy tark etib, Sharq uzra yo‘l oladi¹.

Manbalarda Qozizoda qachon Ulug‘bekni birinchi marta ko‘rgani haqida ma‘lumot yo‘q, lekin aytganimizdek, Ulug‘bek uni «Zij» ning muqaddimasida «ustozim» deydi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning farmoniga binoan 1994- yilni - Vatanimizda Ulug‘bek yili deb e‘lon qilinishi va keng nishonlanishi yosh kelajak avlodni ulug‘ ajdodlarimiz an‘analariga sodiqlik ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etdi.

O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Astronomiya instituti olimlari tomonidan kashf etilgan yangi sayyoraga “Samarqand” nomining berilishi. mamlakatimiz poytaxti va viloyatlarda bunyod etilayotgan binolarning qurilishida aks etayotgan

¹ Шаходатов М. Хайкалтарошлик ва пластик анатомия. – Т.: Фан ва технология, 2004 й. Б.46.

uyg'unlik uslubi an'analari yanada rivojlanib borayotganligidan dalolat beradi.

Behzod miniaturalari ham mashhur italyan rassomi Rafael -asarlari kabi me'morchilik obidalariga freska qilinganida bormi, ular ham asl holicha bizgacha yetib kelgan bo'lar edi. Toshqog'ozlarga va qo'lyozmalarga ishlangan miniaturalar dunyoning eng katta muzeylarida saqlanmoqda. Me'moriy bezaklar, dekorlarda miniaturalar qo'llanilmagan bo'lsa ham, inson tasviri aks ettirilmagan taqdirda ham yozuvlarda, naqsh va koshinlarda, hayvon (Sherdor madrasasi) va o'simliklar, gullar tasviri tushirilgan naqshindor bezaklar inson go'zalligi va mukammalligi ramzi sifatida, obidaning o'zi tasvirsiz aks etgan rassom va usta ruhiy olarnini, hayotga bo'lgan muhabbatini, insoniy falsafasini aks ettirib turibdi. Behzod Kamoliddin (1455 - Hirot - 1536) - buyuk miniaturachi musavvir, Sharq uyg'onish davri yetuk san'atkori. Hirot miniatura maktabi asoschisi; muzahhiblar yetakchisi, ustoz. «Ikkinchi Moniy» degan faxriy unvonga sazovor bo'lgan. U musavvir sifatida tanilgach, Sulton Husayn saroyiga xizmatga chaqirilgan¹.

1487 yilda Sulton Husayn farmoni bilan Behzod saltanat kutubxonasiga rahbar etib tayinlangan. Keyinchalik bu joyni «Nigorxonayi Behzod» yoki «Behzod akademiyasi» deb ataganlar. Behzod Kamoliddin (1455 - Hirot - 1536) - buyuk miniaturachi musavvir, Sharq uyg'onish davri yetuk san'atkori. Hirot miniatura maktabi asoschisi; muzahhiblar yetakchisi, ustoz.

«Ikkinchi Moniy» degan faxriy unvonga sazovor bo'lgan. U musavvir sifatida tanilgach, Sulton Husayn saroyiga xizmatga chaqirilgan. 1487 yilda Sulton Husayn farmoni bilan Behzod saltanat kutubxonasiga rahbar etib tayinlangan. Keyinchalik bu joyni «Nigorxonayi Behzod» yoki «Behzod akademiyasi» deb ataganlar.

Musavvir Hirotida Navoiy va Sulton Husayn hayotlik davrida qizg'in ijod bilan band bo'ldi, ko'plab mo'tabar qo'lyozmalarni yaratishga rahnamolik qildi, ma'lum qismini nafis lar bilan ziynatlashda shaxsan ishtirok etdi, qator zamondoshlarining - Navoiy, Jomiy, Sulton Husayn va boshqalarning

¹ M. M. Vaxitov, Sh. R. Mirzayev. "Me'morchilik tarixi". – T.: Tafakkur nashryoti, 2010 yil. 56-bet.

chehrakushoy (portret)larini yaratdi, bir guruh yoshlarga rassomlik sirlarini o'rgatdi.

O'rta Sharqda XVII asrgacha rassomchilikda asosiy taraqqiyot yo'nalishini belgilab bergan Behzod ijodi uning zamondoshlari tomonidan yuqori baholangan. Behzod o'zidan oldingi rassomlar an'analarini davom ettirdi va boyitdi. Asrlarining tarhi murakkab, erkin harakatlarga boy, yorqin, jozibador ranglardan tuzilgan bo'lib, ular o'zaro uyg'un. Tabiat jonli, hayot manzaralari aniq va haqqoniy, ishonarli va ta'sirchan tasvirlangan. Chiziqlar nihoyatda nozik, ranglar nafis ishlangan. Portretlarida inson ma'naviy qiyofasi, ruhi, his-tuyg'ulari, xulq-atvorini aks ettirishga ahamiyat bergan.

Sa'diyning «Bo'ston» asari qo'lyozmasi (1478 yil, Dublindagi Chester Bitti kutubxonasida) lari; Attorning «Mantiq ut-tayr» asari qo'lyozmasiga (1483 yil, Nyu-Yorkdagi Metropolitan muzeyida) 1487 yili chizilgan lar; Navoiyning «Xamsa» qo'lyozmasiga (1485 yil, Oksforddagi Bodli kutubxonasi va Manchesterdagi Jon Reylands kutubxonasida) ishlangan 13 ning «Payg'ambar o'z sahobalari bilan», «Xoja Abdulloh Ansoriy darvishlar bilan suhbatda», «Moniy Bahromga Diloromning ini ko'rsatmoqda» va boshqa miniaturalar Behzodga nisbat beriladi. Sa'diyning «Bo'ston» asarining Misr nusxasi (1488 yil, Qohiradagi Milliy kutubxonada) rasmlari (qo'lyozmani xattot Sultonali Mashhadiy ko'chirgan, naqshlarni Yoriy Muzahhib yaratgan) - 12 rasrdan 6tasida Behzod imzosi bor: «Sulton Husayn saroyida ziyofat» (qo'sh rasm), «Doro va otboqarlar», «Masjiddagi bahs», «olimlar suhbatini», «Zulayhoning Yusufga iltijosi» nomli rasmlar Behzod tomonidan yaratilgan; Sharafuddin Ali Yazdiyning «Zafarmoma» asari qo'lyozmasining (1467 yil, AQSH, Baltimordagi Jon Xopkins untida) xattot Sherali ko'chirgan nusxasidagi 12 miniaturaning 8tasi (XV asr, 90-yillari) Behzod asaridir. Rasrlarda rasmiy qabul, jang lavhalari, qal'a qamali bilan bir qatorda Samarqanddagi Bibixonim masjidi qurilishini tasvirlovchi qo'shloq rasm ham mavjud; Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafamoma» asarining xattot Sulon Muhammad Nur ko'chirgan nusxasiga (1528 yil, Hirot, Tehrondagi Saltanat kutubxonasida) Behzod rasmlar chizgan.

Bulardan tashqari, Behzod asarlari jahon kutubxonolari, qo'lyozma fondlari, muzeylari va shaxsiy majmualarda ham mavjud.

Ustod san'atkor sifatida Behzod Hirot va Tabrizda qator shogirdlarni tarbiyalab yetkazdi. Uning shogirdlari Behzod an'alarini butun O'rta Sharqqa yoydilar.

Behzod an'analari keyingi davr rassomlari ijodiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi (Behzod miniatura maktabi). Behzod ijodi va merosi san'atshunoslar, rassomlar tomonidan keng o'rganiladi. Behzod nomini abadiylashtirib, O'zbekiston Prezidenti Islom Karimovning farmoni (1997- yil 23 -yanvar)ga binoan Kamoliddin Behzod nomidagi Davlat mukofoti ta'sis etildi; Milliy rassomlik va dizayn institutiga Behzod nomi berildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997- yil 23- dekabrda qaroriga binoan, 2000- yil noyabrda Toshkent, Samarqand shaharlarida va xorijiy mamlakatlarda YUNESKO homiyligida Behzod tavalludining 545- yilligi keng nishonlandi.

Xattotlik. Temur va temuriylar davrida nafis kitob va xattotlik san'ati ham rivoj topadi. Shu davrda Nafis kitob va xattotlik buyuk san'at darajasiga ko'tarildi. Kitob yaratish jarayonida qog'oz kesuvchi, xattot, (kalligraf), musavvir, lavvoh (lavha chizuvchi), sahhof (muqovachi) ishtirok etadi. Ota-bobolarimiz tomonidan nafis kitob yaratishda ishlatiladigan Samarqand, Buxoro qog'ozlarining dovrug'i doston bo'lgan. Kitoblarni yaratishda unga turli xil suyuqlik moddalari va ranglar ishlatilgan kitoblardan yoqimli va xushbo'y hid kelib turishi uchun juda sifatli gulob yoki anbar siyohga qo'shib yozilgan. Musavvirlar bo'yoqlarga oltin va kumush eritmaları aralashtirilgan, sahhof esa muqovaning go'zal bo'lishi uchun charmlardan ustalik bilan foydalangan.

Yaratilgan har bir kitobning o'zi, shubhasiz, katta bir san'at asari edi. Bunday kitoblar asosan shohlar, amirlar, xon-u sultonlar buyurtmalari asosida yaratilgan va maxsus kutubxonalarda e'zozlab saqlangan. XIV-XVI asrlarda nafis kitob va xattotlik san'atining buyuk nomayandalari o'sib yetishdi. Bular Mir Ali Tabriziy,

Abdurahmon Xorazmiy, Sulton Ali Mashhadiy, Mir Ali Qilqalam, Sulton Ali Xandon, Halvoiy, Rafiqiy, Mirak Naqqosh, Behzod, Shoh Muzaffar va boshqalar.

Mir Ali Tabriziy XIV asr oxiri XV asr boshlarida Hirotida yashagan edi. U Amir Temur davrining yetuk xattoti sifatida nom qozonadi. Samarqanddaligida nasx va taliq xat uslublari asosida nastaliq xatini ixtiro etadi. U “Qiblat ul-quttab” (kotiblarning oldingisi) laqabi bilan shuhrat qozongan. Mashhur xattot Sulton Ali Mashhadiy u haqda bunday deydi: “Qalarni mayda, yirik bo‘lgan nastaliq xatini ixtiro qiluvchi (voze’) Xoji Mir Alidir. U Nastaliqni nasx va taliq xatidan olib, o‘tkir zehni va iste’dodi bilan ixtiro etdi”.

1911- yili husnixat haqida risolasini chop ettirgan toshkentlik Shomurod Kotib ham bu fikrni ta’kidlagan. “Xoja Mir Ali Tabriziy ixtiro qilgan nastaliqni ta’limot va qoidalari haqidagi risolasini xatni tanuvchi zamonning ziyrak kishilari uchun badiiy asarlar yaratuvchi ta’bidan chiqarib esdalik qoldirgan”. Ishoqxon To‘raqo‘rg‘oniy o‘zining “Jome‘ul-hutut” (Namangan, 1912 yil) risolasida Mir Ali Tabriziy haqida shunday yozadi: “Xoja Mir Ali Tabriziy nash ila taliqdan murakkab bo‘lgan nastaliq xatini chiqarganlar Mir Ali Tabriziyning nastaliq xati haqida risolasi to‘liq holda saqlanib qolmagan. Shomurod Kotib o‘z risolasida Mir Ali Tabriziy risolasidan 50 baytcha parcha keltirgan. Risolaning boshlang‘ich qismidagi hamd, na’t va xat san’ati haqidagi ta’limotni tushirib qoldirib, faqat harflarni nuqta o‘lchovi asosida yozilish qoidalariga oid qismigina keltirilgan¹.”

Mir Ali Tabriziyning ikki shogirdi boigan. Biri Mavlano Ja’far bolib, Shoxruh Mirzo Saroyi xattotlarining peshvosi bo‘lgan. Ikkinchisi Mir Abdulhay kitobat san’ati insho va tahrirda tengsiz hisoblanib, Sulton Abusayid saroyida ishlagan.

Sulton Ali Mashhadiy xattotlik san’atining buyuk namoyandalaridan biridir. U 1432- yilda Mashhadda tug‘ilgan. Yoshlikdan husnixatga qiziqqan. Sulton Ali husnixat sultoni darajasiga ko‘tariladi va “Qiblatul-kotib” (“Kotiblar qiblasi”) va “Sultonun-xattotin” (“Xattotlar sultoni”) deb elda nom taratadi.

¹ Abdullayev N.U. “San’at tarixi”. 1-tom. Toshkent. O‘qituvchi, 1986 yil. 84-bet.

Sulton Ali 1461- yilda Nizomiyning “Maxzanul-asror” dostonini, 1464 -yilda Hofiz Devoyniyning va 1465-1466- yillarda Alisher Navoiyning devonini ko‘chirgan.

Sulton Ali Mashhadiyning ijodiy faoliyatida Husayn Bayqaro va Alisher Navoiylarning salmoqli o‘rni bor. U Husayn Bayqaro kutubxonasida ishlagan va Hirot xattotlariga rahbarlik qilgan. Sulton Ali shaxsan Husayn Bayqaro va Alisher Navoiy topshiriqlarini bajargan va ularning asarlarini ko‘chirgan. U har kuni Husayn Bayqaro uchun 50, Navoiy uchun 20 bayt ko‘chirar edi. Bundan tashqari, Sulton Ali Nizomiy, Farididdin Attor, Hofiz Sheroziy, Dehlaviy, Jomiy asarlarini ham ko‘chirish bilan shug‘ullangan. Mashhur xattot ko‘chirgan 50dan ortiq asar bizgacha yetib kelgan. Bu asarlar Toshkent, Sankt-Peterburg, Parij, Berlin, Qohira va dunyodagi boshqa shaharlarda saqlanmoqda. Sulton Ali Mashhadiy ko‘chirgan kitoblar orasida Navoiyning mashhur “Xamsa”si ham munosib o‘rin olgan.

Sulton Ali Mashhadiy umrining so‘ngi yillarini Mashhadda o‘tkazadi va shu yerda 1520- yilda vafot etadi.

Temur va temuriylar sulolasi davrining ulkan muvaffaqiyatlaridan biri tasviriy san‘atning gurkirab o‘sganligi bo‘ldi. XIV va asrlarda tasviriy san‘atda Behzod, Mirak Naqqosh, Qosim Ali, Maqsud Muzahhib, Xoja Muhammad Naqqosh, Shoh Muzaffar va boshqalar barakali ijod qildilar.

1.3. XIX asrlarda Evropada dizayn san‘ati.

Eramizning V asri oxirlaridan boshlab qadimgi Rim inqirozga uchragandan keyin Evropada O‘rta asrlar davri boshlanadi, u buyumlar muhitini tubdan o‘zgartirib yuboradi. O‘rta asr shahalarining tor ko‘chalariga tor baland-baland uylar tizilib ketgan bo‘lib, ularning har biri o‘zicha biqiq bir makon hisoblanardi. Qo‘shni imoratlar o‘rtasida (ularda kichik temir eshik tavaqalari va himoyalovchi deraza tavaqalari bor edi) qisib qo‘yilgan uy odam yashaydigan xonalarni va xo‘jalik binolarini o‘z ichiga olardi. Asosiy xona ayni vaqtning o‘zida ovqatlanish va ovqat pishirish xonalari bo‘lib ham xizmat qilardi. O‘choq ustida mis qozon

osig`liq bo`lib, nariroqda idishlar turadigan shkaf, katta to`g`ri to`rt burchakli stol, kiyim va jihozlar solingan sandiqlar turardi¹.

Antik davr hunarmandchilik san`ati erishgan muvaffaqiyatlar unutib yuborilgan, barcha mebel qismlar va kesmalarning turli birikmalaridagi nozik tomonlarni bilmaydigan duradgorlar tomonidan yasalardi. O`sha zamonlardagi stol chorpoyalar ustiga qo`yiladigan taxta chitdan iborat bo`lar, skameyka va kursilar eng oddiy konstruksiyalar bo`lib, oyoqlari pastga tomon yoyilib ketadigan o`tirg`ich ustiga qo`yilardi. Biroq XII-XIII asrlarda Italiyada respublika-shaharlar paydo bo`ladiki. ularda savdo-sotiq va hunarmandchilik tez taraqqiy etadi. Bu hol madaniyatning gullab-yashnashiga qulay sharoitlar yaratib beradi. Poeziya, san`at, maorif tobora uyg`ona boshlaydi, so`ngra XV va XVI asrlarda antik davrlardan buyon misli ko`rilmagan rivojlanishga erishadi. Bu davrni odatda uyg`onish davri yoki Renessans deb ataydilar. Uyg`onish davrining gumanizmi (insonparvarligi) inson aql idroki va dunyoni bilishni dunyoqarashning asosi deb e`lon qiladi, unutib yuborilgan antik davr madaniyatiga, falsafasiga va ayniqsa san`atiga kuchli qiziqish paydo bo`ladi. Odamlarning ma`naviy va moddiy turmushida ko`p narsalar; mafkuraviy qarashlar, estetik ehtiyojlar, sotsial-madaniy sharoitlar, ular bilan birga esa buyumlar ularni ham o`zgaradi².

Odamning bilish chegaralari kengayadi, bunga, xususan, ko`p sonli ixtirolar yordam beradi. Movut to`qish, temir ishlash, yog`och tilish korxonalarida muskul kuchi tobora suv kuchi bilan almasha boshlaydi. O`sha zamonlardagi mashinalar o`zining turlicha qurilganligi bilan ko`pincha bir-biriga o`xshab ketardi. Bunga sabab shu ediki, ularni ayni bir xil blok qismlardan, chig`irlardan, richaglar, shesternyalar, ponalardan yig`ishar, faqat vazifasini o`zgartirishardi. Mashinalarning konstruksiyasi ochiq edi, shu sababli qismlarining bog`lanishini va ularning ishlash prinsipini tushunib olish qiyin bo`lmasdi.

Lekin o`sha davrda biz uchun eng muhim bo`lgani shu ediki, tarixda birinchi marta mashina va mexanizmlar ularni badiiy problemalar doirasida muayyan o`rin

¹ Хасанов Р. Амалий безак санъати машғулотлари методикаси. – Т.: Ўз ПФИТИ, 2003.

² Гентшке В. Л. История мирового искусства. – Т.: Национальный Университет Узбекистана имени Мирзо Улугбек, 2002.Б.31.

egalladi. Tabiiyki, mashinalarning loyihachilari bir vaqtning o'zida ham mexaniklar, ham rassomlar edilar. Badiiy va texnik ijodiyotning bir-biriga bog'liqligi shu narsada ifodalanadiki, rassomchilik va haykaltaroshlik odatdagi hunarlarga tenglashtirilgandi. Rassomlar sex tashkilotlariga mansub edilar, shu bilan birga rassomlik san'ati ustalari ko'pincha aptekachilar (farmatsevtlar) sexiga, haykaltaroshlar esa toshtarosh ustalarga mansub bo'lardilar.

Mashinalarning bunyodkorlari o'z faoliyatlarini tabiatdagi shakllar – o'simliklar, hayvonlar, hasharotlar ustida fikrlash bilan bog'lardilar. Mashhur arxitektor va san'at nazariyotchisi Leon-Battista Al'berti (1404–1472) mashinalar odam muskullari va paylarining harakatiga taqlid qilishi lozim, der edi. U foyda go'zallikni anglab yetadi, go'zallik esa foydani ilhomlantiradi, degan fikrni doimo targ'ib qilib kelgan.

Rassom-injenerlardan eng mashhuri Leonardo da Vinchi (1452– 1519) bo'lgan edi. Uning fikri o'z davridan bir necha asr ilgarilab ketgandi. U to'qimachilik va qurilish mashinalarini, metall ishlash stanoklarini, shlyuzlarni konstruksiyalari. Uning fikr-o'ylaridan ayrimlari bizning davrimizda amalda ro'yobga chiqdi. Yaqindagina uning qog'ozlari orasidan parashyut, tank va hatto vertolyot g'oyalari aks etgan qoramalar topildi. Uyg'onish davri badiiy madaniyatiga texnikaning ko'rsatgan ta'sirini bo'rttirib ko'rsatish xato bo'lur edi, chunki bu ta'sir unchalik katta bo'lmagan.

Uyg'onish davri uchun san'atning mislsiz gullab-yashnaganligi xarakterli edi. Florensiya, Venetsiya, Mantuya, Siena va Italiyaning boshqa shaharlari ajoyib arxitektura ansambllari bilan bezatilgan bo'lib, o'sha davrning devoriy san'ati va haykaltaroshligi esa Evropa badiiy madaniyatining cho'qqilari hisoblanardi¹.

Ilk Uyg'onish davri san'ati uchun oddiylik va ravshanlik xarakterli bo'lib, ularda qayta mushohada qilingan antik davr formalari gavdalangan edi. O'sha davr rassomlari kartinalarida turar-joy bo'shlig'i obrazi o'zining oddiyliги bilan kishini hayron qoldiradi. Xonalarning silliq devorlari, nozik karnizlar va havo so'rg'ichlar, shipdagi to'sinlar oz-moz bo'yalgan, ba'zan ustidan yengil zarhal yuritilgan bo'lib,

¹ Abdullayev N.U. "San'at tarixi". 2-tom. Toshkent. San'at, 2001 yil. 63-bet.

naqsh va bezaklar unchalik ko`p emasdi. Shunisi xarakterliki, xonalar ichidagi arxitektura detallari binolarning sirtqi bezagidan kam farq qilar, Bu bo`shliqlar go`yo bir-biri bilan bog`lanib ketgandi. Shuning uchun ham rassom polotnoda xonani tasvirlar ekan, albatta derazalarni yoki eshikni ochib qo`yar, tashqi bo`shliqqa chiqar ekan, go`yo derazalarga qaraganday bo`lardi.

O`sha davrdagi uy xonalarida faqat eng zarur narsalar kursilar, skameykalar yoki kreslolar, unchalik baland bo`lmagan ba`zan devorga kiritib ishlangan shkaf va sandiq bo`lardi. Buyumlarni (mebel singari) xonaning ichida u joydan bu joyga olish yoki umuman chiqarib tashlash mumkin edi – bunda inter`erning qiyofasi o`zgarmasdi. Umuman mebel tiplari ko`p emasdi, har bir predmetning vazifasi esa hamisha ko`rinib turardi. Sandiq yoki qutining tashqi ko`rinishidan, masalan, u bironta keraksiz narsa emas, balki ,aynan, foydali buyum ekanligni darhol bilib olish mumkin edi. Bunday sandiq (odatda unda kelinning seplari saqlanardi) og`ir qopqoq bilan yopib qo`yilardi. Uning sirtiga chizib, yoki o`yib naqshlangan bezaklar mazkur buyumning amaldagi vazifasiga zid kelmas, balki arxitekturadan o`zlashtirib olingan qiyofa faqat uning tuzilishini ta`kidlab ko`rsatardi.

O`tirg`ichlarning eng ko`p tarqalgan turi kursilar bo`lib, ularning oyoqlari pastga qarab yoyilib ketgan bo`lardi. Lekin birmuncha murakkabroq kreslolar ham uchrab turardi. Ularning ko`rinishi nozik va tuzilishi chiroyli bo`lardi, bunday kreslolarni juda mohir ustalargina yasay olishardi. Shuningdek tayanchi plastinalardan bo`lgan stullar ham tarqalgan bo`lib, odatda, ular o`yma naqshlar bilan qoplanar, yana orqa suyanchig`i baland va to`g`ri stullar ham bo`lardi.

Taxminan XVI asrdan boshlab arxitektura sekin-asta o`zini yorqinligi va oddiyiligini yo`qota bordi. Shunga muvofiq ravishda ichki saranjom-sarishtalikning anjomlar va mebelning xakteri o`zgaradi: ular ko`pincha ancha murakkabroq nafis shakllarga ega bo`la boradi, hashamli o`ymakorlik ishlari, murakkab qiyofalar, boy naqshlar bilan bezatiladi.

Masalan, yog`och sandiqlar o`zining monumentalligi va murakkab skulpturali liboslari bilan qadimgi Rim sarkofaglariga o`xshab ketadigan bo`lib qoldi. Mebellarning detallari sherlarnng panjalariga, maskalarga xos formalar kasb etib

yuzalari esa, har-xil arxitektura qiyofalari, to`rt qirrali ustunlar va kolonnalarga bo`linib ketadi¹.

Mebelning butunlay yangi tiplari, jumladan, kabinet-shkaf turi paydo bo`ladiki, uning sirtqi qismi har xil suriladigan yashiklardan iborat bo`lib. ularda ishga doir qog`ozlar, pul qimmatbaho buyumlar saqlanardi. Ba`zan kabinetning oldingi devori suriladigan bo`lib, stol o`rniga ham o`tardi. Bular hozirgi zamon sekreterining timsoli edi. Mebelning ilgari mavjud bo`lgan ayrim turlari ham o`zgardi.

Yuz yillar mobaynida qattiqligicha qolib kelgan stulni yumshoq turni yaratildi. Ilgarilari o`tirg`ichni yumshoq qilish uchun to`shakcha yoki yostiqlar to`shalgan bo`lsa, endi go`yo o`tirg`ich bilan birga o`sib chiqqanday edi. Ba`zan o`ynab ishlangan narsa emas, balki qimmatbaho gazlamadan qilingan qoplama yoki yirik jez kallakli mix bilan qoplangan teri asosiy bezatuvchi element bo`lib qoladi; turli cho`tka va shoklli bezaklar ham paydo bo`ladi. To`rt oyoqli stol tiplari ham qaror topib, ular pastdan kichik oyoqchalar bilan mahkamlanar, bu stollar yuz yillar davomida to bizning davrimizgacha yashab keldi. Uyg`onish davri keyinroq borib boshqa mamlakatlarga ham yoyildi. Evropaning madaniy markazi sekin asta Italiyadan shimolga ko`chirila boshladi. U yerdagi buyumlar ularni Italiya san`ati va hunarmandchiligining kuchli ta`siri bilan bir qatorda o`z mahalliy sharoiti ta`sirini ham boshdan kechirdi. Fransiya, Gollandiya, Germaniyada intererga boshqacha qarash, avvalo uning biqirligiga, katta shinamlikka butunlay boshqacha munosabat hukmron edi. Bu narsani shimoliy Uyg`onish davri rassomlarining rang tasvir polotnolari yaxshi ko`rsatib beradi. Italyan palatstolariga nisbatan bu yerda shiplar pastroq, derazalar va eshiklar kichikroq bo`lardi. Devorlarni bezatishda yog`och ustunlik qiladi, mebel va uy anjomlari ancha boshqacha, yanada sezilarli rol o`ynaydi—ular intererni ancha to`ldirib turadi.

Kartinalarda va nrahyuralarda faqat ayrim buyumlarni ko`rish bilan birga, ularning ro`zg`or muhitidagi “hayoti”ni ham kuzatish mumkin edi. Shiplar ostida bir necha chiroqli go`zal metall qandillar, stol ustida lampa moyli chiroq sham,

¹ Мирзаахмедов М.Х, Эргашев С. Ёғоч ўймакорлиги. – Т.: Ўқитувчи, 1995 й. Б.14.

ularning yonida esa sham ustidagi qurumni olib tashlash uchun qisqich turibdi. Xonada kamin muhim o`rin tutadi, u shimolliklar qadrlaydigan issiq berish bilan birga shinam ham bag`ishlaydi.

Oddiy shaharlik kishining uy-ro`zg`or jihozlari avlodan-avlodga o`tib kelgan, lekin zodagonlar davrasida esa to`xtovsiz moda ketidan quvilib, dabdababozlik va shakllarning boyligiga, buyumlarni bezatishga katta e`tibor berilgan. XVII asrning boshlariga kelib, hashamatli saroylar va qasrlar quriladi, o`zining miqyoslari bilan ajoyib bo`lgan maydon ansambllari ichkari tomon shiddat bilan kirib boradi, baland, zinapoyalari g`oyat murakkab, haykallar bilan bezatilgan fontanlari bo`ladi. Rimda qurilgan imoratlar nihoyatda keng ko`larni bilan ajralib turardi: masalan, avliyo Pyotr soborining ustunlaridan har birining uzunligi uch yuz metrdan ortiq kelardi¹.

Badavlat xonadonlar saroylari interer parvoz berishda lepnina, haykaltaroshlik, tasviriy san`at, eng boy pardozlashya materiallari, hatto oltin ham ishlatila boshlagan.

Garchi turli buyumlarning (shu jumladan mebellarning) shakllari ayniqsa boy va xilma-xil bo`lib borgan bo`lsa-da, yaxlit bir narsani qurish mantiqi hali saqlanib qolayotgan edi. Arxitektura asari yoki buyumning kompozitsiyasi qanchalik murakkab va chalkash bo`lmasin, konstruktiv detallar kabi haykaltaroshlik ham muayyan o`rin tutadi. Bu prinsipni biz yotoq uydagi hashamli karavot misolida ko`rishimiz mumkin; bu karavotning ajoyib o`yma suyanchig`i va oddiy to`g`ri burchakli tayanchlari yoki shkafi bo`lib, bunda qat`iy funksional hajmni bamisoli havoda yo`q bo`lib ketgan o`yma haykallar yakunlaydi. Yassi va bo`rtiq, og`ir va engil narsalarning kontrastlari mazkur buyumlarni o`sha davr arxitekturasi bilan uyg`unlashtiradi. Bu davr san`atda barokko degan nom olgan, uning uslubiy belgilari esa barokko belgilari deb atala boshlagan.

Barokko mebelining tashqi belgilari bo`lgan murakkablik va hajmdorlik uning shinamligi va qulayligi bilan qo`shilib ketgan edi: masalan, tirsak bilan tiralib o`tiradigan va keng suyanchikli yumshoq kreslolar ana shunday bo`lgan.

¹ S. Bo`latov. O`zbek xalq amaliy bezak san`ati. Toshkent, Mehnat, 1994 yil. 28-bet.

endi kiyimlarni sandiqlarga solib taxlab qo'yishga hojat yo'q edi - buning uchun maxsus shkaflar, ichki kiyimlarni saqlash uchun esa surilma yashikli past javonlar xizmat qilardi. Ovqatlanish uchun xilma-xil stollar - dumaloq, kvadrat, to'g'ri burchakli stollar, chiroyli buyumlarni namoyish qilish uchun esa konsollar deb atalgan va devor yoniga qo'yiladigan tor stollar o'ylab topilgan edi.

Mebellarni bezatish texnikasi boyidi: o'yma va chizma naqshlar bilan bir katorada yog'ochdan ishlangan inkrustatsiya, sadaf, toshbaqalar va bronza nakladkalar (osma narsalar) ommalashdi.

Uslubning ta'siri shahardagi o'rtacha ta'minlangan kishilar muhitiga ham kirib bordi, ularning turmushda ishlatilishi estetika bilan tobora ko'proq uyg'unlasha bordi. Buyumlarining o'zlari ko'proq paydo bo'la boshladi - bular turli-tuman maqsadlarda ishlatiladigan stollar, shkaflar va past javonlar edi. An'anaviy kursilar bilan bir qatorda endi stullar va kreslolar uchrardi. Mebellarni o'yma naqshlar bilan, ba'zan esa hatto yog'och mozaika bilan bezata boshladilar. Lekin bularning hammasi zodagonlarning saroylaridagiga nisbatan beqiyos darajada kamtarona edi, albatta.

Keramika, fayans yoki qo'rg'oshindan ishlangan va ommaviy ravishda foydalaniladigan idishlar deyarli hamisha sof amaliy maqsadni ko'zda tutar edi. Ularning an'anaviy qiyofasi juda sekinlik bilan o'zgarib borar, ko'pincha Uyg'onish davri va hatto o'rta asrlar davrining shakllarini takrorlardi.

Lekin yevropalik zodagonning badiiy-estetik talablari injiqlik va bema'ni havasga aylanib, to'xtovsiz o'zgarib turardi. XVII asrning oxirlarida Fransiya modalarning tarqatuvchisiga aylanib qolgan edi. Qirol Lyudovik XIV hukmronlik qilgan davrda fransuz saroyining dabdabasi chinakam afsonaviy bo'lib qolgandi. Uning davrida qurilgan Versal saroyi zamondoshlarini o'zining nihoyatda katta hajmi va beqiyos boyligi bilan hayratda qoldirardi. Vaziyatning ko'zni qamashtiradigan serhashamliginn faqat mebel emas, balki zarhal va kumushrang ipak gobolenlar yaratar, ularda butun-butun janriy sahnalar, gul va ko'katlar solinadigan ulkan vazalar, moychiroqlar va kumushdan ishlangan boshqa buyumlar tasviri tushirilgan edi. Stollar ustiga ko'plab buyumlarga ega bo'lgan

servizlar, koshiq naborlari, pichoqlar va har bir kishi uchun sanchqilar qo'yilgan bo'lib, ular o'sha zamon uchun yangilik edi. Ana shu buyumlar haykal elementlari, yupqa gravyura yuzalari bilan yaxshilab bezatilardi. (Darvoqe, kumushdan ishlangan barcha jihozlar fransuz monarxining moliyaviy ishlari orqaga ketgan vaqtda eritib tangaga aylantirilgan edi.)

1-Mehnat taqsimotiga sabab bo'lgan sanoat ishlab chiqarishi davrining boshlanishi bilan manufaktura ishlab chiqarishi jadal rivojlanadi. Konstruktsiyalashga, mashinalar ishlab chiqarishga bo'lgan qiziqish tobora jiddiyroq va barqarorroq bo'lib qoladi.

Lekin san'atdan ajralib chiqqan texnika o'z yo'lidan boradi va shu sababli mashinalar va mexanizmlarning shakllari tor amaliy mazmunda qolaveradi: ishlab chiqarish ustaxonalarida bezatish ishlari bilan kam qiziqishadi.

Lekin XVII asrning oxirlari va XVIII asrning boshlarida esa kutilmaganda tokarlik ishi rasm bo'lib qoladi. Katta amaldorlar suyak, yog'och va hatto metallardan turli narsalar o'ydirib ishlatishni ko'z-ko'z qilib, bu san'at sohasida bir-birlari bilan musobaqalasha boshlaydilar. Aristokratlarning stanoklari har xil bezaklar bilan ajralib turardi. Mashinalarning konstruktsiyasini, ishlash mohiyatini naqshlar va turli arxitektura detallari shaklidagi manzarali qoplamalar deyarli to'liq niqoblab turardi; hatto kesgich ham bezatilardi. Stanok bunda juda ulkan bir o'yinchoqqa o'xshab ko'rinardi.

Rossiyada bu davr turmushini tubdan qayta o'zgartirish davri Pyotr islohotlari zamoni bo'lgan edi. Sanoat tez sur'atlar bilan o'sadi, yangi zavodlar, konlar ochiladi, kemasozlik korxonalarini quriladi. Ilmiy bilimlarni rivoj toptirish uchun Fanlar akademiyasi ta'sis etiladi.

Pyotr davrining ko'pgina iste'dodli arboblari orasida mexanik Nartov alohida rol o'ynagan edi. U o'zining priborsozlik, asboblar, tangalar, medallar va to'p yasash sohasidagi ishlari bilan mashhur edi. Biroq uning faoliyatidagi eng asosiy narsa tokarlik stanoklarini tubdan takomillashtirishdan iborat bo'ldi.

Nartov yasagan barcha narsalar davr uslubiga bo'ysundirilgan bo'lib, ayni bir vaqtda juda mantiqiy va o'ylab ishlangan narsalar edi.

XVIII asrning ikkinchi choragida jahon arxitekturasi monumentallik va konstruktiv ravshanlikning har qanday belgilaridan mahrum bo`ladi, bu hol intererlarda ayniqsa sezilarli ko`zga tashlanadi: devorlar va shiplar yalpi dekoratsiyalarga aylantirilardi. Rokoko uslubi («rokayl» –rakovina ko`rinishidagi o`ram degan so`zdan) boshlanadi.

Ana shu vaqtda mashhur rus arxitektori Varfolomey Rasterelli (1700–1771) imperatritsa Elizaveta va uning katta amaldorlariga ajoyib saroylar – Petergof, Sarskoe selo, Qishki, Vorontsov, Stroganov saroylarini qurib beradi. Bu saroylarning keng zallari o`ziga ishlangan naqshlari, ko`zgularda aks etadigan yaltiroq parketlari, mahorat bilan ishlangan plafonlari bilan kishini lol qoldiradi.

XVIII asrning o`rtalarida Evropa zodagonlari osonlik bilan suriladigan past bo`yli kreslolar, stollar, banketlar bilan bezatilgan chorg`ok shinam xonalarni ko`proq yoqtirar edilar. Bir uslubli, bir xil gazlamalar qoplangan bu buyumlar garnaturalarni hosil qiladilar. Bunday mebel gruppalari maxsus tagliklar va konsollarga qo`yilgan vazalar, haykallar bilan to`ldirililar, ular pol ustiga qo`yiladigan soatlar va boshqa kam ahamiyatliroq buyumlar bilan birga taomilga kirgan edi. Xotin-qizlar yashaydigan xonalarda - buduarlarda bo`sh joylar kichik yozuv stolchalari, etajerkalar, chinni idishlar qo`yiladigan supachalar bilan to`ldirilardi. Zodagonlar hayoti asosan buduarlarda o`tar, bu xonalar faqat aristokratlarning emas, shu bilan birga ularga taqlid qiladigan eng badavlat kishilarning ham muloqot joylari bo`lib qolgan edi.

Rokoko uslubi faqat arxitekturadagina emas, shu bilan birga mebellarda ham to`g`ri chiziqlarni yoqtirmasdi. Faqat stollarning qopqoqlarigina gorizonta bo`lib, qolgan barcha yuzalar odatda qayerda joylashgan bo`lishidan va vazifasidan qat`iy nazar egri chizikli edi. Mebellardagi deyarli barcha buyumlarning tayanchi bo`lib kabriolalar, ya`ni pastga tomon nozik bo`lib torayib ketuvchi oyoqlar xizmat qilardi.

O`sha davr uy jihozlarining eng sevimlilaridan biri komod (past javon) hisoblanadi, u o`zining shishib turgan shakli bilan xuddi an`anaviy Xitoy idishlarini eslatadi. Dekor bu sezgini yanada kuchaytiradi: past javonning oldingi

devori avvalo ajoyib mozaikali panno singari idrok qilinadi. Fakat sezilar-sezilmas choklar chiroyli konstruksiyani bo`lib turadi shunga qarab suriladigan yashiklarning chegaralarini bilish mumkin.

Buyumlarning konstruktiv tuzilishini hamisha ham bilib olish mumkin bo`lavermaydi. Kreslolar, stullarda, yozuv stollarining ko`pgina variantlarida buyumlardagi ayrim qismlarning boshqa qismlariga o`tib turishi, ularning aniq yaxlitligi ko`zga tashlanadi. Ayrim qismlarning ulangan joylari naqsh bilan bamisoli niqoblanganday bo`ladi: kresloning o`tirg`ichi silliqqina oyoqlariga o`tadi, stolning qopqog`i uning asosi bilan xuddi birga qo`shilib ketganday bo`ladi.

Buyumlarga pardozi berish chinakam mukammallikka erishadi: tilla suvi yuritilgan bronza ham, chinni ham, toshdan yoki turli yog`och navlaridan ishlangan mozaika, Sharqdan o`zlashtirib olingan lokli rang-tasvir ishlaridan foydalaniladi. Ornamental shinamlikning erkinligi va dadilligi, mebelni bezagan rasm va kompozitsiyaning aniqligi kishini hayratda qoldiradi. Fantastik rakovinalarning motivlarini o`zgartirgan Rokayl naqshi, poyalar, barglar, gajaklarning go`yo jonli oqimi metallarda ham, chinnida ham, yog`ochda ham birday muvaffaqiyat bilan gavdalangan edi. Kiyimlar ham o`sha davr buyumlariga o`xshash bo`lgan. Bel tomonga qarab cho`zilgan ketgan, haddan tashqari keng, bezaklari, to`rlari mo`l bo`lgan yubqa kiygan oqsuyak ayol xuddi chinnidan ishlangan haykalchaga o`xshab ketardi. Gullar, patlar va qimmatbaho narsalar bilan bezatilgan ayol soch turmaklari maxsus san`at mavzuiga aylanadi, unga bir qancha risolalar bag`ishlangan. erkaklarning kiyimlarini ham ayollarning kiyimlariga o`xshash chiroyli gazlamalardan tikishar, ularni to`r va ko`rkam tugmalar bilan bezatishardi. Bu tugmalar ba`zan juda qimmatbaho bo`lardi: masalan, gardishi kimmatbaho toshlardan bo`lgan kichik soatlar tugmacha sifatida ishlatilardi. O`sha vaqtlarda sanoat revolyutsiyasi degan revolyutsiya boshlangan edi. Birin-ketin bug` mashinasi, to`quv stanogi uchun moki, yigiruv mashinasi va boshqa ko`p narsalar ixtiro qilindi. Bularning hammasi texnika olarnining real voqeasi bo`lib qoldi, lekin ular o`sha davrdagi badiiy madaniyatga kamroq taalluqli edi.

XVIII asrning ikkinchi yarmida ma`rifatchilik g`oyalari ta`sirida antik davrga qiziqish qayta tiklanadi. Oldiniga Fransiyada, keyin esa boshqa mamlakatlarda rokoko uslubi tushkunlikka uchraydi. Klassitsizm davri boshlanadi, u qat`iylilik va oddiylikni bir qadar sovuqlik va mulohazakorlik bilan qo`shib yuboradi.

Binolarning devorlari qat`iy ranglar gammasiga asosan to`sh qirrali ustunlar bilan simmetrik yuzalarga bo`linadi. Arxitektura karnizlari va tyagalar ingichka va yassi qilib tayyorlanadi. Qat`iy simmetriya va tartiblilik o`rnini rokoko shakllarining harakati egallaydi. Devorlardagi jingalak va kemptik joylar o`rniga marjonlar, rozetkalar, medal'onlar shaklidagi qat`iy klassik naqshlar paydo bo`ladi, ular muayyan ritmik tartib bilan joylashtiriladi.

Kiyimlar ham shunga muvofiq ravishda o`zgaradi, ancha kamtarona bo`lib qoladi. Pariklar rad qilinadi, kiyimning engil va oddiy bo`lishi uning inter`erlarning yangi qiyofasi bilan uslubiy aloqasini ko`rsatib turadi. Ayni vaqtda insonni qurshab turgan buyumlar ularni tobora xilma-xilroq va mukammalroq bo`lib boradi. Arzon va kulay chinni idishlar keng tarqaladi. Evropada chinni ishlab chiqarishni o`rganib olishadi, undan faqat chiroyli va qulay idishlar emas, balki mayda-chuyda ro`zg`or buyumlari - ignadon, tamakidon, chekish trubkalari, flakonlar va shu kabilarni tayyorlashadi.

Antik san`atning mohiyatiga chuqur kirib borilishi katta-kichik barcha buyumlarning shaklini yasashga ta`sir ko`rsatadi. Avvalo buyumni asosiy qismlarga bo`lish sezila boshlandi. Rokoko qo`shilib ketgach, bir konstruktiv qismdan boshqasiga o`tishni ko`z ilg`amagandan keyin ham, biz ularni darhol farqlay olarniz va fikran bir butun qilib birlashtiramiz, bu xuddi harflardan so`zlar, so`zlardan iboralar hosil qilishga o`xshaydi. Bu qismlarning tutashgan joylari turlicha ifodalangan: masalan, stul va kreslolarda oyok va o`tirg`ichlarni birlashtirish joylariga ko`proq e`tibor berilgan. Xuddi shunga o`xshash narsa-larni biz klassik arxitekturada uchratganimizni eslaylik. Unda ustunlar bilan to`sinlar tutashgan joyga toki ravon qo`yilgan¹.

¹ Гентшке В. Л. История мирового искусства. – Т.: Национальный Университет Узбекистана имени Мирзо Улугбек, 2002 й. Б.43.

Kreslolarning tirsak suyanchiqlari deyarli hamisha o`tirg`ichdan (xuddi o`tirg`ich orqa tomondan ajratilganidek) ajralgan, u mustaqil forma kasb etgan. Yozuv stollari va past javonlarda yashiklar va eshik tabaqalari aniq ko`zga tashlanib turgan, ularning ko`rinishi naqshlar orasida yo`q bo`lib ketmagan, yaqin o`tmishda esa bu ko`rinish yo`qolib ketardi.

Klassitsizm davri idishlari ham kat`iy aniq ko`rinishga ega bo`lib bordi, bunda uning asosiy qismlari: masalan, qahva idishining qopqog`i, tutqich va tumshug`i aniq ko`zga tashlanib turardi. Dekorativ vazalarga ularning an`anaviy klassik formasi qaytarildi, unda vazaning tagi, tanasi, bo`yni, tutqichlari yaqqol ko`rinib turardi.

Mebel, idish va boshka har qanday buyumdagi qismlar yaxlitligining yo`qotilishi aslo tashqi formaning birligiga putur etkazmagan. Bu forma yaxlitlik va qompozitsion puxtalikka ega bo`lib faqat bu yaxlitlik endi ilgariga qaraganda boshqacha asoslarda, tutashlik emas, balki qismlarning taqqoslanishi negizida quriladi.

Klassitsizm uchun materialga rokokoga nisbatan boshqacha munosabatda bo`lish xarakterli edi. Materialga uning tabiiy sifatlari qaytarila boshladi, bu sifatlari ta`kidlab ko`rsatiladigan bo`ldi. Mebelning chinakam asosi bo`lgan yog`ochni zarhal va buyoq bilan kamroq bo`yashardi; undagi teksturaning tabiiy go`zalligiga faqat bronza va keramikadan qilingan qo`shimchalar soya berib turardi. Metall, fayans va chinnining xususiyatlari idish formalarida ko`rina boshladi. Bu hol klassitsizm davri uchun juda xarakterli bo`lgan ulkan komplekslar barpo etilganda ayniqsa ko`zga tashlanardi

Agar XVIII asr oxirigacha G`arbiy Evropaning badiiy hayotiga frantsuz madaniyatining ta`siri hal qiluvchi ahamiyatga ega bo`lgan bo`lsa, shu vaqtdan boshlab esa, Angliya maydonga chiqadi. Bu erda sanoat revolyutsiyasi boshqa mamlakatlarga nisbatan ilgariroq sodir bo`ladi, u jamiyat hayotida chuqur o`zgarishlarga sabab bo`ladi. Saroylarning noyob bo`lishidan chekinish ko`zga tashlanadi, eng so`nggi ixtirolar va yangi texnologiyadan foydalanishga asoslangan sanoat va hunarmandlik mahsulotlari ancha ommalashib ketdi.

Chunonchi keramika butunlay yangi yo`nalish kasb etdi. Bu yo`nalin Jozayya Vejvud (1730—1795) nomi bilan bog`langan. U yangi texnologiya va yangi materiallar ixtiro qilgan. U yasagan buyumlar (35- rasm) metall tuzlari bilan zangori, zaytun rang, sariq fonlarga bo`yalgan xira yuzaga ega edi. Ana shu fonga yupqa oq tasvirlar tushirilar, ular ko`pincha qandaydir antik timsoliga ega bo`lardi. Vejvudning olijanoblik va nozik did bilan ishlangan buyumlari hammaning e`tirofiga sazovor bo`ldi.

O`sha davrdagi ingliz ustalari Robert Adam (1728—1792), Jorj Xeppl`uayt (1786 yilda vafot etgan), Tomas Sheraton (1750-1806)ning jahon buyumlar san`atiga qo`shgan hissaları nihoyatda katta bo`lgan.

Adam arxitektor bo`lib, ko`pgina mashhur imorat va mebel namunalarining muallifi edi. Uning har bir asari - faqat inter`er emas, balki meblirovka predmetlari (stol yoki kreslo konsol yoki komod) ham yaqqol ifodalangan arxitektura xarakteriga ega edi. Masalan, Adam ishlagan kitob shkafini to`la huquq bilan binoga qiyoslash mumkin. Haqiqatan ham uning pastki bo`sh qismi tsokolni eslatadi, asosiy qismi esa girlyandlar bilan bezatilgan karniz (aroqi) bilan tugaydi, bu bilan xuddi uyning old tomoniga o`xshaydi. ShHu bilan birga u - shunchaki arxitekturaga sirdan taqlid qilish emas-bu erda hamma narsa qonuniy va mantiqqa asoslangan edi.

Dastlab Adam loyihalarining ijrochisigina bo`lib yurgan bo`lsa, keyinchalik mustaqil konstruktor rassom sifatida xarakat qila boshladi. Uning ishlagan stul va kreslolari ayniqsa diqqatga sazovordir. Odatda bu stul va kreslolarning oyoqlari oddiy bo`lib, butun chiroyi va diqqatga sazovor tomoni orqa suyanchig`i edi -ular hamisha jimjimador, shchit yoki bir-biriga mahkamlangan ovallar shaklida bo`lardi. Ishlagan nozik strukturalari, ba`zan sof geometrik shaklga, ba`zan esa o`simlik formalarini eslatuvchi shaklga ega bo`lib, o`tirgan odamning orqasi uchun mustahkam tayanch yaratardi. Unda konstruktiv ma`no to`liq tantana qilgan bo`lib, qolgan barcha narsalar unga bo`ysundirilardi.

Adamning boshqa izdoshi Sheraton ijodining eng muhim xususiyati loyihalashdagi odatdan tashqari ixtirochilik, aslida mebelning yangi shakllarini

topish emas edi. U kabi-netlar, oshxona va mehmonxonalar uchun g'oyat xilma-xil stollar -dumaloq, kvadrat, bir oyoqli va to'rt oyoqli, ba'zan yig'iladigan, ba'zan rolikli stollardir. Karta va shaxmat o'ynaydigan yashikli stolchalarning tuzilishida qanchalik ixtirochilik mavjud edi! Xotin-qizlarga har xil qo'l ishlari uchun mo'ljallangan stolchalarning ajoyib variantlari yaratilgan bo'lib, ularda qulay moslamalar, gazlama, asboblarni ko'yiladigan va hokazo joylar bor edi. Sheraton kitoblar uchun aylanuvchi javon ixtiro qilgan, u ham uning boshqa takliflari qatorida hozirgi zamon praktikasida ishlatib kelinmoqda.

Adam, Sheraton mebel loyixalari albomlarini chiqardilar, ular hunarmand mebelchilar tomonidan keng omma-lashtirildi. O'sha davrdagi Angliyani bekorga oqilona shinamlik mamlakati deb atamaganlar.

Biroq ingliz ustalari buyumlar olarni takomillashtirishga qo'shgan ko'p narsalar («san'at san'at uchun» degan mashhur iborani tatbiq etsak) texnika uchun texnikadan iborat edi. Buyumlarning g'oyat murakkab, boshqotirishni talab qiluvchi transformatsiyalari ko'pincha amalda maqsadga muvofik bo'lmay, kuruq ermak hisoblanardi. Topqir qurilmalar bilan shug'ullanish texnikaga kiziqishning rasm bo'lganligi bilan bog'liq bo'lib, texnika odamlarning aql-idrokini egallab borayotgan edi.

Ana shu davrda sanoatda ulkan siljishlar ro'y beradi. eng yangi mashinalar, stanoklar o'z ajdodlarini - hunarmandlik qurollarini endi kamroq eslatardi, chunki ular tobora takomillashib va murakkablashib borayotgan edi. Ikkinchi tomondan, ularni mushohada qilish, standartlashning tabiiy jarayoni boshlanadi. Mashinalarni endi yakka-yolg'iz hunarmandlar tayyorlamasdi: XIX asrning boshlarida mutlaqo bir xil stanoklarni, buyumlarni ommaviy ravishda ishlab chiqarish yo'lga qo'yiladi. Insoniyat ularni seriyali ishlab chiqarishni o'zlashtira boshlaydi.

Mashinalarni shiddat bilan muvaffaqiyatli ishlab chikarish ularning bunyodkorlarini aynan o'zining texnik va iqtisodiy tomoni bilan qiziqtiradi, shakl hosil qilish, badiiy did estetikasi masalalari bu jarayonda chamasi butunlay unutilganday edi. Lekin hatto odamlarning irodasidan tashqi davr uslubi avvalgidek mashinalarda aks etadi. Klassitsizm davri stanoklariga bu uslubning

xarakterli xususiyatlari - konstruktiv ravshanlik, qismlarning aniq maromi, yuzalarning geometrikligi xosdir. Lekin ular ba`zan, nazarimizda, g`alati tug`yular, ustunlari va karnizlariga ega bo`lgan arxitektura inshootini eslatardi.

XIX asrning boshlarida, Napoleon imperiyasi davrida yangi uslub klassitsizmning rivojlanishiga yakun yasagan ampir uslubi vujudga keladi. Bu davrda arxitektura avvalgi qat`iy xarakterini yo`qotdi, unga tantanavor monumentallik, dabdabali ulug`vorlik va hashamdorlik xos bo`lib qoldi. Qadimgi Misr, Rim va antik davr Gretsiyasining badiiy merosi bu davrga kelib yangicha talqin qilina boshladi: arxitektura davlat qudrati va harbiy shuhrati g`oyalarini ulug`lashi lozim edi.

Rossiyada ampir XIX asrning boshlarida paydo bo`ldi va Evropa ampiridan ancha jiddiy farq qilardi. Ana shu vaqtda rus buyumlari, san`atida ko`pgina qiziqarli narsalar, avvalo o`zining badiiy saviyasiga ko`ra butunlay ajoyib ansambllar yaratildi. Elagin va Mixaylov saroylarining inter`erlari haqida gap bormoqda. 1818 yilda boshlangan bu ishlarning muallifi va rahbari arxitektor Karlo Rossi (1775-1849) edi.

O`z o`lchovlariga ko`ra unchalik katta bo`lmagan Elagin saroyida tashqaridan keltirilgan deyarli birorta ham uy jihozlari buyumlari yo`q edi. Naqshlar va haykallar, qandillar va drapirovkalar, mebel va vazalar aynan muayyan zalga, muayyan joyning o`ziga mo`ljallab loyihalashtirilgan va bajarilgandi. Arxitektor xuddi dirijyor singari eng mohir ijrochilar: haykaltaroshlar va bronza quyuvchilar, to`quvchilar va mebelchilar kollektivini boshqarishning barcha vositalarini o`z qo`liga olgan edi. Ijrochilar bir ishni tamomlagach, boshqasiga o`tishardi. Usta Vasiliy Bobkov Elagin saroyida eshik va mebellarning tavaqalarini tayyorlagan bo`lib, o`z ishini Mixaylov saroyida davom ettirdi va ajoyib garniturlarning ijodkorlaridan biri bo`lib qoldi.

Saroy zallaridan har birida - Oval vestyubilda, Ko`k va Malinarang mehmonxonalarda - buyumlar to`plarni deyarli bir xil: o`sha stullar, konsollar, divanlar va mehmonxona stolchalari bor bo`lib, lekin ular mutlaqo biri ikkinchisiga o`xshamasdi, Rossi bunga o`z fantaziyasini ishlata olgan edi. Maxsus

tayyorlangan qandillar ham, gazlamalar ham, bir-biridan farq qilardi. Muallif faqat eng umumiy printsiplarga rioya qilgandi: mebelda, xususan, karel qayinining yoki bronza qo`shimchalar bilan bezatilgan qizil daraxtning tabiiy teksturasi saqlanib qolgan edi.

Hozirgi vaqtda Davlat Rus muzeyi joylashgan Mixaylov saroyi o`zining ko`larni bilan butunlay kishini hayratga solardi. Naqshlar, bilan bezatilgan keng zallarning bayramona tusdaligini oq-zarhal rangdagi chiroyli mebel to`ldirib turadi, bugungi kunda ham uning bir qismi o`sha vaqtda o`ziga ajratilgan joyda turibdi. U sirtidan qaraganda dabdabali va vazmin ko`rinsada, lekin, shak-shubhasiz, bu saroyning tantanavor-hashamli kiyofasini aks ettiradi.

O`sha davrning boshqa bir ajoyib ustasi, arxitektor Vasiliy Stasovning (1769-1848) ishlarini ham aytib o`tish kerak. U Ekaterina saroyi ayrim inter`erlarining muallifi edi.

I- bob bo'yicha xulosa

O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyotining barcha sohalarida ro'y berayotgan tub o'zgarishlar manaviy, marifiy, mafkuraviy, kasbiy jihatdan mutloqo yangi zamon kishisini shakllantirishni talab etadi. Hozirgi zamon yoshlarini milliy, sharqona, tarixiy qadriyatlarni hisobga olgan holda, zamonaviy ruhda tarbiyalash hamda ijobiy insoniy fazilatlarga ega bo'lgan kasb soxiblarni tayorlash muommasi davlat miqiyosidagi dolzarb masalalardan hisoblanadi. Bugungi kunda respublika hukumatining qator hujjatlari Vatanimizning har tomonlama andozalari talablari asosida rivojlanishiga qaratilmoqda. Jumladan, yoshlarga talim-tarbiya berishda madaniyat, qadryat, milliy san'at namunalaridan, ota - bobolar tomonidan yaratgan va butun jahonga mashhur bo'lgan ajoyib san'at namunalaridan keng foydalanishga katta ahamiyat berilmogda. Dizayn bugungi kunda bir qator fan tarmoqlarini kompleks jamlagan badiiy loyihalash faoliyati bo'lib, o'z tarkibida tabiiy fanlar, texnikaviy, gumanitar bilimlarni, muhandislik va san'atni bir-biri bilan bog'lovchi insonning barcha hayotiy faoliyatiga bog'liq bo'lgan narsalar dunyosini sanoat asosida ishlab chiqarishga yo'naltirilgan juda keng qamrovli faoliyat hisoblanadi. Uning

markaziy va muhim masalasi inson madaniy estetik talablariga munosib narsa-buyumlar dunyosini yaratishdan iboratdir.

Xulosa o'rnida dizaynning maqsadi shundan iboratki – Ma'lum bir hududning madaniyati va har bir davrning o'ziga xos axloqiy-estetik qadriyatlari talablaridan kelib chiqqan holda insonni o'rab turgan moddiy olamni insoniylashtirishdan iborat.

Dizayn taraqqiyotining tarixi va nazariyasini o'rganar ekanmiz, buni o'rganish jarayonida bir qator ilmiy adabiyotlar, maqolalar va boshqa dizayn haqidagi manbalardan foydalandik. To'g'risini aytish kerak, o'z bilimimiz ham kundan-kunga, oydan-oyga oshib bordi. Ammo, baribir, izlagan narsamizni to'laqonli topdik, dizaynning tarixini chuqur bilib oldik, nazariyasini o'rganib bo'ldik, deb ta'kidlay olmaymiz. Hatto dizayn kashshoflari ham, bugungi peshqadamlari ham bu fikrni aytishga ojiz ekanliklarining guvohi bo'ldik. Buning asosiy sababi, dizaynning betinim takomillashib borishi va unga bo'lgan ilmiy tahlillarga nisbatan, aniqrog'i, nazariyasiga nisbatan amaliyotining bir necha marta tezroq rivojlanayotganligida ekanligini ta'kidlashimiz mumkin.

Qadim zamonlardan dizayn san'ati, hunarmandchilik rivojlanib kelgan. Bu boy me'rosni rivojlantirishda xalq ustalari, naqqoshlar, me'morlar, kulollar, toshtaroshlar va boshqa san'at ustalari ijod qilib kelishgan. Ular qoldirgan me'rosni o'rganish va uni rivojlantirishda amaliy san'at fanining o'rni kattadir. O'lkamizning shahar va qishloqlari turmush hayotimizni yanada chiroyli va qulay buyumlari, yashash sharoitlari yaratishimiz uchun hamda jahon andozalari darajasida ishlab chiqarish salohiyatini oshirishimizda dizaynning o'z o'rni bor. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisi o'z sohasida chuqur ma'lumotli mutaxassis bo'lmog'i, zamonaviy san'at jarayoni yo'nalishlarini yaxshi anglab tushunishi, o'tmish madaniy me'rosimizga esa to'g'ri baho bera olishi, tasviriy san'at va amaliy san'at terminlarini chuqur bilishi va har xil turli badiiy materiallar vositasida amaliy ishlarni puxta bajara olish zarur.

II bob. Dizayn turlari va zamonaviy uslublar

2.1. Zamonaviy dizayn turlari

Dizaynerlik faoliyatining biron-bir sohaga (mutaxassisligi bo'yicha olingan bilimlarga ko'ra) mutaxassislashish natijasida yuzaga kelgan maxsus shakllarning loyihalash predmetlari, maqsadlari, metodlari, loyiha ishi va uning natijalariga qarab, ular bir-biridan farq qiladi. Ana shu farqlanishni "dizayn turlari" deb yuritiladi. Dizaynning turlarga bo'linishi kasbiy faoliyatning qanchalar professional va samarali tashkil etilishi hamda maxsus ta'limning qanchalar sifatli ekanligiga bog'liq.

Dizayning biz yuqorida tilga olgan turlarini bir-biridan ajratish mumkin: sanoat, grafik, muhit, veb va jarayonlar dizayni. Sanoat dizaynida maishiy buyum va anjomlar, mashinasozlik obyektlari, transport vositalari, liboslar va boshqalar.

Grafik-dizaynda vizual kommunikatsiyalar bilan ishlanadi, misol uchun, reklama va boshqalar. Muhit bog'dorchilik dizayni. Interyer va boshqa maqsadlar uchun qo'llaniladigan ochiq maydondagi dizayn ishi ana shular jumlasidandir. Veb dizayn bu veb-saytlar original tizimini loyihalash, texnika va ranglar yordamida saytni shakllantirishning qulay hamda estetik talqinidir. Bugungi kunda inson hayotining biron-bir sohasi yo'qki, unda dizaynerning mehnati aks etmasa. Libos va soch turmaklash dizayneri, grafika yoki lanshaft dizayneri, foto fito dizayner, veb-dizayer va boshqalar.

Dizaynning yangi turlari ham vujudga kelmoqda. Ular alohida tarmoqlarning o'ziga xos xususiyatlari, manfaatlariga mos loyihalash (ekologik dizayn, jarayonlar dizayni, ergo-dizayn, futurologik dizayn, lanshaft, ekspozitsiya, injenerlik dizayni va boshqalar) maqsad va natijalariga ko'ra nomlangan dizayn (art-dizayn, shrift, lend- art, arxitektura dizayni, kompyuter dizayni va boshqalar)¹.

Mahalliy-badiiy belgilari bilan ajralib turadigan dizayn (hududiy yoki etno-dizayn) turfa xil bo'lishiga qaramay, yagona umumiy asosga - amaliy va badiiy

¹ S. Bo'latov. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent, Mehnat, 1994 yil. 40-bet.

g'oyalarni uyg'unlashtirgan holda, bir butun mukammal estetik shakllar yaratish orqali insonning hayotiy sharoitlarini yaxshilashga xizmat qiladi.

Sanoat dizayni. Sanoat sohasida dizayn mehnati talab etilganligi bois uni "sanoat san'ati" deb nomlash mumkin. Industrial dizaynning faoliyatida birinchi o'rinda mehnat quoli, mexanizmlar va turmush uchun zarur bo'lgan buyumlar ishlab chiqarishga qaratilgan bo'ladi.

Sanoat dizayni bu dastgoh, transport vositasi, maishiy uy- ro'zg'or buyumlari, idishlar, mebellar va boshqalarni konstruksiyalash demakdir. Yangi buyumni yaratish, murakkab ishlab chiqarish jarayoni hisoblanadi. Unda olimlar, muhandislar va dizaynerlar ishtirok etadi. Dizayner buyumlarning faqatgina shakllarini yaratmaydi, balki undan foydalanish xususiyatlari, uning boshqa buyumlar orasidagi o'rnidan kelib chiqib, iste'molbopligi va tovarga xos sifatlari to'g'risida ham fikr yuritadi. Rassom o'z asarlarida asosan o'z qiyofasini yaratadi. Dizayner fantaziyasi uchun esa bu borada chegara bo'lmaydi.

1969- yilda Tomas Maldonado "sanoat dizayni" atamasiga qisqa va lo'nda ta'rif berdi. "Sanoat dizayni bu - sanoat ishlabchiqarayotgan obyektlar tashqi qiyofasini yanada yaxshilash maqsadidagi ijodiy faoliyatdir".

Sanoat dizayni ishlanmalarining bosqichlari: g'oyaning tug'ilishi; konseptual ishlama; eskizlashtirish; 3D - plastelinda prototipi, ya'ni shaklini yaratib, suratini olish, uch o'lchamli modellashtirish, mahsulot nusxasini tayyorlash, konstruksiyalash, texnologik jarayonlarni tanlash, muhandislik tahlili va optimizatsiya, amalga oshirish. Dizaynning bu faoliyat turi o'z ichiga san'at unsurlarini, marketing va texnologiyalarni ham qamrab oladi. U uy-ro'zg'or buyumlaridan tortib, murakkab texnologik ilm-fan izlanishlarini ham talab qiladi¹.

Libos va bezak buyumlari dizayni. 1960-1970 yillarda moda deganda, modeler- rassom, dizayner tomonidan minglab nusxada ishlab chiqariladigan tikuvchilik mahsulotlari tushunilar edi. Bugungi kunda esa o'ta nafis san'at asari sanaluvchi "kutiyur"dan (haute couture) to tikuvchilik sanoati tomonidan seriyali

¹. S. Bo'latov. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent, Mehnat, 1994 yil. 27-bet.

ishlab chiqariladigan “pret-a-porte” (pret-a-porter)gacha ishlamalar libos dizayneri ijodining namunalari hisoblanadi.

Libos rassom-dizayner ijodiy faoliyati uchun alohida obyekt hisoblanadi. U dizaynerdan mahorat, bilim, fantaziya, did va maxsus amaliy tayyorgarlik va tajribalami talab qiladi. Libos - kostum (kiyimlar, poyafzallar va boshqa taqinchoq, bezaklar) uchun turli-tuman materiallardan foydalanadi. Ular turli xil badiiy sifatlarga ranglar, faktura, tuzilish, suratli bezaklariga ega. Materiallarni keng diapazonga ega bo'lgan to'qimachilar, shoyi-atlaschilar charm, jun va sun'iy materiallarni yaratuvchilar ishlab chiqaradilar. Matolardan uch o'lchamli yumshoq libos shakllari, poyafzallar, do'ppi va shlyapalar, sumka va boshqa buyumlar yaratiladi.

Libos-kostum ham o'z kompozitsiyasiga ega. Libos dizayneri - bu ham haykaltarosh, ham rassom mo'yqalam sohibi, ham grafik, qolaversa, texnika va texnologiyalami egallagan mutaxassis sanaladi. U tayyorlagan modellar dillarni rom etadi. Hozirgi zamon liboslarining iqlim, muhit o'zgarishiga, ekologik talabga mos holda yaratishi modellardan talab qilinadigan vazifalardan biridir.

Grafik-dizayn. Qalamtarsvir dizayni, eng qadimiy va keng tarqalgan soha turlaridan biridir. Bu san'atga kitoblarni bezash, reklama-axborot loyihalari, buklet, plakat, sanoat grafikasi, qadoqlash buyumlari, etiketkalar, savdo markalari, firma belgilari, shrift-bezakli harflar, shahar reklama taxtalari va boshqalarni kitirish mumkin.

Grafika - “graphic” - nemis tilida, “graphikos” - grek tilida “harf ko'rinishi tasviri” ma'nosini beradi. Narsalarni to'g'ri va ingichka chiziq bilan, rang-bo'yoq ishlatmagan holda tasvirlash san'ati hamda shunday san'at asari.

Grafikaga asoslangan badiiy loyihalash faoliyati bo'lmish grafik-dizaynning eng muhim jihatlaridan biri fikrni ko'rgazmali vositalar yordamida yetkazish, so'z harflari, belgilari, bunda fikrni nafaqat so'z, balki uning chizilgan harf tasviri ham yetkazadi. Grafik-dizaynning asosiy manbalari tasvirlarning har xil turlari - fotografika, montaj, aplikatsiya, topografika, rang grafikasi, kompyuter grafikasi va boshqalardan iborat.

U faol tarzda sanoat ishlabchiqarishining uslublarini shakllantiradi. Barcha predmetli makon muhitiga o'z ta'sirini o'tkazadi.

Kompyuter dizayni. Zamonaviy kompyuter texnologiyalari loyiha ustida ishlash muddatlarini qisqartirish bilan birgalikda dizayner uchun grafik texnika imkoniyatlarini ancha kengaytiradi. Badiiy grafika va muhandis-konstruktorlik dasturlari uch o'lchamli grafika, multiplikatsiya paketlari bir necha yordamchi mutaxassislardan voz kechish imkonini yaratadi. Ular nafaqat aniq hisob-kitoblarni bajaradi, balki buyumlarning qulay shakllarini, u yoki bu konstruksiyalar va materiallarni qo'llash taklifini ham beradi. Uch o'lchamli tasvirlar va aniq vaqt ichida bo'lg'usi obyektни modellashtirish hamda turli-tuman vaziyatlarda solishtirish imkoniyatini yaratadi. Virtual obraz orqali loyihalananayotgan obyekt faoliyatini sinab ko'rish imkonini beradi.

Kompyuter dizayni ikki yo'nalishda faoliyat yurgazishi mumkin.

1. Kompyuter texnologiyalari yordamida barcha turdagi dizayn loyihasini yaratish.
2. Veb-saytlar dizaynini yaratish.

Bu dizayn turlari butun dunyoni internet mahkam bog'lab olgan bizning zamonamizda ko'plab mutaxassislarni talab qiladi. Agar kompyuter dizayni ma'lum dasturlar orqali badiiy loyihalash va texnik ishlar yaratilsa, veb-dizayn internet va boshqa kompyuter sahifalarini bezaydi. Keng ma'noda bu veb-ishlar, saytlar tuzish, umuman, dizayn sahifalaridan to tuzilmalarigacha, ularni harakatga keltirish yo'llarigacha loyihalarini ishlab chiqadi.

Zamonaviy dizayn. Elektron hujjatlar dizayni. Turli brauzer va turli sahifalarni yaratish, ochish, o'qish borasida cheklovlar bo'lishiga qaramay, gipermatnli tizim veb-sahifa ochish uchun o'ta qulay vosita sanaladi. To'g'ri chiziqlar hosil qilishning o'ta tezligi dizaynerlar uchun chiroyli va boy grafik-saytlar yaratish imkonini beradi.

Web-dizayn taraqqiyoti uchun GIF va JPEG grafik-shakllar dasturining yaratilishiga muhim asos bo'ldi. Ularning yordamida tasvirlar qattiq siqilgan holda joylashtiriladi. Flash formati yordamida yaratish va namoyish etishga mo'ljallagan

vektorli animatsiya, PDF formati esa maxsus elektron hujjatlar uchun bunyod etilgan.

Bugungi kunlarda elektron hujjatlar dunyo axborot makonining qariyb asosiy qismini tashkil etadi. Elektron hujjatlar poligrafik mahsulotlarga qaraganda tez rivojlanmoqda, shu bilan birgalikda, uning oddiy hujjatlarga qaraganda imkoniyatlari ancha keng.

Web-dizayn bu haqiqiy ijod. Uning yordamida inson o'zining eng yaxshi ijodiy g'oyalarini ro'yobga chiqarish mumkin.

Mamlakatimizda bu soha ham sezilarli rivojlanmoqda. 2013- yilning ikkinchi yarmidan boshlab "Elektron hukumat loyihasi"ga o'tish boshlandi. Barcha hujjatlar, xatlar, boshqa axborotlar elektron formatda yuboriladi va natijalari haqidagi aniq javoblar ham elektron formatda olinadi. Bu borada mamlakatimiz mutaxassisleri Janubiy koreyalik dizaynerlar bilan loyihalash va formatni harakatga keltirish yuzasidan hamkorlikda ish olib bormoqda.

Art-dizayn. Bu soha o'z taraqqiyoti mobaynida mustaqil badiiy loyihalash madaniyatiga aylanib ulgurdi. U arxitektura haykaltaroshligi va amaliy bezak san'atiga ham o'z ta'sirini o'tkazgan. San'atda avangardlik oqimining dunyoga kelishi tufayli dizaynda ham bir qator oqimlar paydo bo'ldiki, ular badiiy va me'moriy shakl yaratishni bir-biri bilan uyg'unlashib ketishiga olib keldi.

Art-dizayt zamonaviy dizayn taraqqiyotining yo'nalishlaridan biri bo'lib, unda professional dizayn asoslarini tashkil etuvchi funksional loyihalash bilan haqiqiy san'at o'rtasida hech qanday farq bo'lmaydi. Art-dizayn asarlarini dizayn rassomlari yaratadilar. Ular, eng awalo, yuqori darajadagi kompozitsiya, shakllami detallashtirish, yuzasining sifatligini ta'minlash, ranglariga e'tibor bilan qarashga intiladilar, hatto bunday yondashuv mumtoz dizayn qadriyatlari - omilkorlik, ishlab chiqarishga qulaylik texnologiyalariga zid kelsa ham bu ijod yo'lidan qaytmaydilar.

"Art-dizayn" atamasi Milandagi "Alximiya" guruhi tashkil etilganligi bilan bog'liq. Uning asoschilari italyan dizaynerlari A.Mendini, A.Guerrosro, E.Sottsasslar bo'lib, ular jiddiy dasturlar - "Olivetti" firma uslubidan tashqari

ko‘rgazmalar tashkil etish, interyerlar, mebellar, qandillar dizaynini yaratish bilan ham shug‘ullanganlar. Ular zamonaviy materiallar va texnologiyalardan keng foydalanganlar. Yangi yechim, nostandart obraz, nozik did, lirizm, kinoya va boshqa xususiyatlar ana shu san’atkorlarga xos ishlamlarda aks etib turadi.

Me ‘moriy muhit dizayni. Zamonaviy dizaynerlik faoliyatida me‘moriy muhit dizayni, ya’ni interyer dizayni va shahar muhitida narsalarni joylashtirishni tashkil etish dizayni tezkorlik bilan rivojlanmoqda. Bu soha mutaxassisligi dunyodagi ko‘plab mamlakatlarda “arxitektura muhiti dizayni” nomi bilan yuritiladi¹.

Dizayner tomonidan o‘zlashtirilayotgan tizimda birlamchi bino, uning jihozlaridan tortib to loyihaning bir butunligini ta‘minlovchi barcha predmetli makon unsurlarigacha ulkan bir ko‘lam tashkil etadi. Boshqa so‘z bilan aytganda, bu yerda turli shakllar yig‘indisi yagona maqsad - badiiy obrazni namoyon qiladi, faqat masala uni ro‘yobga chiqarish yo‘llarini aniqlashda qoladi. Shunday qilib, dizaynerlik loyihalashga jalb etilayotgan unsurlar sonining ko‘payib ketishi loyiha faoliyatining yangi toifasi sifatida yuzaga chiqadi. Bu arxitektura muhiti dizaynerligi loyihasidir. Jumladan, arxitektor-dizayner nafaqat maxsus me‘morchilik manbalari, vositalari, makon, konstruksiya, har bir qismning mutanosibligiga e‘tiborni qaratadi, balki o‘zi istagan muhitni tashkil etuvchi tizimni kiritish (vizual kommunikatsiya, reklama, mashina, turli uskuna va jihoz bo‘lishi mumkin) orqali o‘z badiiy obrazini namoyish qiladi. Uning uchun eng muhimi, loyiha madaniyati fenomenini anglash, yaratilgan dizaynerlik obykti yoki sanoat asari qanchalar obrazli yaratilsa, odamlar hayoti ham shunchalar obrazli ketishini tasavur etishdan iborat bo‘ladi. Bunda, albatta, loyihaviy tasavvurlarda dunyoga kelgan badiiy madaniyat yaratgan obyekt mohiyatida aks etadi².

Interyerlar dizayni. Turar joy, ishlabchiqarish va jamoat binolari interyerlarini jihozlash uning vazifasiga kiradi. Har ikkisining o‘ziga xos jihatlari mavjud. Jamoat binosi interyeriga minglab, o‘n minglab odamlar tashrif buyurganligi bois,

¹ M. M. Vaxitov, Sh. R. Mirzayev. “Me‘morchilik tarixi”. – T.: Tafakkur nashryoti, 2010 yil. 54-bet.

² Kovesnikova N. A. Dizayn: istoriya i teoriya. Izdatelstvo: Omega-L, Gruppya kompaniy, 2007 g. C.48.

birinchi navbatda, badiiy loyihalash ishida ma'naviy obrazni mujassam etuvchi vazifalar belgilanadi. Bu degani, mazkur obyekt uchun oliy darajadagi badiiy obraz yaratish demakdir. Shuning uchun ham dizaynening asosiy e'tibori bezak uchun qo'llaniladigan materiallarga qaratiladi.

Eko-dizayn bu turar joylarning (kvartiralar, uylar, dala hovlilar, idoralar va boshqalar) ekologik dizaynidir. Zamonaviy uylar chiroyli va qulay hamda o'zining qalbiga ega bo'lishi lozim. Eko-dizayn yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- lanshaft dizayni;
- fitodizayn;
- psixodizayn;
- mebellar dizayni;
- interyerlar dizayni;
- liboslar dizayni;
- fen-shuy (tabiat bilan uyg'unlik- da yashash san'ati).

Eko-dizaynning o'ziga xos tomonlaridan biri unda uy egasining fazilatlarini, yoshi, ijtimoiy ahvoli va qiziqqonligi darajalari ham hisobga olinadi. Ekologik dizayn inson ruhini ko'taradi.

Lanshaft dizayni. Insonni o'rab turgan predmetli makon muhitini shakllantirishga yo'naltirilgan ijodkorlikning asosiy materiali sifatida tabiiy obyekt, tizim va hodisani qo'llaydigan faoliyat turi lanshaft dizayni hisoblanadi. Uning o'ziga xosligini tashkil etuvchi materiallar makoni va hodisalar - relyef, sug'orish tizimi, tabiiy sharoitlar, o'simlik va hayvonot olami, bir qismi "tirik" bo'lgan tabiiy tizimlar, aytish joiz bo'lsa, tug'ilish, o'sish, qarish va o'lish xususiyatlarga ega bo'lgan narsaning doimiy harakatda ekanligidir. Lanshaft dizaynining bir-biridan ajralib turuvchi uch sohasi loyihalash jarayonlarida ko'zga tashlanadi.

1. Muhandislik lanshaft-dizayni (ulkan sun'iy komplekslar - suv omborlari, o'rmon xo'jaligi va qo'riqxonalar, to'g'onlar, kanallar, irrigatsiya ishlari bilan bog'liq tizimlar).

2. Istirohat bog'lari yaratish san'ati. Uning tarkibiga murakkab tabiiy

rejalashtirilgan ishlar (parklar, dendroparklar va hokazolar) kiradi.

3. Kichik yashil maskanlar - tomorqalar, dala hovlilari, bino tomlaridagi bog'chalar, bundan tashqari, jonli tabiatga aloqador unsurlar - o'simliklar, turar joy va jamoat binolari interyerlaridir. Bugungi kunlarda ishlab chiqarish binolari eng ko'p uchraydigan dizayn obyektlari sanaladi. Lanshaft dizaynining barcha obyektlari ekologiya talablaridan kelib chiqqan holda loyihalashtirilishi, zarur darajada muhandislik uskunalar va manbalariga ega bo'lishi, ular yordamida muntazam ravishda ekologik muvozanat saqlab turishi zarur (qishki bog'larni yorituvchi, isituvchi, sug'oruvchi moslamalar, o'simliklarni o'g'itlash, parvarish qilish, yerlarni yumshatish, sho'rini qochirish, drenajlar qazish, haroratni ta'minlash kabi ishlar ham loyihalash paytida inobatga olinishi lozim).

Me'moriy obektlar, jamoat binolari, banklar, transport xizmat ko'rsatish binolariga kirish joylari, interyerlar favvoralar bilan bezatiladi. Interyerlarda kichik favvoralar bo'lib, ular suv yordamida ajoyib shakllar yaratishga mo'ljallagan. Bunda, albatta, suvni tejash asosiy masalalardan biri qilib belgilanadi.

Lanshaft dizaynining oliy namunasi - lanshaft me'morchiligi hisoblanib, g'oyasi badiiy me'morchilik obrazlarini yaratishdan borat. Mamlakatimiz poytaxti Toshkent shahrida ana shunday noyob uslublarni uchratish mumkin. Mustaqillik maydoni dunyodagi eng chiroyli lanshaft dizayni namunalaridan biridir. U yerdagi muhtasham binolar, favvoralar, manzarali daraxtlar, anhor, monumental yodgorliklar, yo'l va yo'lakchalar uyg'unligi sirli joziba kasb etadi. Go'zallik va ezgulikka chorlovchi dizayn go'yoki o'zbekning bag'rikengligi va mehmondo'stligidan so'zlayotgan bo'ladi.

Lanshaft dizaynining ham bir necha toifalari mavjud bo'lib, shakllanishi dizaynerlarning mahorati va fantaziyasiga bog'liq. "Doimiy", "italyan", "manzara", "yapon", "ingliz" va "qishloq bog'lari" deb ataladigan lanshaft dizayni toifalari keng ommalashgan. Mamlakatimiz katta shaharlarida ingliz va yapon bog'lari namunalarini uchratish mumkin, ammo ular ko'p sarf-xarajat talab qilganligi bois O'zbekiston sharoitida keng quloqch yoygan emas. Lanshaft dizayni obyekti, eng avvalo, tabiiy sharoitlar asosiga qurilishi lozim.

Jarayonlar dizayni. Biz yuqorida “dizayn” atamasining ma’nolarini tushuntirgan edik, ammo hozirgi zamon dizaynini yanada keng hajmda, o‘ylaganimizdan ham kengroq ma’no kasb etishini anglashimiz lozim. Axir dizayn nafaqat interyer, mebellar, sanoat, me’morchilik, web-dizayn degani, balki ingliz tilining izohli lug‘atiga qarsak, “design” - “o‘y”, “fikr”, “o‘ylamoq”, “to‘qimoq”, “ishlamalar yaratish”, “loyihalash”, “yig‘ish”, “tuzish”, “konstruksiyalash” degan ma’nolarni anglatadi. Narsalarni, demak bu moddiy shaklga va uning mohiyatiga, funksiyasiga ega bo‘ladi. Nimani tashkil etish, to‘qish, o‘ylash, fikrlash mumkin? Javob: ilmiy ishlarni, bayramlarni, to‘yni, she’rni, musiqani, tijoratni va hokazo, demak, bu jarayonlar voqea va hodisalardan iborat nomoddiy, ammo o‘z shakliga, mohiyati va funksiyasiga ega bo‘lgan hodisaga asoslanadi. Demak, jarayonlar dizayni deganda, shu ikki xil obektni birlashtirgan badiiy loyihalash va amaliy faoliyat turini tushunish mumkin. U inson hayotining barcha jabhalarini qamrab oladi¹.

Dizayn va moda. Moda insonni zerikarli bir xillikdan asraydi. Odamlar bir-birlariga yoqishni istaydilar. Chiroyli kiyinishni, orasta ko‘rinishni xohlaydilar. Bu ularning tabiiy ehtiyojidir, degan edi P’er Karden.

Dizaynning ijodiy faoliyati u yoki bu davrda estetik jihatdan afzal ko‘ringan kiyinish, bezanish, yurish-turish, odatlar kundalik ehtiyoj uchun zarur bo‘lgan buyumlar modasi bilan chambarchas bog‘liq. Bozorda yuzaga kelgan ahvolni oldindan his etish, uning talablarini o‘rganish kabilar ham zamonaviy dizaynning asosiy vazifalari sirasiga kiradi. Bunda u zamonaviy moda ustida ishlash bilan birga uning yo‘nalishlarini sezishi, aniqlashi lozim.

“Moda” tushunchasi fransuzcha “mode” (u, o‘z navbatida, lotincha “modus” so‘zidan kelib chiqqan) “me’yor”, “qoida”, “yo‘riq” ma’nolarini bildiradi. Hozir moda deganda, qisqa muddat davom etadigan madaniyatning u yoki bu tashqi ko‘rinishi bilan ommalashib ketgan did, xulq-atvor, buyumning uslubiy belgisi, uning estetik bahosi bilan birgalikda qaraladigan unsur tushuniladi.

¹ S. Bo‘latov, N. Tolipov. Go‘zallik falsafasi. Toshkent, 2008 yil. 17-bet.

Moda inson bilan buyumning o‘zaro munosabati sifatida tavsiflanishi mumkin. U inson faoliyatining barcha sohasini qamrab oladi hamda ishlab chiqarish va iste’molga o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Dizaynda esa moda loyihalashtirilayotgan va ishlab chiqarilayotgan buyumlarning tashqi shakllarida o‘z aksini topadi.

Ko‘p hollarda, “moda” va “libos” tushunchalari bir-birini to‘ldiradilar. Albatta, modaning davriyligi, milliyliigi, hududiyliigi kabi tushunchalar bilan ziddiyatga borish hollari ham mavjud. Shu bois ma’lum bir jamiyat yoki ijtimoiy tuzumda moda bo‘lgan kiyinish axloqi, boshqa hududda kulgili tuyulishi mumkin. Moda deganda, awalo, kiyim-kechak, ayollar uchun ko‘proq pardozdagi uslublar tushunilshi aniq.

Moda tarixi ham insoniyat tamaddunining dastlabki davrlaridan boshlangan. Albatta, tosh davrida ibtidoiy odamlami kiyimlaming issiqliigi va qulayliigi qiziqtirgan, ularning tashqi jihatlariga e’tibor kam qaratilgan bo‘lsada, qadimgi tosh taqinchoqlar, bezaklar bizning davrimizgacha saqlanib qolgan. Hayvon terisidan tayyorlangan kiyimlardagi bezaklar uzoq ajdodlarimizning ham go‘zallikka oshufta bo‘lganliklaridan dalolat beradi. Ular o‘zlarining tashqi qiyofalariga alohida e’tibor bilan qaraganlar. Har bir madaniyat, etnik guruh o‘z liboslariga hamda soch turmaklashdan tortib makiyaj, bezak va taqinchoqlarga ega boigan.

Taniqli o‘zbek adibi Maqsud Qoriyevning “Spitamien” tarixiy romanida hikoya qilinishicha, Xorazm shohi Farasman Iskandar (Aleksandr Makidonskiy) bilan muzokaralar o‘tkazadi. Shu lavhada o‘sha zamon modasiga xos voqealar tasvirlangan: “Iskandar Ahmoniylar saroyida qo‘llanilgan urf-odatlar, rasm-rusumlami joriy etgan. Farasman ham Iskandar tomonidan ana shunday tarzda qabul qilindi. Iskandar qabul paytida osiyocha zarbop to‘n va kumush kamar, boshiga bo‘lsa Doroning oltin tojini kiyib olgandi. Iskandar osiyoliklar kiyimida xorazmshohga juda salobatli ko‘rinib ketdi. Farasman zarrin qutichalarda olib kelgan tilla buyumlar, duru- javohirlar, qimmatbaho toshlar, turli matolarni podshohi jahonga tuhfa qilaturib, Iskandar uchun alohida tikilib, qimmatbaho

toshlar qadalgan zarbop to‘nni tantavor kiydirdi. Beliga tilla kamar, boshiga Xorazmning eng nodir, qimmatbaho surdan tikilgan telpagini kiygazdi”. Mana shu lavhaning o‘zidan ham ana shu davmi aks ettiruvchi Osiyo modasi namoyon bo‘ladi.

Odamlarning liboslariga qarab, nafaqat boy-bodavlatligini, balki qaysi millat, elat, toifadan ekanligini ham bilish mumkin edi. Matolar, iplar va dastlabki to‘quv-tikuv dastgohlarining yaratilishi bilan moda tarixi evalyutsiyaga yuz tutdi.

Modaning dastlabki yalovbardorlari Fransiya va Italiya ustaxonalari hamda gildiyalari edi. Bu yerlik tikuvchilar liboslardan haqiqiy san’at asarlari yarata boshladilar. Ularning qulayligi va bejirimligiga moda va go‘zalligiga asosiy e’tiborini qaratdilar, ammo o‘rta asrlarga kelib, moda sohasida turg‘unlik yuz berdi. Bu zamonlarda nostandart, boshqalarga o‘xshamagan liboslardan hazar qilish an’anasi avjga chiqdi. San’at, adabiyot, fan va hatto moda ham shaytoniy harakat, odamlarni cherkovdan bezdiruvchi murtad sifatida qoralanar va jazoga tortilar edi.

Renessans - turli-tuman uslublar moda va go‘zallikning haqiqiy tongiga aylanadi. Ayollarning bayram liboslari va ich ko‘ylaklari paydo bo‘ladi. Shoyi bilan birgalikda baxmal matolar ham urfga kiradi. Liboslarning kesmalari va yoqalari borgan sari chuqur shaklga kirib borardi. Janna Portugalskaya davrida Fransiya qo‘rg‘onlarida dastlabki yubkalar paydo bo‘ldi. Moda tarixi har qanday jarayonda ham rivojlanish va harakatlanish xususiyatiga ko‘ra charxpalak eslatib turadi. yengil va ochiq modellar bilan o‘ta jiddiy va odmi liboslar doimo o‘zaro o‘rin almashtirib turganlar.

XVI asrga moda tarixiga o‘zining astetik usullari bilan Angliya kirib keladi. Xuddi shu davrga kelib, Venetsiya poyafzallarida platforma o‘rniga uchli shpilka poshnalar qo‘llanila boshlaydi. XVII asrdan to XIX asrgacha modaga homiylik qilgan mamlakatlardagina u rivoj topdi. Goh Fransiya, goh Italiya, keyin Ispaniya, yana Fransiya birinchilikni olib turdi.

Moda tarixidagi eng muhim sana sifatida 1880-yilni - birinchi karsset - beldamcha yaratilgan kunni va 1883- yil modaning ilhom parisi Koko Shanel

tug‘ilgan kunni qayd etish mumkin. Bu latofatli va iqtidorli ayol nomi hozirgi kunda ham go‘zallik va moda ramzi sifatida tilga olinadi.

Tarixchilarning fikriga ko‘ra, kostumlarda shunday unsurlar paydo bo‘lgan ediki, ularning na zarurati, na estetik ahamiyati bor. Misol uchun, shlyapalar balandligi bir metr, dubulg‘a uzunligi bir sarjin, erkaklar kiyadigan tor pantolonlar o‘tirganlarida yirtilib ketar edi. O‘rta asrlarda kiyim va liboslar odamning boy-badavlatligidan dalolat berar edi. Ularni “ko‘char mulk” deb nomlash mumkin. Odamning libosi qancha ko‘p bo‘lsa, shuncha boylik. Ularni qimmatbaho tosh va metall bilan bezasalar undan ham badavlatlik belgisi sanalgan. Shu tariqa liboslar avloddan-avlodga meros bo‘lib o‘tgan. XIX asrga kelib bu qadriyatlarga yangicha baho berila boshlandi. Moda ham tubdan o‘zgardi. Libos va kiyimlar sanoati dunyoga keldi. Ular endi buyumlar va tovarlar sirasiga kiritildi. Ommaviy ishlab chiqarish natijasida to‘qimachilik, tikuvchilik va kimyo sanoati tez suratlar bilan rivojlandi. Kiyim-kechaklarning tannarxi arzonlashdi. Modaning demokratiashuvi yuz berdi. Endi u tor doiraning ishi emas, balki millionlab odamlarning yumushiga aylandi, lekin baribir, libos jamiyatda obro‘-e‘tibor ramzi bo‘lib qolaverdi. Hozirda ular sirli va nozik shakllarga ega bo‘lib, libos qanchalik yakka tartibda bezatilsa, shuncha ko‘p materillar, bo‘yoqlar hamda bezaklarni talab qiladi. Ommaviy adadda ishlab chiqarilayotgan liboslarni har kim ham bemalol sotib olish imkoniyatiga ega. Faqat ba‘zi unsur va qismlarni tanlashda individual yondashish talab etiladi.

1980- yillarning boshlarida davlat hududida kommunistik tartibga ko‘ra kalta yubka, tor shim kiyish taqiqlangan edi. “O‘zbektelefilm” suratga olgan “Uchrashuv” filmida yigitlarning qizlar kabi paxmoq qilingan sochlari masxara qilingan. Sovchi qahramon (aktyor Ergash Karimov) so‘zlarida “katta onasiga paypoq zavodi, singlisiga kalta yubka, ukasiga tor shim, sizga zambarakning gildiragi”, degan so‘zlar bor. Albatta, modada milliy, etnik va diniy qarashlarni, hatto insonning yoshini hisobga olish foydadan holi bo‘lmaydi.

“Bunday moda tafakkurdan ko‘ra ko‘proq tasavvurga tayanadi. Tasodifiy modaga uchuvchilar didi va ehtiros darajasi to‘la yetilmagan, biroq o‘zlarini katta

odamlardek aqlli deb his qiluvchi yoshlar orasida uchraydi ”, deb yozadi faylasuf-olim Karim Mahmudov va yana uning fikrlari: “shu munosabat bilan ayollarning shim kiyishlari ustida ham to‘xtalamiz. Ayollar shim - bridja kiyishlari mumkin, lekin qanday hollarda? Sport bilan mashg‘ul bo‘lganlarida, ot va velosiped minganlarida, traktor va avtomashina haydaganlarida, narvondan ko‘tarilib tomga chiqqanlarida, qurilishlarda, tog‘li va shamolli joylarda ishlaganlarida korxonalarida kiyimi sifatida kiyishlar yarashadi, ammo kino va teatrga, davlat idoralariga, darsga va to‘yga shim kiyib borish uyat hisoblanadi yoki yigitlarning guldor, ya‘ni xotinqizlarga mo‘ljallab to‘qilgan matodan ko‘ylak, poychasi sumayga o‘xshagan shim kiyishlari, yo gazeta parchasi yopishtirilgandek, reklamali ko‘ylaklarda jamoat joylarda paydo bo‘lishlari beodoblik hisoblanadi”.

Darhaqiqat, modaning ham o‘z axloqiy falsafasi mavjud. Bizning yurtimizda urf bo‘lmagan, milliy qarashlarimizdan yiroq liboslar modasining avj olishi yoshlar dunyoqarashini ham o‘zgartirib yuboradi.

Endilikda moda har bir mamlakatda mavjud. Bizda qadimiy adras motosidan zamonaviy ayollar kostumi tikilishi alohida mohiyat va estetik joziba kasb etdiki, keyingi besh yilliklarda Xitoy va Turkiya orqali dunyo modasining sanoat dizayni an‘analari asosida yaratilgan mahsulotlar mamlakatimizga kirib kelishiga qaramay, milliy moda - urfimiz o‘z obro‘si va go‘zalligi bilan barchani maftun yetib kelmoqda.

Fransuz, italyan, yapon, ispan, amerikaliklar, ruslar va inglizlar - biz o‘zbeklar ham modelerlarimiz ijodining mahsuli bo‘lmish modani boyitib borayapmiz va tavsiya qilmoqdamiz. Har yili dunyo moda uylari, brendlari o‘z mahsulotlarini muxlislarga ko‘z-ko‘z qilmoqda. Moda bu yangi ijod ramzi, yuksaklikni ko‘zlovchi orzu, ilmiy-texnikaviy yutuqlar va tadbirkorlik garovidir¹.

Modaning evrilishi. Ko‘pchilik bu tushunchani “moda charhpalagi” ham deb ataydi. Bir zamonlarda yaratilib, odamlar o‘rtasida urf bo‘lib, so‘ngra unutilib ketgan buyumlarning qaytadan odamlar turmushiga qaytishi “moda evrilishi” deb

¹ Davlatova S. Iz istorii odejdi Uzbekistana. “Iskusstvo” - “San‘at”, N°3-4- 2006 yil. 41-bet.

yuritiladi. Modaning asosiy belgisi - (uslub va stildan ajratib turadigan xususiyati) o'zgaruvchanligi hisoblanadi. Har bir moda sikli (davri) quyidagi fasllarga bo'linadi:

- original (asl) modelning dunyoga kelishi;

- uni tor doiradagi odamlar tomonidan modaga xos deb tan olinishi;

- mazkur buyumning arzonlashtirilgan va seriyali ishlabchiqarish orqali ko'pchilikka yetib borishi, tovaming eskirishi, odamlaming undan ko'ngli qolishi.

Retro. Bun da, albatta, shaklning zvonaviy bo'lishi shart emas. Modaning yana qaytib kelishi.

Moda "buyumning sifati" degan tushunchani tubdan o'zgartirib yubordi. Sifat - bu buyumning mustahkamligi va pishiqligi demak. Bu esa modaga zid tushunchadir. Bugungi kunda modaga ko'ra sifat uning pishiqligi emas, balki iste'molbardoshlik sifati, ya'ni chiroyliligi, shakl o'zgartirmasligi, namgarchilikka chidamliligi, kir yuqtirmaslik va boshqa xususiyatlari kiradi.

Moda va badiiy uslub. Birorta uslub (stil)ga munosib tarzda kiyinish, bezanish, ko'rinish bilan birgalikda modaga amal qilish oson ish emas, ammo uslubga mos kiyinish uchun tez o'zgaruvchan, yashin tezlikda almashib turadigan modaga ko'r- ko'rona yondashish, amal qilish shart emas. Eng muhimi, inson o'z uslubini, o'ziga munosib qiyofani topsa kifoya. Shunday ekan, "moda" va "uslub" tushunchalarini bir-biridan ajrata bilish lozim. Moda faqatgina yo'nalish bo'lib, uni jamiyatga dizaynerlar tadqim etadi. U juda tez o'z an'ana va yo'nalishlarini o'zgartirishi mumkin. Uslub esa insonning individualligini aks ettiruvchi, uning boshqalardan farq qiladigan o'ziga xosligini namoyon etuvchi hodisadir. Bu uning makiyajida, kiyinishida va xulq-atvorida ko'zga tashlanadi. Agar uslub to'g'ri tanlangan bo'lsa, u bir umr insonning hamrohiga aylanadi. Oxir-oqibat uning hayotiga, xulq-atvori, yurish-turishi va dunyoqarashiga ta'sir qiladi.

Aytish mumkinki, uslub insonning kiyinishi, libosi, poyafzali, taqinchoq va boshqa bezak buyumlari bir-biriga mos kelishi demakdir. Ularning yil fasllariga, tadbir o'tkaziladigan joyga, inson kayfiyatiga, tashqi ko'rinishi, yuzi, bo'y-bastiga, ba'zi hollarda, fazilatlariga mos kelishi degani. Ham modaga, ham uslubga xos

bo'lishni istagan inson o'zining tashqi ko'rinishi haqida chuqur o'ylashi orqali maqsadiga erishishi mumkin. Uslubga nomutanosiblik, ikkinchi darajali deb sanalgan ikir-chikirlarga e'tiborsizlik tufayli kelib chiqadi, ammo har bir odam o'z uslubini, bu qanchalar og'ir vazifa bo'lishiga qaramay, albatta topadi. San'at va dizaynda zamonlar osha yangi uslublar dunyoga keladi, rivojlanadi va o'z o'rnini boshqa bir yangi uslubga bo'shatib beradi. Moda vaqt o'tishi bilan qaytishi mumkin, ammo uslub esa ketmas bo'lib, o'zi dunyoga kelgan zamon ruhini zamon va makon osha olib o'tadi. Agar uslubning dunyoga kelishi biron-bir dizayner-ijodkorning nomi bilan bog'liq bo'lsa-chi, aniqrog'i, uni ana shu ijodkor yaratgan bo'lsa-chi, bu hodisa- fenomen, noyob mo'jiza, Yaratgan tomonidan odam zotiga bergan iqtidor. Tarixda bunday misollar ko'p, biz ularning ba'zilar haqida hikoya qilib beramiz. Ammo gap, shu o'rinda, moda va uslub haqida borarkan, ulardan ba'zilarining hayoti haqida ikki og'iz to'xtalib o'tmaslikka haqqimiz yo'q. Ular yaratgan uslublar millionlab odamlar hayotiga yorug'lik olib kirgan.

Dizaynda uslub (stil) Predmetli makon muhiti va uning unsurlarini go'zallik bilan uyg'unligi, inson tasavur jarayonida moddiy va badiiy madaniyatning bir butunlik sifatida namoyon bo'lishi "uslub" deb yuritiladi.

Uslubning karakterli belgisi uning deyarli o'zgarmasligidir. Dizayn uchun eng muhim narsa ma'lum bir davrda jamiyatning estetik me'yorlari bilan mustahkam bog'liq ekanligidir. Dizayndagi uslubiy yechim ko'pincha konseptual xususiyat kasb etadi va ijodiy yo'nalishini belgilab beradi (misol uchun, "xay-tek", "retro", "memfis" va boshqalar).

Dizaynda usullashtirish (stilizatsiya) deganda, u yoki bu uslub belgilaridan buyumlarni loyihalash jarayonida qo'llash (ko'p hollarda "stayling" ham shu tariqa qo'llaniladi) yoki madaniy obrazning ko'zga tashlanib turadigan belgilarini loyihalashtirilayotgan obyektga ko'chirib o'tkazish deb tushunsa bo'ladi. Nozik naqshlarni va boshqa bezaklarni shakllantirish paytida ularni soddalashtirish yoki yanada murakkablashtirish orqali umumiy maqsadga erishish ko'zda tutiladi. Uslub kategoriyasi dizayn falsafasidagi boshqa tushuncha - "arxetip" tushunchasi bilan chambarchas bog'liq. Ular birgalikda bir-birini to'ldiruvchi dizaynerlik

san'atining turli yo'nalishlaridir. Buyum, tizim tuzilishi va ularning qaysi maqsad uchun yaratilganligiga qarab, ularning barqarorligi, bir necha xil uslubning foydali xususiyatlari turli hayotiy sharoitda yashovchi (madaniy, iqtisodiy va boshqalar) iste'molchining aniq ijtimoiy-estetik manfaatlari talablariga javob beradigan bo'lishi lozim. Uslub (stil) modaga qaraganda, jamiyatning ijtimoiy va estetik qoidalari bilan mahkam bog'liqdir. Shu sababli u mustahkam barqarorlik xususiyatiga ega.

Agar uslubni biron-bir muallif, rassom, dizayner uchun qo'llsak (yoki mualliflar guruhi, firma va boshqalar), uslub mana shu rassom-muallifi (yoki guruhni) tavsiflaydi. Uning tasvirlash yoki va ijodiy uslubini aks ettiradi.

2.2. Uslublar va ularning kelib chiqishi

Ma'lumki, qancha davr-u davronlar o'tgan bo'lsa, shuncha uslublar dunyoga kelgan. To'g'ri, uslublar taraqqiyoti tarix bosqichlari bilan chambarchas bog'liq holda kechadi. Zamon o'zgarishi uslublar almashishiga olib keladi.

Arxitektura me'morchilik uslublarining shakllanishiga, birinchi navbatda, zamon ruhiyati, diniy qarashlar, obrazli fikr yuritish jarayonlari, davlat tizimi, ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlar, milliy o'ziga xoslik hamda tabiiy muhit, iqlim sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Yangi uslubning dunyoga kelishi oldingi uslublarni inkor etadi degani emas, balki eski uslublarning ba'zi jihatlarini olgan holda, butunlay yangi, oldinlari uchramagan shakllar yaratadi¹.

Aytish joizki, siz bilan biz eklektika zamonida yashayapmiz. Bu degani, me'morchilikning usullarsiz rivojlanishi demakdir. Eklektika - eski usul, o'z hayotini yashab bo'lgan, yangisi hali tug'ilmagan davrda yuzaga chiqadi. Shunday paytlarda arxitektorlar qayta-qayta oldingi usullarga murojaat qiladilar, tajribalar haqida fikr yuritadilar. Shu sababli qurilish yoki interyerni bezash ishlarida yetarlicha murakkab jarayonlarni boshdan kechirishga, muammolarni yechishga to'g'ri keladi.

¹ Nigmatov B.v, Ermatova A.B. Naqshi nigorlar. Toshkent, 2010 yil. 28-bet.

Uslub interyerda turli-tuman narsalarni o‘zaro birlashtiradi: mebellar, kartinalar, to‘qimachilik mahsulotlari va boshqalar ana shular jumlasidandir. Shaklni, uyg‘unlikni, dizayn yo‘llarini va bezashni aynan uslub belgilab beradi. Interyer dizaynini ham ming yillardan beri mavjud deb aytishga asosimiz bor. Qadim zamonlardanoq boy-badavlat odamlar o‘z uylarini bezatar ekanlar, turli-tuman materiallardan foydalanganlar. Aynan uyga kirish joylarini bezatish va pardozi uchun qo‘llanilgan materiallar interyer dizayni xususiyatlarini belgilab beradi. Mahorat bilan uslublashtirilgan interyer o‘z energiyasiga va hissiy ta’sirlantirish mo‘jizasiga ega. U inson dilini quvontiradi, ruhiy bardamlik in’om etadi.

Qadimgi Misr uslubi

Qadimgi Misrda saroylar va turar joy binolarini assimetrik tarzda rejalashtirganlar. Saroy zallarining devorlari bo‘rtma naqshlar va sirli koshinlar bilan bezatilgan. Devorlar, peshtoqlar, gumbazlar, ustunlar iorog‘lilar yozuvlari, dafn marosimlari rasmlari bilan to‘ldirib tashlangan. Bu tasvirlar misrliklarga xos usulda, ya’ni odamning bosh qismi va tanasining pastki qismi profil sifatida, tanasi va qo‘li old tomoni shaklida tasvirlangan. Binolar qurilishida ishlatiladigan ustunlarni uch xil shaklda bezaganlar. Ustunlarning ustki qismi nilufar guli yoki g‘unchasi shaklida, papirus daraxtining bo‘g‘imlariga o‘xshagan holda, Gator tasvirida, ya’ni Gator budi (xudosi) boshi shaklida (it boshli ayol qiyofasida) bo‘lgan.

Hunarmandchilikning rivojlanishi. Mamlakat Narmer davrida yagona davlatga aylantirilgan vaqtdanoq, misrliklar metallardan foydalanish yo‘llarini bilib olganlar. Avvaliga misdan, keyin esa bronzadan har xil asboblari, qurol-yarog‘lar ishlaganlar. Ammo bu kashfiyotga qaramasdan, toshni ishlash va duradgorchilik san’ati muhim o‘rin tutgan. Chunki bu hunarni misrliklar mukammal darajada bilganlar. Masalan, shohlar qabrlaridan topilgan toshdan ishlangan ajoyib ko‘zalar va guldonlar eramizdan avvalgi 2800 yillarga, ya’ni birinchi sulola davriga to‘g‘ri keladi. Shuningdek, duradgorning bolta, arra, pichoq, bolg‘a, parma kabi ish asboblari ham xuddi hozirgi zamon duradgoring ish qurollariga o‘xshab ketadi.

Qadimgi maqbaralardan topilgan mebel, kursi-o'tirg'ich, sandiq va boshqa amaliy buyumlar qoldiqlaridan shunday xulosaga kelish mumkinki, Misr madaniyatining o'ziga xos xususiyati eramiz boshlanmasdan 30 asr ilgari sodir bo'lgan.

Misrlıklar suv toshqini hajmini ham oldindan ko'ra bilganlar. Buning uchun ular toshdan yasalgan va xuddi oddiy chizg'ichga o'xshatib chizilgan asbob «nilometr» lar qo'llaganlar. Nilometrlar Nil qirg'og'iga qurilgan devorga tik holda o'rnatilgan bo'lib, ular suv sathidan chiqib turgan. Toshayotgan suv nilometrdaagi belgilarni yuvib, yuqoriga ko'tarilgan va yangi sathdan joy olgan. Shunday yo'l bilan misrlıklar bo'lajak suv toshqinining hajmi haqida axborot olib turganlar. Nil daryosi faqat hayot va madaniyat manbai emas, balki tashqi dunyo bilan asosiy aloqa qilish yo'li ham bo'lgan. Unda turli xildagi kemalar, ayniqsa, savdo kemalari doimo ko'p bo'lgan. Kemalardan ba'zilar hatto O'rta dengizga chiqishga ham jur'at etgan.

Mo' miyolash san'ati. Mo' miyolashdan asosiy maqsad tanani u dunyodagi hayot uchun saqlashdir. Agar tana halok bo'lsa, uning ruhi «Ka» ham nobud bo'ladi. O'nilaning imkoniyatiga qarab mo' miyolashning har xil usullari mavjud bo'lgan.

Misr ehromlari. 3-sulolaning birinchi fir'avni Joser (Zoser) bo'lgan. Joser ehromi (piramidasi)ning qurilishini katta toshlardan amalga oshirgan, ulkan binolar ixtiro qilgan va yozuv san'atida yuksak yutuqlarga erishgan me'mor Imxotep nomi bilan bog'liq. Joser qabri Qohiradan taxminan 6 km narida joylashgan. Toshdan ishlangan bu ulkan maqbara dunyodagi eng qadimgi yodgorlikdir. Uning qurilish vaqti eramizdan avvalgi 2780 yilga to'g'ri keladi.

Bu inshoot bir qator zinapoyalardan tashkil topgan bo'lib, ustma-ust qo'yilgan va yuqoriga ko'tarilgan sari kichrayib boruvchi bir qancha mastabalar yig'indisidan iborat.

Piramidaning asosi kvadrat bo'lib, u qoyaning 25 m ichkarisiga joylashgan. Yana pastroqda esa fir'avnning dafn qilish xonasi bo'lgan. Piramida va uning atrofi ohak toshlardan terilgan baland devor bilan o'rab olingan. Ana shu devorning ayrim qismlari hozirgacha saqlangan yoki ular qayta tiklangan. Ichki

devoming qarama- qarshi tomonida qator yodgorliklar qad ko'targan. Ehtimol, ular har xil xudolarga bagishlangan ibodatxonalar bo'lsa kerak.

Haykaltaroshlik. Haykaltaroshlik san'ati Misrda qadimgi podsholik davridayoq yuksak darajada bo'lgan. Qimmatbaho diorit toshidan yasalgan va hozirgi kunda Qohira muzeyida saqlanayotgan Xefrenning bosh haykali dunyodagi eng nodir asarlaridan biridir. Bu haykal asarda fir'avning boshi bilan yelkasi tasvirlangan.

Roman uslubi (XI-XII asrlar)

Dastlabki eng katta tarixiy uslublardan biri, Evropa badiiy madaniyati rivojlanish bosqichlarini belgilab bergan roman uslubi X-XIII asrlarda hukmronlik qildi. Bu o'rta asrlar san'ati uslubi, yangi feodal munosabatlari tufayli yuzaga keldi hamda antik san'atning davomi, aytish joiz bo'lsa, unga butunlay qarama-qarshi oqim sifatida namoyon bo'ldi. "Roma" atamasi XIX asrda fransuz qadimshunoslari tomonidan Rim san'atining buzilgan varianti sifatida talqin etilgan. Roman davri arxitektura, haykaltaroshlik va rassomchilik san'ati Umumevropa monumental uslubi dunyoga kelgan palla sanaladi. Vizantiyada san'at poytaxt maktablari tomonidan qat'iy tartibga solingan bo'lsa, roman uslubi turli-tuman mahalliy maktablardan iborat edi.

Roman uslubida qurilgan imoratlar ko'rinishdan mahobatli, kuchlarning sokin va tinch turishni aks ettirardi. Devorlarning ko'pligi, ularning og'irligi va yo'g'onligi tor deraza uchun mo'ljallangan teshiklari, zinasimon qalin peshtoqlari ko'zga tashlanib turardi. O'sha zamon me'morchiligida eng zarur kompozitsion bo'laklardan biri minoralar hisoblangan. Binolar eng sodda, stereometrik hajmlar (kublar, parallelepipedlar, prizma va slindrlar) tizimini tashkil etardi. Bu davming boshlarida devorlarga surat solish urf bo'lgan.

XI-XII asrlarga kelib, gumbazlar va bevorlar yana ham murakkab ko'rinishga ega bo'lgan. Ko'p hollarda peshtoqlar va fasadlar bezatila boshlandi. Roman uslubi taraqqiy etgan paytlarga kelib, devorlardagi bezaklar ulardan bo'rtib chiqqan holda ziynatlanar edi. Xuddi shu zamonlarda kitoblari dunyoga keldi. Ular katta o'lchamli va monumental kompozitsiyaga ega edi. Amaliy bezak san'atining

metall quyish, chekanka, suyak o'ymakorligi, buyumlar sirtini sirlash, badiiy to'qimachilik, gilamdo'zlik, zargarlik san'ati ancha rivojlandi. Rassomchilik va haykaltaroshlikda bosh mavzu xudoning cheksiz kuch-qudrati haqidagi lavhalardan iborat edi. Mana shu simmetrik rasmlarda boshqa qiyofalarga nisbatan kattaroq shaklda Iso tasviri aks etardi. Roman davri me'morchiligida bezaklarning kamligi alohida ahamiyat kasb etardi. Ayniqsa, ibodatxonalar va qasrlarda ortiqcha dabdabaga yo'l qo'yilmas edi. Agar ritsar yoki dvoryanlarning badavlatligini bilmoqchi bo'lsalar "minorasi bormi", deb so'rar edilar. Hamma narsa qattiqqo'l hayot haqiqatlariga bo'ysundirilgan.

Urush paytida toshbinolar mudofaa qo'rg'onlari vazifasini o'tagan. Roman obidalari o'zining ulkanligi bilan ko'zga tashlanadi, undagi har bir narsani har qanday odam osongina idrok etishi mumkin.

Gotika -O'rta asrlar Evropa uslubi

Gotika uslubi me'morchilikka oid bo'lib, Fransiyada dunyoga kelgan. U o'zining o'ta nafisligi bilan ajralib turuvchi uslub hisoblanadi. Bu uslubda qancha rang, qanday materiallar qo'llanilgani eng muhimi emas, muhimi uylarni jihozlashda bir butunlikka erishilganligidir. Ko'hna buyumlarning zamonaviy narsalar bilan uyg'unlashtirilganligi gotikaga xos xususiyatlardan yana biridir. Bejirim, qoplamalarga o'rnatilgan kartinalar, oltin suvi yuritilgan ramkalardagi oynalar, devorga osiladigan gilam va suratli gazlamalar, matolar bilan qoplangan devorlar, jimjimador bezakli pardalar ana shular jumlasidandir.

Fransiya uylarida derazalar balandligi poldan shiftgacha edi. Kichik-kichik bolaxonalar ham mavjud. Gotika uslubi (XII asming ikkinchi yarmidan XV asrgacha) eng uzoq davom etgan uslub bo'lib, asosan O'rta asr kishisining ruhiy holatini aks ettiradi. Gotika asosan me'moriy uslub sanaladi. Uylarning ulkan oynalari va turli ranglarda tovlanuvchi vitrajlar yorug'lik tushishiga moslashtirilgan bo'ladi. Nihoyatda baland minoralar, binoning barcha qismlari vertikal tarzda osmonga bo'y cho'zishi gotika uslubiga xos xususiyatdir. Ular inson ruhida his- hayajon va jo'shqinlik uyg'otadi.

Hozirzamon san'atshunoslari ta'kidlashlaricha, gotika o'ziga xos shakllar tizimiga ega bo'lgan makonni tashkil etishda va hajmli kompozitsiya borasida butunlay yangi yo'nalishdagi Evropaning yagona uslubidir.

Uyg'onish davrida dunyoga kelgan barcha uslublarda antik davrga murojaat qilingan bo'lsa, gotika o'zidan oldingi birorta uslubning unsurlarini takrorlamaydi. Gotika mazmun-mohiyatiga va mavzulariga ko'ra nasroniylik dini aqidalari asosida dunyoga kelgan uslubdir. Unda eng asosiy o'rin soborlarga berilgan.

Eng katta budxonada haykaltaroshlik, rassomlik va naqsh bezaklari sintezini ko'rish mumkin. Binolarning siluetlarida, deraza-oy-nalar, eshiklar, arklar, mebellar va boshqa unsurlarning pardozlanishida ham osmonga bo'y cho'zgan nayzasimon tasvirlar aks etgan. Mebellar uchun asosan yong'oq va qarag'ay daraxtlaridan foydalanilgan. Gotika uslubi "unda barcha narsa bir butunlikka birlashtirilgan, bu boshimiz uzra tik qad ko'targan qubbalar, ulkan derazalar, uzun va bir-biriga urilib ketgan oynalar, mana shu salobatli, bahaybat mahluqqa o'xshagan binoning kichkinagina taqinchoqlari kabi nozik naqshlar o'rgamchak iplari misoli uni mahkam chirmab olgan. Binoning eng pastki qismidan to eng tepasigacha chirmashib, u bilan osmonga ko'tarilayotgandek tuyuladi. Ulug'vorlik bilan go'zallik, bezakdorlik va soddalik, og'ir yuk va qushdek yengillik kabi xususiyatlar hech qachon gotika davrigacha memorchilikda uchragan emas. Mana shu ibodatxonaning ilohiy bag'riga rango-rang nur sohib, oynalardan oqib kirayotgan yorug'lik ko'zingizni qamashtiradi. Beixtiyor tepaga nigohingiz tushishi bilan o'zaro saf tortib kesishayotgan nayzasimon qubbalar, birining usdidan biri, birining ustidan yana biri ko'rinadi. Ularning oxiri yo'qdek, ko'zlaringiz toladi. Beixtiyor ruhingizda buyuk ilohiylikdan tabiiy qo'rquv hislarini sezasiz, aqlingiz lol qoladi", deb Gogol gotika oqimi me'morchiligini ta'riflagan edi.

Renessans - Uyg'onish davri uslubi (XV-XVI asrlar)

(Fransuzcha - "renaissance", italyanacha - "rinascimento", "ri"- "qayta" yoki "qayta tug'ilmoq"). Evropa madaniyati tarixidagi davr, O'rta asrlar madaniyati o'rniga kelgan yangi davr. U taxminan XIV asr boshlaridan XVI asr oxirlari va

XVII asming dastlabki o'n yilliklarini o'z ichiga oladi. Uyg'onish davri madaniyati o'zining antropotsentrizm (birinchi navbatda, asosiy e'tibor inson va uning faoliyatiga qaratilganligi) xususiyati bilan insoniyat tamaddunidan joy olgan. O'rta asrlarga kelib, Antik davri madaniyatiga e'tibor kuchayadi yoki qaytadan uyg'ona boshladi. Shu tariqa "uyg'onish" atamasi paydo bo'ladi. "Renessans" atamasi "uyg'onish" ma'nosini berishi haqida XVI asrda italyan rassomi Jorjo Vazari tomonidan tilga olingan. Bu atamaga zamonaviy tusni esa fransuz tarixchisi Jule Mishel tomonidan XIX asrda berilgan.

XV-XVII asrlar jahon tarixida "Renessans" yoki "Uyg'onish" davri nomi bilan mashhurdir. Bu davrda Evropa mamlakatlarida birin- ketin madaniy yuksalish ko'zga tashlanadi. Bu madaniy yuksalish, birinchi navbatda, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar bilan, jamiyat hayotida shaharlarning, shahar madaniyatining, hunarmandchilik ishlab chiqarishining rivoj topishi bilan uzviy bog'liq edi. Renessans madaniyati birinchi bo'lib Italiyada boshlandi.

Italiya suv yo'li orqali bevosita rivoj topgan Sharq davlatlari, xususan, arab davlatlari bilan yaqindan aloqada bo'lishga intildi. IX-XII asrlarda Yaqin va O'rta Sharq xalqlari, musulmon Sharqi madaniyatining yuqori cho'qqiga ko'tarilgani tarixdan ma'lum. Italiyaning bu davlatlar bilan iqtisodiy- madaniy aloqalari Evropada Renessans madaniyatining vujudga kelishida muhim rol o'ynagan.

Italiyaning sharqiy qo'shnisi bo'lgan Ispaniyada esa musulmon madaniyatini bevosita rivoj ettirgan arab davlati - Kordova xalifaligi deyarli XV asrga qadar davom etdi. Bular hammasi Italiyada boshlangan Renessans, Uyg'onish madaniyati shakllanishida IX- XII asrlarda Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida vujudga kelgan arab tilidagi madaniyat, Sharq Uyg'onish davri madaniyati, fani bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

XI XIV asrlarda Italiyada Muhammad Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Marvoziy, Forobiy, Ibn Sino, Ibn Rushd kabi mashhur Sharq olimlarining asarlari lotin tiliga tarjima etildi, arab ilmiy yutuqlarini o'rganishga intilish kuchaydi. Bu asarlar Evropaga keng tarqaldi va renessans madaniyatining muhim qismiga

aylandi. Yaqin va O'rta Sharq Uyg'onish madaniyatining shakllanishida Markaziy Osiyo madaniy an'analari katta ahamiyat kasb etadi.

Evropa Uyg'onish harakatining ilk vatani - Italiyada kapitalistik sanoatning dastlabki shakli - manufaktura yuzaga keladi. Mamlakatning bir qancha shaharlarida savdo- sotiq tez sur'atlar bilan rivojlanadi. Venetsiya va Genuya savdo bilan mashhur bo'lgan bir vaqtda Florensiya sanoat va bank ishlari bilan shuhrat qozondi. Bu yerda jun va ipakchilik sanoati avj oladi. Ishchilar bir korxonaga birlashtiriladi. Italiyada shahar - respublika tartiblarining g'alaba qilishi hunarmandchilikning va savdo- sotiqning tez rivojlanishi Renessans harakatining hammadan oldin shu mamlakatda yuzaga kelishiga zamin hozirladi.

Renessansning alohida belgilari Dante ijodida namoyon bo'lsa ham, lekin Uyg'onish davri to'la ma'noda XIV asming ikkinchi choragidan boshlanadi va XVII asrgacha davom etadi.

Italyan renessansi Evropaning boshqa mamlakatlaridagi ijtimoiy harakatga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Fransuz, nemis va ispan gumanistlari antik madaniy merosni bevosita o'rganishlari bilan bir qatorda, uni italyan mutafakkirlarining asarlarini o'qish orqali ham o'zlashtiradilar.

Me'morchilikda bunyod etilgan binolarning asosiy qismi dunyoviy manfaatlar uchun, inson uchun yaratildi. Jamoat binolari, saroylar, shahar uylari ana shular jumlasidandir. Devorlar bilan ustunlar bezaklarining bir-biridan ajralib turishi, gumbazli ayvonlar, kolonnalar, qubba va gumbazlar bilan bezatilgan binolarni Brunneleski, Alberti, Bramante, Plaladno Italiyada, Lesko, Delorm Fransiyada bunyod etdilar. Ular o'z binolariga cheksiz tiniqlik, inson uchun maqbullik va uyg'unlik in'om etdilar.

Rafael "Afina maktabi". Stantsa. Della. Sanyapura. Vatikan. Rim. Ushbu kartinaga e'tibor qilamiz. U "Afina maktabi" falsafasiga bag'ishlangan. Mazkur asar yunon falsafasini sharafloydi hamda Pluton va Aristotel qiyofalari orqali uning ikki yo'nalishini o'zaro ziddiyatlarga kirishgan holda tasvirlaydi. Tomoshabinlar ko'z o'ngida maydon va keng zinalar, bu zinalar ulug'vor va ulkan bino tomonga yetaklaydi. U xuddi Bramante bunyod etgan imoratlarga o'xshab ketadi

(aytishlaricha, Rafaelning bu buyuk hamyurti me'morchilik chizmalari bilan yordam bergan ekan). Mana shu ko'rinish tevaragida mo'yqalam sohibi ikkita planda go'zal va salobat bilan harakatlanayotgan faylasuflar guruhini aks ettirgan. Zinopoyaning eng baland maydonidagi markazda Pluton va Aristotel, Pluton oppoq soqolli qariya sifatida tasvirlangan, uning qolida kitob, o'ng qo'li bilan esa osmonni ko'rsatmoqda.

Aristotel esa qo'lini yerga uzatib turibdi. Asosiy obrazlarning shunday holatda talqin etilishi ularning falsafani qanday tushunishlariga mos keladi. Pluton ilohiy fikrlaydi, Aristotel esa ilohiylikni erda yashovchi odam sifatida idrok qiladi. O'ng tarafdagi Evklid obrazini Rafael o'zining zamondoshi, buyuk me'mor Bramante qiyofasida tasvirlagan. Keyin mashhur astranom va matematiklar, birinchi guruh safining oxirida rassom o'z chehrasini chizgan. Zinada Diogen turibdi, chap tomondagi qatorda Sukrot, Pifagor, oldindagi planda chuqur o'yga tolgan Geraklit Efeskiy turibdi. Ba'zi tadqiqotchilarning taxminlariga ko'ra, ulug'vor va solabatli Pluton obrazida yuzlarida nur yog'ilib turgan Leonardo qiyofasi, Geraklit qiyofasida esa Rafael Mikelanjelo chehrasini aks ettirgan. Bu asarda rassom Aristotelning tarjimoni, arab faylasufi Averroes qiyofasini ham yon tomondan, yuzini ko'rsatmagan holda tasvirlagan. Uning ma'nosi musulmon dinida inson qiyofasi chizilmasligi lozimligini ham o'zi idrok qilgan, ham tamoshabinlarga shu fikmi taqdim qila olgan. Undan tashqari, yana ikki nomalum shaxs qiyofalari ham yuzini jamoa tomonga qaratgan, hamda yuzi tomoshabiniga ko'rinmaydigan musulmon kiyimidagi munajjim, olim va faylasuflar ham aks etgan. Ba'zi olimlar ularni Rafael ruhiy olamiga ta'sir etgan, antik madaniyatning buyuk targ'ibotchilari, Sharqning ulug' allomalari Forobiy, Beruniy va Ibn Sino obrazlari deb talqin qilishadi.

Barokko (serhasham) uslubi.

Bu uslubni Fransiyada Lyudovik XIV qirolligi davri bilan bog'lashadi. Aslida esa barokko estetikasi tarmoqlari uyg'onish davrining oxirlaridan boshlangan.

Uni "manyerizm" deb ham ataydilar. U insoniyat tarixida sezilarli iz qoldirgan. Barokkoning ta'sirchan, yorqin ranglari, tashqi go'zalligi, Evropa

madaniyatidagi boshqa usullardan ustunligini ta'minladi. U bir necha asrlar davomida XIV asrning oxirlaridan XVIII asming o'rtalarigacha gurkiradi. Hasham, dabdaba, serbezaklik va solobat kabi xususiyatlari insonni lol qoldiradigan, hayratga soladigan uslub barokkodir, ammo bu uslubni tashkil etuvchi barcha unsurlarning simmetrik joylashuvi uni juda bejirim va yoqimli qilib ko'rsatadi. Barokko pollari yig'ma suratli parket bo'laklari yoki marmardan iborat bo'lgan. Uy shiftlariga syujetli rasmlar va bo'rtma naqshlar solinadi. Devorlarga esa rang-rang bezaklar, baxmal va shoyi matolar tortilgan, marmar qoplangan. Tilla suvi yuritilgan ramkalarga joylashtirilgan rasmlar, oynalar, kaminlar va boshqa uy bezaklari ana shular sirasiga kiradi.

“Borokko” italyancha so'z bo'lib, o'zbek tilida “serhasham” ma'nosini beradi. Uning asoschisi sifatida buyuk mo'yqalam sohibi Mikelanjelo nomini tilga oladilar. Uning o'ta ta'sirchanligidan Rim katolik cherkovi o'z manfaatlari yo'lida foydalanishga harakat qilar edi. Bu uslubni davlat ham qo'llab-quvvatlagan. Undan hokimiyat kuch-qudratini namoyish qilish vositasi sifatida foydalanganlar. Shu sababli qayerda katolik cherkovi bo'lsa, qaysi davlat qo'llab-quvvatlasa, o'sha yerda barokko uslubi tez rivojlandi. Nihoyat, butun Evropani egallab oldi. Ispanlar sababchi bo'lib, u Amerikaga ham yetib bordi. Shu bois hozir ham uni amerikaliklar “ispan uslubi” deb ataydilar.

Uyg'unlik uslubi

Uyg'unlik uslubi. Sharqda X-XII asrlarda dunyoga kelgan Sharq renessansi Uyg'unlik uslubini yaratdi. Bu uslub ham mumtoz, ham an'anaviy tarzda qo'llanib kelinmoqda hamda u Evropa usullari bilan ham bimalol bir butunlikka erishishi mumkin. Ko'p hollarda Evropada uni “etnik dizayn” deb nomlasalar, Osiyo mamlakatlarida esa “Buyuk ipak yo'li bezash san'ati” deb yuritadilar. Uyg'unlik ma'nosi inson o'zini o'rab turgan predmetlar olami muhitiga singib ketishi demakdir. Bunda hududdagi me'morchilik, amaliy san'at, hunarmandchilik, ilm-fan, adabiyot va barcha sohalarning diniy, ijtimoiy, siyosiy, milliy, etnik va boshqa an'analar, qadriyatlar, yashash tarzi bilan uyg'unlashuvidan iborat. Usta-hunarmand, me'morlar o'z ijodida bezash unsurlarini qo'llar ekanlar, binoning

go‘zal bo‘lishi, unga mutanosiblik, uyg‘unlik berishga harakat qilganlar. Shakllar hajmi ham chor atrofga mutanosib kelishi kerak, hatto binoni o‘rab turgan predmetlar olami muhitiga ham. Bu degani, tabiat kabi mukammallik baxsh etish uchun me‘mor bor ijodini va mehnatini safarbar qiladi. Qolaversa, imorat insondek aziz va insonni ulug‘lash, Yaratganga shukrona ramzi bo‘lishi lozim. Aytishlaricha, temuriylar bunyod etadigan obidalami qurish uchun Xitoydan to Ispaniyagacha bo‘lgan hudud usta-me‘morlari safarbar etilgan, ammo dizayn g‘oyasi ko‘p hollarda Amir Temurdan chiqqan edi.

Ayniqsa, Temuriylar davri me‘morchiligida ilmiy tadqiqotlar olib borgan mutaxassislar, qadimshunos olimlar M.E.Masson, L.I.Rempel, G.A.Pugachenkovalar o‘sha davr binolarining geometrik shakllarini qanchalar mutanosib va proporsionalligini hamda bezash san‘atini chuqur o‘rganishib, bu obidalaming bir butunligini ta‘kidlagan edilar.

Ular ta‘kidlagan “tselostnost” atamasi uyg‘unlik ma‘nosini beradi.

Tarixiy obidalardagi shakl, rang, faktura, naqshlaming liboslarda aks etishi, urf-odatlaming yaratilayotgan shakllar mohiyatini belgilashi, insonning eng yaxshi fazilatlari bo‘lmish nafosat va kamtarlik bezak-buyumlardan tortib, liboslar, hunarmandchilik mahsulotlarida tasvirlanishi hamda o‘rta mezon va me‘yorni topa bilishi, bu uslubning o‘ziga xos xususiyatlaridan sanaladi. Shu bois ham dunyoning ko‘plab mamlakatlari me‘morchiligida ham moviy gumbaz, koshinli bezaklarni, miniatura shakllarini uchratishimiz mumkin. Me‘moriy obidalar qurilishida pishirilgan g‘isht, keramika, sirlangan koshinlar, yog‘och o‘ymakorligi naqshlaridan keng foydalanilgan. Binolaming tomlari, suv inshootlari, sopol truba va ariqlar ham uyg‘unlik uslubiga xos. Samarqand, Buxoro, Xiva qo‘rg‘onlari va arklari Evropa me‘morchiligida arklaming dunyoga kelishiga asos bo‘lgan. Islomiy an‘analar, ilm-fan, insonparvarlik va milliy qadriyatlar bag‘rikenglik va mahobatli san‘at uslubi bo‘lgan uyg‘unlikning asosi sanaladi.

2.3. Mustaqillik yillarida dizayn san`atining rivojlanishi.

Mustaqillik davrida san'atning bu turiga alohida e'tibor berish davr talabi ekanligi respublikamizning o'nlab mamlakatlar bilan savdo-sotiq, iqtisodiy aloqalarni yo'lga qo'yishida ham ko'zga tashlanmoqda.

Respublikamiz dizaynerlari erishayotgan yutuqlar asosan badiiy konstruktsiyalash, interyerni loyihalash, sanoat (grafikasi) dizaynida o'z ifodasini topmoqda. So'nggi yillarda Respublikamizning yetakchi dizaynerlari o'z asarlari bilan jahonning AQSh, Hindiston, Xitoy, Portugaliya, Bolgariya, Avstraliya, Yunoniston kabi muvaffaqiyatlarga erishildi. Jumladan, L.Sadriddinov, F.Toshmuhamedov, S.Seyt'yageev, K.Tursunov, T.Turg'unov kabi dizayn rassomlari xalqaro tanlov ko'rgazmalarining qatnashchilari va g'oliblaridirlar.

Kelajakda dizayner-rassomlar tayyorlash uchun zamin bo'lib xizmat qiladigan muvaffaqiyatlarimiz ham anchagina. Xususan, Rossiya Federatsiyasida o'tkazilgan tanlovlar g'olibi, hozirgi K.Behzod nomidagi milliy institutning sobiq talabasi Bekmabetov Temur hammaga tanish bo'lib qolgan "Buyuk Temur", "Aniqlik shohlarining iltifoti", "Lahzalargacha aniq" deb nomlangan reklamalarining muallifidir. U tarixiy manbalardan mohirona foydalanib, sahnalashtiruvchi rejissyor va ijodkor dizayner-rassom sifatida yuqoridagi asarlari uchun 1993- yili Rossiya Federatsiyasining eng yaxshi rassom-rejissyori deb tan olindi.

1997- yili Moskva shahrida Imo Dizayn studiyasi jurnalining 1-sonida Kontinent-bank uchun firma uslubida erkin Kagarov ishlagan bir qancha amaliy ishlar chop etildi. 1999- yil 8- fevralida u Umumrossiya grafik dizayn Akademiyasining haqiqiy akademigi deb saylandi.

B.O.Semeykin, T.O.Xolmirzayev kabi ijodkorlarimiz AQSHning Atlanta shahrida 1996 -yil Xalqaro Olimpiadaga bag'ishlangan ko'rgazmada, shuningdek, 1997- yil 4 -sentyabrdan 28 -sentyabrgacha Angliyada "Koka Art — Folk Art" ko'rgazmasida muvaffaqiyatli qatnashdilar. Yuqorida keltirilgan misollardan O'zbekiston dizayn-rassomlar tayyorlash jahon talablariga javob berish bilan birga, bu soha mutaxassislariga bo'lgan talabni qondirish uchun katta ishlarni amalga oshirish lozimligi ko'rinib turibdi.

So`nngi yillarda, qator institutlarda shu soha bo`yicha bo`limlar faoliyat olib bormoqda.

Bozor iqtisodining shakllanishi yuksak estetik kamolotni, ishlab chiqarilgan mahsulotlarni go`zal va sifatli bo`lishini talab qiladi. Zero, mahsulot insonning moddiy va ma`naviy ehtiyojini har tomonlama qondirish bilan birga, xaridorlarning did va talablariga javob bera oladigan go`zal, bejirim, ishlatishga qulay, raqobardosh " bo`lmog`i lozim.

Hozirda xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlik qilishga birmuncha qulay sharoit yaratilishi tufayli ilmiy tekshirish, rassomlik loyihalash ishlari yaxshi yo`lga qo`yilmoqda. Dizaynerlik ishlari har tomonlama mushtarak darajada rivojlanmoqda. Dizayn yo`nalishlari bo`yicha konstruktor-rassom hamda loyihalovchi rassomlar ko`pgina amaliy ishlarni olib bormokdalar.

Sayilgoh va ko`rgazmalar dizayni, liboslar va gazlamalar dizayni, reklama va amaliy grafika dizayni, sanoat dizayni, interer va me`morlik, dizaynlari rivojlanish jarayonidadir. Toshkent shahrida hamkorlikda qurilgan Interkontinental mehmonxonasi, Milliy Bank, Oliy Majlis binolari kurilishlarida G`arb va Sharq me`morchiligining eng yaxshi yutuqlarini uyg`unlashtirish bilan birga zamon talablariga ham javob bermoqda.

Intererining ichki ko`rinishlarini badiiy bezashda ham G`arb va sharqona milliy bezaklarining an`anaviy usullaridan foydalanish orqali zamonaviy milliy me`morlik maktablari yaratishga harakat qilinmoqda.

Mebel loyihasi sohasida Quvasoy, Toshkentdagi "Fayz" xolding kompaniyalarini ta`kidlab o`tish lozim. Bu yerda ishlab chiqariladigan mebellar konstruktsiyasi hamda loyihalash sohasi bezatish bo`yicha jahon talablari darajasida ekanligi ko`pchilikka ma`lum.

Shu o`rinda mazkur fabrikalar mahsulotlarining betakror go`zalligi, bezaklarning bejirim va nafisligi, eng asosiysi esa foydalanish jihatidan qulayligini tasdiqlash lozim. Mahsulot ishlab chiqarish bilan bog`liq sohalarning qaysi biriga nazar tashlamang, ilg`or texnologiyalar, konstruktsiyaviy yechim, mukammal

loyihalash mavjud bo`lib, ular milliy an`analarimiz bilan uyg`unlashganda o`zining tugal yechimini topayotganligini kuzatasiz.

Reklama va tijorat sohasida dizaynerchi rassomlar ishlab chiqarayotgan mahsulotlarning foydalanish darajasi, qulayligi, xaridorbopligini oshirishga intilishmoqda. Hozirgi kunda dizaynerchi rassomlardan Yu.Egamov, S.Umarbekov, R. Ayupov, F. Fayziev va boshqalarning ishlari diqqatga sazovordir.

Dizayn rassomlari buyumga o`ziga xos nafosat bitib, unda insoniy qadriyatlarni shakllantiradi, buyumlarga nisbatan munosabatlarni shakllantiradi va bu orqali insonda jamiyatga qadr uyg`otadi. Badiiy loyihalashning muhim ma`naviy, ruhiy va tarbiyaviy ahamiyati, uning jamiyatda tutgan ijtimoiy-madaniy o`rni ham shundadir.

Keyingi yillarda Badiiy Akademiya tasarrufidagi o`quv muassasalarida dizayn yo`nalishi sohasida mutaxassislar tayyorlash va o`quv jarayonlarini yo`lga qo`yishda o`quv ustaxona va laboratoriyalarni texnik jihozlashga alohida e`tibor qaratilmoqda. O`quv muassasalarida badiiy libos, me`moriy yodgorliklar bezagini ta`mirlash, rang tasvirda ashyolar texnologiyasi laboratoriyalarini tashkil etilishi talabalarga ilmiy-ijodiy yo`nalishda izlanish hamda ishlashda yangilik yaratish uchun imkon beradi.

Bu borada A.Xo`jayev nomidagi Tasviriy va amaliy san`at bilim yurtida ilk qadamlar tashlandi, desak mubolag`a bo`lmaydi. Hozirda mazkur o`quv yurtida "Badiiy libos ilmiy-ijodiy ustaxonasi" faoliyat ko`rsatmoqda. Ustaxona barcha zarur ashyolar, zamonaviy jihozlar bilan ta`minlangan. Modelyer-dizayner Irina Shipovskaya rahbarlik qilayotgan ushbu ustaxonada o`tmishdagi milliy liboslarimiz tarixini ilmiy o`rganishga va ularni tiklashga asosiy e`tibor berilmoqda.

Badiiy Akademiya tasarrufida 1997- yili maxsus Milliy rassomlik va dizayn institutining ochilishi Respublikamiz rahbariyati mazkur mutaxassislikda alohida e`tibor berayotganligidan dalolatdir. Bu o`quv yurti oldiga O`zbekiston xududida

qadimdan shakllanib, butun jahonga tanilgan nafis san`at maktablarining noyob an`analarini avaylab-asrash, o`rganish va ularni yanada boyitish vazifasi qo`yildi.

Ko`p mamlakatlarda moda jiddiy biznesning bir bo`lagi hisoblanadi. O`zbekistonda esa u endigina birinchi qadamlarni tashlamoqda, ya`ni moda - sanoatda ishlab chiqarilayotgan liboslardan farqli o`laroq yangi gazlamalar va shakllarni o`zlashtirayotgan, hamda liboslar dizayniga o`ziga xos, individual yondashayotgan ma`lum bir modelyer rassomlarning ijodiy, izlanishlari natijasida shakllanmoqda. Turfa xil urf-odatlar va yo`nalishlar to`g`risida televideniye, jurnallar, Internet orqali bilib olish imkoniyati tug`ilganligi, respublikada yosh, iste`dodli modelyer-rassomlar yetishib chiqayotganligi tufayli moda bugungi kunda yanada xalqchillashib bormoqda. Yosh modelerlar orasida Toshkent to`qimachilik va yengil sanoat institutining yengil sanoat fakultetining bitiruvchilari bilan birgalikda, yuqori malakali dizaynerlarni tayyorlovchi K.Behzod nomidagi rassom va dizaynerlar Milliy institutida 2000-yilda ochilgan "gazlama va liboslar" dizayneri bo`limi va O`zbekiston Badiiy Akademiyasi rassomlar kollejining tomoshaviy kostyumlar bo`limi bitiruvchilari ham bordir.

1994 -yil O`zbekiston Badiiy Akademiyasi qoshida "Libos" estetik markazi tashkil topdi. Bu markazda dizayn bo`limi, "libos" modalar teatri, erkak va ayollarning kiyimlari bo`yicha mukammal tikish va bichish kurslari, to`qish liboslarni badiiy bezash, to`qimachilik, mashinada va qo`lda gul solish, rasm studiya maktabi, bolalar va kattalar uchun moy bo`yoq kabi kurslar faoliyat olib boradi. O`tgan yillar ichida ushbu markaz dizayn va zamonaviy kostyumlar bo`yicha milliy o`zbek andozachiligi maktabini tashkil etuvchi 100 dan ortiq mutaxassislarni yetishtirib chiqardi.

Bo`lg`usi dizayner-modelyerlarni yetishtirib chiqarishda shaxsan to`qimachilik va yengil sanoat instituti va fakulteti dekani, Badiiy Akademiya ijodiy uyushmasiniyag dizayn seksiyasi o`rinbosari, 2001- yilning eng yaxshi dizayneri nomli "Ofarin" mukofotining sovrindori X.Komilovning xizmatlari beqiyos. Aynan shu ayolning tashabbusi bilan institutning "Tikuvchilik mahsulotlarini loyihalashtirish" kafedrasida talabalar liboslari modalar uyi

tashkil topdi. Bu kollektiv talabalar va o`qituvchilarning ijodiy g`oyalari ro`yobga chiqarish yo`lida o`ziga xos tayyorgarlik maktabi vazifasini o`tamoqda. Ispaniya, Suriya, Gretsiya, Xitoy, Pol'sha kabi mamlakatlarda bo`lib o`tgan ko`rgazmalarda TLMUning kolleksiyalari bir necha bor sovrinlarni qo`lga kiritgan.

Dizayn va liboslarni andozalashtirishning zamonga mos badiiy rivojlanishi uchun oxirgi yillarda o`z faoliyatini kengaytirib borayotgan Badiiy Akademiya ijodiy uyushmasi qoshidagi dizayn sektsiyasi muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Yosh mutaxassislar bilan bir qatorda, malakali mutaxassislar orasida ham ushbu bo`limga a`zo bo`lishni istovchilarning soni ortib bormoqda. Bo`lim tomonidan bir qancha katta ko`rgazmalar va festivallar o`tkazilgan. Ular orasidagi "Dizayn va to`qimachilik" ko`rgazmasida butun O`zbekiston korxonalarida matolar va to`qimachilik ustida ishlovchi rassomlar ishtirok etdilar. 2001 -yilda esa Toshkent to`qimachilik va yengil sanoat institutiga tayanib to`qimachilik muammolariga bag`ishlangan metodik seminar o`tkazish ko`zda tutilgan.

Zamonaviy moda ikki yo`nalishda rivojlanmoqda. Uning dastlabkisida har bir model alohida san`at asari bo`lib shakllangan, g`ayrioddiylik bilan mazmundorlikning, modelyer iqtidorining mahsuli bo`lgan yuqori moda vujudga keladi.

Ikkinchi yo`nalish pret-a-porte bo`lib, u kundalik liboslarning mualliflik kolleksiyasini yaratishdan iborat.

Badiiy Akademiya Respublika kollejining bitiruvchilari I. Shipovskaya, N. Yalishova, F. Fayzudinova, B. Nodir, V. Shevchenko, N. Abduraimova, L. Magdieva, N. SHatrova modalar dunyosiga yangi g`oyalarni olib keldilar. Ular ikki xil yo`nalishdagi modaning g`ayrioddiy, yorqin tomoshaviy, teatrqa xos yo`nalishi bo`yicha ijod qiladilar.

Qizlar tahsil olayotgan vaqtlarida tarixiy va milliy kostyumlar ustida juda ko`p ishladilar. O`rta Osiyo regionlarida behisob an`anaviy milliy liboslardan foydalanish imkoniyatiga ega bo`lish yosh modelyerlar uchun oddiy tikilgan kiyimdan jozibador maftun yetuvchi kostyumlar yaratish imkoniyatini berdi.

Ularning kolleksiyalarini turli taqdimot marosimida, badiiy va sanoat ko`rgazmalarida tomosha qilish imkoniyati tug`ildi. Oxirgi bir necha yil ichida ular "Ilhom" teatrining sahnasida o`z modellarini namoyish etdilar.

A.Ashurbayev mahalliy xom ashyodan raqobatlasha oluvchi matolar va kiyimlar yaratish bo`yicha o`tkazilgan "O`zbekiston paxtasi-2000" xalqaro ko`rgazmasida ayollar va erkaklar kolleksiyalari, mahalliy usulda tayyorlangan teri mahsulotlaridan yaratilgan "Ona" ayollar liboslari majmuasi bilan ishtirok etadi. Shu bilan birga A. Ashurboev malakali dizayner-modelyerlarning "Billur ko`ylak" nomli xalqaro modalar festivali hamda yosh dizaynerlarning "Osiyo XXI asrda" xalqaro festivalining tashkilotchisi va badiiy rahbaridir. Uning kundalik va bayramlar uchun tayyorlagan liboslari sifatining yuksak darajada ekanligi, bichimining benuqsonligi, gazlamalarining sifat darajasi yuqori ekanligi bilan ajralib turadi. Uning bisotida yoshlar modasidan tortib, tadbirkor erkaklar va ayollar kostyumlarigacha mavjud. Bu liboslarni "klassik romantizm" uslubida yaratilgan deyish mumkin. Chunki ular ayollar an`anaviy libosi, shuningdek, kalta va uzun charm kamzullarni ham yengil, nafis liboslar asosida yaratilgan. Modelyer yaratgan charm liboslar soddaligi, qat`iyligi va qulayligi bilan ajralib turadi.

"Billur ko`ylak" xalqaro festivalining g`olibi L. Boymatova yuqori darajadagi malakali modelyerdir. Uning "Qora-oq jaz", "Kuz ohanglari", "Nostalgiya" kabi kolleksiyalarini "matolarning fusunkor manzarasi" deyish mumkin. L. Boymatova jismining shaklini aks ettiruvchi liboslarga mayinlik, jozibadorlik baxsh etib, ayolni tor kiyimlardan ozod etishga urinadi.

Toshkentlik yosh rassom-modelyerlardan O. Kolesnikova, L. Sayfi, L. Lisenko, M. Strelnikovalar an`anaviy batik san`atidan foydalanib, zamonaviy yo`sinda ijod etadilar. Ular faqatgina tabiiy matolar (shoyi, paxta, lyon) dan va odatdagi anilin bo`yoqlaridan foydalanib, issiq va sovuq batik texnikasida ishlaydilar. Ularning maishiy milliy liboslar kolleksiyasidan an`anaviy andozadagi ayollar ko`ylaklari, erkak va ayollar choponlari o`rin olgan. Notabiiy bo`yoqlardan foydalanganlik mahalliy ustalar to`qigan gazlamalarda doimiy urf bo`lgan ko`k jigarrang bo`yoqlardan ozod bo`lishni ko`rsatadi. Matoning asosiy rangi va

naqshlarning bir-biriga zid bog`lanishi bezaklarga yorqinlik beruvchi manzara hosil qiladi.

Taniqli usta-modelyer D.Sayfi ko`p yillardan beri teri bilan ishlash ishtiyoqini o`zgartirmay kelmoqda. U palto, chakmon, kostyum, kamzul, bosh kiyimlar kabi rang-barang mahsulotlarni yaratadi

Teri bilan ishlovchi boshqa ustalardan farqli ravishda D. Sayfi bu matoga odatdan tashqari yondashib, ularni goh ipakka, goh to`qima ashyoga aylantirib yuboradi. Ma`lumki, bugun g`arbda "adl qomat" degan moda hukmron. Shu uslubda" kora charmdan tikilgan libos kiygan ayol qandaydir qahrli gavdalanadi. D. Sayfining "charm libosdagi ayol"i kiyimining jozibasi bilan kishini maftun qiladi. Bu libos ayol qomati go`zalligi va nozikligini butun tarovati bilan namoyon etib, romantik qahramon qiyofasini xayolda jonlantiradi.

Usta teri bilan ishlar ekan, bu matoning barcha imkoniyatlarini ko`rsata oladi. Bundagi mehnat uzluksiz sabr-toqatni talab etib, istalgan natijaga erishish nihoyatda sekin, bosqichma-bosqich amalga oshadi. U odatdagidek qo`ng`ir ranglar: jigarrang va qora ranglardan foydalanadi. yengil, mayin kiyimlar uchun esa yorqin, to`q bo`yoqlarning uyg`unligini afzal ko`radi.

Mohir modelyer D.Ten gazlamalarga va ularning zamonaviy yoshlar modasida qo`llanilishiga umuman yangicha yo`nalish bilan yondashadi. Uning so`nggi kolleksiyasi konstruktivizm uslubida yaratilgan. Uning yangi siluetlarida mumtoz milliy o`zbek matolaridan - adras, xonatlas, shoyilar mutlaqo boshqacha mohiyat kasb etgan va yangicha ko`rinishga ega. D.Ten ijodiy ish jarayonini har tomonlama o`zlashtira olgan: bu erda bichish, texnologiyasini juda yaxshi bilish ham. Yaratilayotgan kiyimga badiiy yondoshish ham muhim ahamiyatga ega. Tyonning ishlarini boshqalardan ajratib turgan o`ziga xosligi uning yagona to`liq ansambl liboslar, oyoq kiyimlar, aksessuarlar mutanosibligini yaratishida ko`rinadi.

Hech vaqt modadan tushmaydigan juda ko`n modelyer-dizaynerlarning sevimli gazlamasi trikotaj O`zbekistondagi taniqli "Agama" trikotaj uyushmasida sermahsul ish olib boruvchi O.So`rbaevaning avangard kolleksiyasida o`ziga xos

yechim topdi. So`rbayevaning kolleksiyalari matoning ajoyib to`qilish texnikasi, trikotajning har turli to`qimalarda ishlatilishi bois uslubiy taqqoslanishi metall konstruktsiyalar ko`rinishdagi bosh kiyimlar bilan birgalikda yagona mukammal ansambl hosil qilgan yuqori professionaligi bilan ajralib turadi.

Dizayner E.So`rbayeva kolleksiyalarining ildizi Evronaning o`rta asr liboslariga borib taqaladi. Haqiqiy sharq dizayneri sifatida Evropa kostyumlarining an`analarini o`zlashtirib matoga gul solishda o`zining mutlaqo yangi xususiyatlarga ega kompozitsiyasini yaratadi. Yangi modellar butunlay o`zgacha ma`no kasb etib, liboslar dizaynida go`yo sharq va g`arb an`analarining uyg`unlashgan namunasi sifatida namoyish etiladi.

Paxta va shoyi iplardan to`rsimon liboslar to`quvchi L.Ten koklyushka bilan to`qiladigan" to`rlar bo`yicha noyob iste`dod egasidir. U o`zining hayratlanarli mahoratini bluzkalar, kalta koftalar, ko`ylaklar, ayollarning hashamatli yopinchiqlarida namoyon etadi.

Modelyer N.Petrosova uz kolleksiyalarini yaratishda har bir faslda dolzarb va so`nmas bo`lgan shoyi, adras, chit, shifon, bo`z matolardan foydalanadi. U yana o`z ijodida Sharq va G`arb model san`atini uyg`unlashtiradi. Bir ko`ylak tanlovida hakamlar hay`ati sovrini bilan uning milliy matoni noan`anaviy dizaynda qo`llanilgan asari taqdirlangan. O`zining so`nggi ishlarida Marg`ilon shoyisi va bo`z mato asosida Petrosova ayollar kiyimining ajoyib to`plamini yaratdi. Unda modelyer zamonaviy usulda o`zbekcha ko`ylakning an`anaviy bichimidan foydalanadi.

90-yillar oxiridagi minimalizm uslubidan sekin-asta qaytish yangi ming yillik modasini belgilab berdi. Hozirda kiyimda uslublar aralashuvi nozik did bo`lib hisoblanadi. Minimalizm o`rniga eklektizm kelib, etnografik mavzular juda dolzarb hisoblanadi. Yorqin bezakdorlik, o`zbek amaliy san`ati turi bo`lgan kashtachilik, chitgarlikning an`anaviy elementlari L.Boboeva va L.Sayfi to`plamlari uchun xosdir.

L.Boboyeva asarlarida tanish matolar yangicha tus oladi. Uz to`plamlarini yaratishda u o`zbek an`anaviy ipak matosining ajoyib dunyosini ochdi va ularni

kiyim modellarini yaratishda keng qo'llagan birinchi dizaynerlardandir. L. Boboyeva doimo yangiliklar kiritgani, masalan, beqasmdan tikilgan modellari milliy kiyim - chopon texnikasiga asoslangan bo'lib o'zining tugalligi va nafisligi bilan ajralib turadi. Lola mohirlik bilan an'analarini yangi uslublar bilan zamonaviy modada uyg'unlashtiradi. Toshkentda bo'lib o'tgan "Xamsa-2000" Xalqaro folklor moda festivalida u yilning eng yaxshi dizayneri sovrinini qo'lga kiritdi.

L. Sayfi modelyer sifatida "Batik" guruhida faoliyat ko'rsata boshladi. L. Sayfining ilk modellari o'zining ranglar majmuasi va usuli bilan milliy an'analar va ildizlarga tayanadi. Sayfi modellari zamonaviy moda yangiliklariga uyg'un kirib borib tomoshabinlarda ekzotik qiziqish uyg'otadi va ijodiy muvaffaqiyatlar olib keladi. Bishkekda bo'lib o'tgan modalar Xalqaro festivalida L. Sayfi asarlari "Modadagi etnografiya" nominatsiyasida 1-o'rinni oldi.

So'nggi yillarda tabiiy mo'yna juda dolzarb bo'lib qoldi. Xuddi atrofdagi barcha narsalar - jaketlar va yubkalar, sumkalar, oyoq kiyimlar, belbog'lar va qo'lqoplar momiqday bo'lib qolgandek. O'zbekiston azaldagi qorako'l ishlab chiqarishning qadimgi an'analari bilan mashhurdir. Modelyer U. Ikromova bu mo'ynaga yangicha yondashuvni taqlid qiladi. U mo'ynani yengil va qulay qilib undan ayollar va erkaklarning mumtoz kiyimlarini yaratdi. Uning so'nggi asari - ko'pchilik texnologiyasini sayqallashtirishda katta mehnat talab qilgan asardir. Og'ir, qo'pol va buklanmas mo'yna kiyimlarni yengil va qulay qilish uchun ijodiy ixtiro, mo'ynani murakkab qayta ishlov berish talab qiladi. So'nggi ming yillik Toshkentda o'tgan modalar festivali, modali to'plamlar ko'rgazmalarga ega turli-tuman shoular bilan belgilanadi. "Osiyo XXI asr" Modalar Xalqaro Festivalining asosiy g'oyasi - yosh iste'dodli dizayner-modelyerlar bilan tanishuvdan iborat. Ko'rikda 14 ta yosh rassomlar ishtirok etib, ular ishlanish texnikasi, matolardan foydalanish uslublari jihatidan turlicha bo'lgan to'plamlarni olib chiqishdi. Festivalning asosiy tuhfasi rassom-modelyerlar M. Qo'ziyeva va M. Otaqo'ziyevdir.

"Onalar va bolalar" yiliga bag'ishlab O'zbekiston dizaynerlar Uyushmasi "Bolajonlar - shirin toylar" nomli bolalar va farzand kutuvchi ayollar uchun qulay kiyimlar festivalini tashkil qildi. Unda 20 ta yosh dizaynerlar o'z modelyerlari

bilan ishtirok etdilar. Modelyerlar oldida bo`lajak onalar uchun kiyimlar majmuasini ko`rsatish masalasi qo`yildi. Ularda tabiiy va issiq-sovuqdan saqlovchi matolar tanlanib, qulay bichim va yoqimli ranglar majmuasidan foydalanildi. Xuddi shunday talablar go`daklar kiyimiga qo`yildi.

Festival katta muvaffaqiyatga erishdi, unda 150 ga yaqin bayramona, har kungi, maktab, kollej o`quvchilari uchun mo`ljallangan kiyimlarning turlicha modellari namoyish etildi. Shunisi diqqatga sazovorki, ularning barchasi hududiy matolardan Namangan shoyi, Marg`ilon, Buxarateks kombinatlari ishlab chiqargan krepdeshin, xonatlas, krep-jorjetlardan bajarilgan.

Shu yil aprel oyida Toshkentda bir necha yirik ko`riklar bo`lib o`tib, ularda ham taniqli hamda yosh, endigina ijodga kirib kelgan modelyerlar ishtirok etishdi. Ayniqsa "Ilhom" teatrining 25 yilligiga bag`ishlangan "Kutyurlardan eskizlar" alternativ modalar festivali diqqatga sazovordir. Festival o`z ichiga ko`pgina ishtirokchilarni, ya`ni respublikaning 17 ta taniqli va yosh modelyerlarini birlashtirdi. Ular orasida I.Shipovskaya, A.Shlyaxtina, L.Sayfi, S.Osmonov, N.Niyozova, F.Fayziddinova, L.Ismoilxo`jayeva, N.Yalisheva, A.Chichenova, T.Volikov, "Batik" guruhi, V.Shevchenko, T.Len, M.Gayfullina, V. Em, E. Kozevlardir.

Ko`rik dasturiga kiritilgan majmualarni fantaziya, yorqin timsollar, o`ziga xos badiiy va texnologik usullar ajratib turadi. Ularda alternativ modaning avangard yo`nalishiga qaratilgan yo`l ayon bo`ldi. Ko`rik - o`zbek zamonaviy moda yangi sifatli darajaga ko`tarilganini aniq ko`rsatdi. U o`zining shaxsiy, betakror uslubiga ega bo`lib, o`zining shaxsiy yo`lini dizaynerlik izlanishining ulkan oqimida izlamoqda. eng asosiysi - u rassom-modelyerlar siymosida ajoyib talqiniga ega bo`lib, ular moliyaviy murakkablikka qaramasdan yuqori moda sari oldinga bormoqdalar,

O`zbekiston modasi ahvoliga qisqacha sharhlash shuni ko`rsatmoqdaki, Respublikada kiyimlarni modellashtirishning milliy maktabi shakllandi, yosh dizaynerlar siymosida yaxshi ongli kuch aks etgani ayon bo`ldi. Ammo afsuski, bir qancha muammolar mavjud bo`lib, ularning yechimisiz bizning moda muxlislar va

modelyer-mutaxassislarning tor doirasida qolib ketish xavfi bor. Raqobatbardosh darajada kiyimlarni yaratish va rivojlantirish uchun ham davlat, ham homiyilar tomonidan yaxshi moliyaviy ko`mak kerakdir. Muallif markasi ostidagi kiyimlarning kichik hajmdagi to`plamini chiqarish uchun kichik korxonalar va ustaxonalarni yaratish, investorlarni jalb qilish, zamonaviy modaning asosiy oqimlari haqida yangi ma`lumotlar kerakdir. Buxarateks, Marg`ilon va Namangan shoyi kombinati modelyerlarga yetarli yordamni bermoqda. Bu yordam ushbu korxonalar rahbariyatining Respublika model biznesining keyingi rivojiga samimiy qiziqishi va uzoqni ko`ra bilishini isbotlamoqda. Shu bilan birga, hududiy matolar sifatini yaxshilash, ularni sifatli yangi texnologik darajaga chiqarish uchun to`qimachilik korxonalariga katta kuch sarflash lozimdir.

II bob bo'yicha xulosa.

Xulosa qilib aytganda, dizaynerlik faoliyatining biron-bir sohaga (mutaxassisligi bo'yicha olingan bilimlarga ko'ra) mutaxassislashish natijasida yuzaga kelgan maxsus shakllarning loyihalash predmetlari, maqsadlari, metodlari, loyiha ishi va uning natijalariga qarab, ular bir-biridan farq qiladi. Ana shu farqlanishni "dizayn turlari" deb yuritiladi. Dizaynning turlarga bo'linishi kasbiy faoliyatning qanchalar professional va samarali tashkil etilishi hamda maxsus ta'limning qanchalar sifatli ekanligiga bog'liq.

Dizayning biz yuqorida tilga olgan turlarini bir-biridan ajratish uchun ularni sanoat, grafik, muhit, veb va jarayonlar dizayniga ajratib olinadi.

Ma'lumki, qancha davr-u davronlar o'tgan bo'lsa, shuncha uslublar dunyoga kelgan. To'g'ri, uslublar taraqqiyoti tarix bosqichlari bilan chambarchas bog'liq holda kechadi. Zamon o'zgarishi uslublar almashishiga olib keladi.

Hozirda xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlik qilishga birmuncha qulay sharoit yaratilishi tufayli ilmiy tekshirish, rassomlik loyihalash ishlari yaxshi yo'lga qo'yilmoqda. Dizaynerlik ishlari har tomonlama mushtarak darajada rivojlanmoqda. Dizayn yo'nalishlari bo'yicha konstruktor-rassom hamda loyihalovchi rassomlar ko'pgina amaliy ishlarni olib bormoqdalar.

Sayilgoh va ko`rgazmalar dizayni, liboslar va gazlamalar dizayni, reklama va amaliy grafika dizayni, sanoat dizayni, interer va me`morlik, dizaynlari rivojlanish jarayonidadir. Toshkent shahrida hamkorlikda qurilgan Interkontinental mehmonxonasi, Milliy Bank, Oliy Majlis binolari kurilishlarida G`arb va Sharq me`morchiligining eng yaxshi yutuqlarini uyg`unlashtirish bilan birga zamon talablariga ham javob bermoqda.

III bob. Hozirgi dizayn san'atiga qo'yiladigan yangi talablar

3.1. Zamonaviy dizaynning badiiy-ijodiy xususiyatlari va talablari

Badiiy loyihalash faoliyatining o'ziga xosligi quyidagi xususiyatlar bilan ko'zga tashlanadi:

Dizaynda qulaylik va komfort. Dizayn badiiy loyihalash turlari ichida "qulaylik" va "komfort" tushunchalari bilan chambarchas bo'g'langan soha sanaladi. Sanoatda arzon va seriyali ishlab chiqarishning paydo bo'lishi sharoitlarida uning asosiy yo'nalishi ommaviy xaridorlarinigin manfaatlarini hisobga olgan holda, loyihalar yaratishga qaratiladi.

Shaklning tez o'zgarishi. Mobillik va veriabellik. Buyum va narsalarga rang tanlashda ularning ko'rinishini tubdan o'zgartirish imkoniyati demakdir. Vareabellik - bu zamonaviy dizaynda shakl yaratish usullaridan biri. Ba'zi unsurlarning joyini o'zgartirish orqali loyihalashtirilgan obyektning turli xil ko'rinishlarda namoyon bo'lishi va u ma'lum bir iste'molchilar guruhi manfaatlarini qondirishga xizmat qiladi.

Ko'p funksiyali unsurlar.

Ishlabchiqarilgan buyumlar shaklini tez o'zgartirish mumkinligi, boshqa shakl olishi vaziyatlarga qarab belgilanadi. Dizayning mohiyati narsa va buyumlarning makondan unumli foydalanish imkoniyatini yaratishdir (poezd vogoni ichidagi kupe-alohida xona, kravat, yig'ma stul va stol va boshqalar bilan hammangiz tanishasiz).

Rasional va funkcionallik. Har bir buyumni vazifasiga ko'ra oqilona qo'llash demakdir. Bu xususiyat dizayn falsafasi asosini tashkil etadi hamda zamonaviy dizayn loyihalari maqsadlaridan biri qilib belgilangan. Buyum va narsalardan, yashash muhitidan unumli va oqilona foydalanashi o'rta hol iste'molchilar manfaatlarini aks ettiradi.

Material va konstruksiyadagi tejamkorlik. Resurslarni tejab ishlatgan holda uyqori samaralarga erishish. Maydonlardan unumli va oqilona foydalanish zamonaviy arxitektrura me'morchilik dizayn maktabi ta'limotining asosiy prinsipi

hisoblangan. Bu oliy san'at texnika ustaxonasi 1920-1926 yillarda faoliyat olib borgan bo'lib, talabalarga beriladigan topshiriqlar ichida mavjud bo'lgan buyumni soddalashtirish, konstruksiyasini o'zgartirish va foydalanilmaydigan qismlarini olib tashlash kabi topshiriqlar berilgan. Ko'proq qulaylik va foydaliroq bolishiga ahamiyat qaratilgan. Bugungi kunda ham, resurs tejamkor texnologiyalardan keng foydalanilmoqda.

Zamonaviylik va stayling. Rassom yoki arxitektordan farqli o'laroq, dizayner aniq buyurtmachiga ega bo'lmaydi. U o'z buyumlarini iste'molchilarning katta doirasi yoki guruhi uchun yaratadi (yoshlar va qariyalar uchun liboslar, nogironlar uchun mebellar va hokazo). Uning ishini baholaydigan mezon - bu bozor sanaladi. Shu bois yaratilajak buyum zamonaviy moda asosida xaridorlarning estetik ehtiyojlarini qondira olishga xizmat qilishi lozim. Zamon bilan teng yurish dizayner faoliyatining muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Aytish joiz bo'lsa, u zamondan yarim qadam oldin yurishi va moda rivojlanishini bashorat qila olishi lozim. Bir qator buyum va tovarlar, ayniqsa, mebellar maishiy uskunalar, idish-tovoqlar o'n yillar davomida ham juda kam o'zgaradi, ammo dizaynerlar muntazam ravishda ularning tashqi ko'rinishi, shakllari ustida izlanishlar olib borishlari lozim.

Styling - steyling - shakliy estetik modernizatsiya ma'nosini bildirib, bunda buyumning faqat tashqi ko'rinishigina o'zgaradi, ammo uning funksiyasi, texnikaviy sifat darajasi oldingidek saqlanib qoladi. Stilizatsiyadan asosiy maqsad - buyumga tijorat maqsadlariga javob bera oladigan yangi tovar ko'rinishi bag'ishlashdan iborat.

Yuqori texnologiya. Ishlab chiqarish taraqqiyoti bozor iqtisodiyotining eng asosiy talablaridan biri bo'lib, ishlab chiqarishni muntazam yangilash, butunlay yangicha ishlamlar yaratish orqali mahsulotlarning iste'mol sifatini oshirish, tan narxini kamaytirish demakdir. XX asming ikkinchi yarmiga xos xususiyatlardan biri yangi texnologiya va materiallarning badiiy shakl yaratilishiga ta'siri hisoblanadi. Bu, o'z navbatida, me'morchilik va buyumlar yaratilishida ijodiy jihatdan butunlay yangi badiiy uslub yo'nalishi paydo bo'lishiga olib keladi. Bu

dizayn sohasidagi yoʻnalish - “xay-tek” - yuqori texnologiya, yangi-yangi material turlari badiiy shakl yaratishdagi yangicha prinsiplarning dunyoga kelishiga sabab boʻldi.

“Novatorlik” bu dizaynning badiiy loyiha ishlamaları ichida alohida ajralib turishini taʼminlovchi xususiyatdir. Dizayn innovatsion gʻoyalarsiz yashay olmaydi. Bozor iqtisodiyoti qonunlari ilmiy-texnikaviy yutuqlardan tez va oʻz vaqtida foydalanib, uni tatbiq etishni, yangi materiallar va texnologiyalarni qoʻllash orqali ishlab chiqarilayotgan buyumlar sifatini yaxshilashni maksimal darajada iqtisodiy samaradorlikka erishishni talab qiladi. Shu boʻls ham, zamonaviy dizaynerlik faoliyatni maʼlum bir tor mutaxassislik yoki tarmoqqa malakalanadi, vaziyatni chuqur tahlil qiladi, loyiha obyektini chuqur oʻrganadi. Dizayner uchun, ayniqsa, sanoat dizayneri uchun novator va kashfiyotchi boʻlish talab etiladi.

Anʼanaviylikni inkor etish. Yangi texnologiyalami va materiallami qoʻllash orqali muntazam oʻzgarib turuvchi zamonaviy modaga yoʻnaltirilgan dizayn aniq aks etib turadigan milliy anʼanaviylikka ega boʻlmaydi, balki isteʼmolchilarning keng doirasi misoli baynalminal boʻladi. Meʼmorchilik va amaliy sanʼat turlaridan farqli ravishda dizaynda anʼanaviylik butunlay inkor etiladi, chunki butunlay yangi buyum, yangi vazifalar uchun xizmat qiladigan, uning analogi boʻlmagan mahsulotlarda milliy anʼanalar nima qilsin? (Kompyuter, uyali telefon apparatlari va hokazolar). Faqatgina badiiy shakl yaratishdagi maʼlum bir firmaning anʼanalari haqida gapirish mumkin.

Sanoatlashtirish. Sanoat dizayneri koʻp minglab bir xil shaklda chiqarilayotgan mahsulot va buyumlarning bir qolipda boʻlib qolishdan saqlash uchun betinim izlanishlar olib boradi. Bunda, albatta, variabellik, kompozitsiya, adaptatsiya, har bir vaziyatdan kelib chiqqan holda loyihalash, tashqi koʻrinish uchun ranglar jilosini oʻzgartirish orqali isteʼmolchilar talablarini qondirish mumkin.

Dizayn erganomikasi. Erganomika fanining tarixi ham aslida ibtidoiy jamoa davriga borib taqaladi. Qadimgi odam mehnat qurollari yasashni va ularni

ishlatishni bilib olganlarida, ularga berilgan shakllar inson jismoniy imkoniyatlarini oshirish maqsadini ko'zlaganlar. Tayoq insonning qo'lini uzun qilgan, toshbolta buyumlarni nimtalash, yong'oqlarni chaqishni qulaylashtirgan, nayza hayvonlarni ovlash va o'zini himoya qilish uchun zarur bo'lgan. Shu tariqa inson o'z tabiiy imkoniyatlarini sun'iy ravishda oshirgan.

Ergonomika fan sifatida yarim asr muqaddam tan olinib, antropologiya, fiziologiya, biomexanika, mehnat gigiyenasi va boshqa texnikaviy fanlarning tayanch nuqtasiga aylandi.

Ergonomikani "mehnat haqidagi fan" deb atashadi. "Ergos" - "mehnat", "normos" - "qonun" demak. Ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarda "human factors" o'zbek tiliga o'girsak, "inson omili" ma'nosini anglatadi. Ergonomikaning maqsad va vazifalari ko'p yillar davomida o'zgarmay keldi. U insonning imkoniyatlarini texnika vositalari imkoniyatlariga moslashtirish, eng maqbul, xavfsiz va samarador omillarni yaratish bilan shug'ullanadi, ammo keyingi yillarda uning bosh maqsadi ancha o'zgardi. Biomexanika sifatida mehnatni loyihalashga kirishdi, ergonomikada mehnat fiziologiyasi va biomexanika oldingidek o'rin tutmasa ham, uning yangi jihatlari o'ta dolzarblik kasb etmoqda. Bu hozirgi kunlarda kompyuterda ishlovchi xodimlarning ko'payishi bilan bog'liq. Kompyuter yonida uzoq o'tirish inson umurtqa pog'onasi, qo'l-oyoq suyaklari va ko'ziga qattiq ta'sir qiladi. Harakatsizlikdan kelib chiqadigan hastaliklar ko'payib ketdi. Shu bo'ls ham, ergonomika mutaxassislari texnika vositalari sharoitlariga insoning moslashuvi muammolariga e'tibor qaratmoqdalar. Buning yechimi - mahsulot ishlabchiqarishda, ularning dizayn loyihalarini tayyorlashda aniq hisob-kitob asosida ish yuritish. Xuddi shu masalani yechish ergonomikaning vazifasi hisoblanadi.

Dizayn taraqqiyotining tarixi va nazariyasini o'rganar ekanmiz, mazkur o'quv qo'llanmasini yaratish jarayonida bir qator ilmiy adabiyotlar, maqolalar va boshqa dizayn haqidagi manbalardan foydalandik. To'g'risini aytish kerak, o'z bilimimiz ham kundan-kunga, oydan-oyga oshib bordi. Ammo, baribir, izlagan narsamizni to'laqonli topdik, dizaynning tarixini chuqur bilib oldik, nazariyasini o'rganib

bo'ldik, deb ta'kidlay olmaymiz. Hatto dizayn kashshoflari ham, bugungi peshqadamlari ham bu fikrni aytishga ojiz ekanliklarining guvohi bo'ldik. Buning asosiy sababi, dizaynning betinim takomillashib borishi va unga bo'lgan ilmiy tahlillarga nisbatan, aniqrog'i, nazariyasiga nisbatan amaliyotining bir necha marta tezroq rivojlanayotganligida ekanligini ta'kidlashimiz mumkin.

Minglab adabiyotlar, internet saytlari va boshqa axborot manbalarida ham bir necha xorijiy va mamlakatimiz olimlarining ilmiy ishlarini hisobga olmaganda, asosan dizayn amaliyoti bo'yicha reklama va e'lonlar, marketing va tijorat xabarlarini topishingiz mumkin. Shuning o'ziyoq, dizaynga shakl yaratishning turi sifatida, hunarmandchilik sohasi sifatida, ustachilik faoliyati sifatida, chevarlik, kosiblik, va boshqa qo'l mehnati va texnika yaratuvchiligi turlari sifatida, yana ham aniqlashtirsak, oddiy mehnat turi sifatida yondashilayotganligini ham sezishimiz mumkin. Ba'zilar "dizayn" atamasidan o'z mehnatining sifatliligi, san'atday qimmatga ega ekanligini ko'rsatishga intiladilar¹.

Aslini olganda, dizayn eng ko'hna va murakkab san'at turidir. Albatta san'at, uni inson ijod qiladi, yaratadi, predmetlar olami muhitini boyitib boradi. Keyingi yuz yilliklar davomida dizayn bo'yicha fikr aytgan har bir olim, har bir ijodkor, rassom, uning estetik xususiyatlari bilan texnik xususiyatlari uyg'unligini ta'minlash haqiqiy ijodkorning mahorati ekanligini ta'kidlab keladilar. Bu yo'lda kurash olib boradilar.

Hozir zamon dizayni oldida turgan muammolarning bazilari haqida to'xtalishdan oldin uning o'ziga xos xususiyatlarini sanab o'tsak, ko'p narsa ayon bo'ladi.

Dizayn va marketing Dizayn o'zining ergonomikasi bilan birgalikda yaratilgan buyumning iste'molchilik sifatini tahlil qilish va marketing masalalari bilan shug'ullanishni ham talab qiladi. Tahlil jarayoni va natijalardan kelib chiqib, yaratilgan mahsulotning iste'molbopligi masalasida yana qaytadan ko'rib chiqiladi. Bu jarayon buyumning dastlabki partiyasi chiqarilgandan so'ng ham davom etadi.

¹ O.K. Apuxtin. "Badiiy naqsh maktabi". T. O'qituvchi. 1969-yil. 37-bet.

Loyihalashning barcha bosqichlarida marketing nuqtai nazaridan chuqur tahlil olib borish faqat dizaynga xos xususiyat sanaladi.

Zamonaviy dizaynga xos xususiyatlardan yana biri vaziyatlarga moslasha bilish, zudlik bilan iste'molchilar talablari asosida shakllarga o'zgartirishlar kiritish kabi tezkor harakatlar ham ana shular jumlasidandir. Undan tashqari, dizaynda ilmiy loyihalash metodlari va maxsus bilimlar mavjudki, barcha vaziyatlarda ularni qo'llash orqali masalalarni hal etish mumkin. Ular ichida ergonomika, ya'ni insonning psixofiziologik va funksional o'ziga xosligini o'rganuvchi fan asosiy o'rin egallaydi. Chunki dizayn uchun inson salomatligidan muhimroq narsaning o'zi yo'q.

Har bir dizayner o'z ijodiy faoliyatini boshlar ekan, o'ziga o'zi savol berib ko'rishi lozim: mening faoliyatim nimalardan iborat? Men o'zimni ijodiy faoliyatda sinab ko'rish niyatida loyihalar chizayapmanmi? Yoki asosiy maqsadim nimadir yangi original buyum yaratish orqali insonning aniq ehtiyojlarini qondirish emasmi? Xuddi shu savollarga beriladigan to'g'ri javoblar iste'molchilar turmushini yanada yaxshilanishiga olib keladi va dizayner tijoriy muvaffaqiyatlarining garovi bo'ladi.

Endilikda biz "iste'mol jamiyati"da yashayapmiz. Chor atrofimiz rango-rang va o'ta serob tovarlar o'rab olgan. Ayniqsa, libos dizayneri uchun bugungi kunda iste'dodli ijodkor bo'lish va original buyumlar yaratish ham ozlik qilib qoldi. Moda industriyasi - bu tijorat sohasi, shu tufayli dizayner, agar muvaffaqiyat qozonishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan bo'lsa, o'z xaridorini, iste'molchisini yaxshi bilishi, uning talablarini yaxshi anglashi va unga zarur bo'lgan o'z mahsulotlarini taklif qilishni bilishi lozim.

Gabriel Koko Chanel o'z zamonidagi iste'molchilarni yaxshi tushuna bilgan, ijtimoiy hayotdagi jarayonlar ularning yashash tarziga va dunyoqarashiga qanchalar ta'sir qilishini ham yaxshi anglar edi. XX asrning boshlarida, Birinchi jahon urushidan keyingi yillarda bir qator fashion - dizaynerlar urushdan oldingi an'analar yo'nalishida ijod qila boshladilar, ularning asosida serhasham va salobdatli fasonlar turar edi. Chanel boshqa yo'ldan borishga qaror qildi, u klassik

va amaliy jihatdan qulay ayollar libosini yarata boshladi. Ularda bezaklar juda kam qo'lanilgan bo'lib, asosan shim va kichik qora ko'ylaklardan iborat edi. Uning liboslar dizayniga bunday yondashuvi jamiyat tomonidan juda yaxshi qabul qilindi. Chunki urushdan keyingi yillarda xotin-qizlarning ehtiyojlari ham tubdan o'zgarib ketgan edi.

Urush yillarida ayollar ishlashga majbur bo'lganlar, shu bilan birglikda, o'z xo'jaliklarini yurgazganlar hamda bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanganlar. Uyda erkak kishining yo'qligi, butunlay yangi olamni kashf etishlariga sabab bo'ldi - bu olam omilkorlikni, hatto liboslarda ham talab qilar edi. Liboslarga bo'lgan shunday munosabat urushdan keyingi yillarda ham saqlanib qoldi. Xotin-qizlar ekstaaravagand kiyimlarga qiziqmay qo'ydilar. Shanel aynan ular izlagan yechimni topdi va taklif qildi.

Bugungi kunda dizayn bilan marketing bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lgan tushunchaga aylangan. Albatta, buning dalili sifatida ko'plab tarixiy misollarni keltirishimiz mumkin. Dizayner tomonidan o'z iste'molchisi talablari va istaklarini oldindan bilish muvaffaqiyatlar garovi ekanini Shanel bilan Charlz Vortlarning munosabatlarida aniq aks etgan¹.

Bugungi kunda dizaynerlar marketing qonunlarini mensimaslik orqali o'z tijorat ishlarini shubha ostida qoldirishmoqda. Marketing faoliyatining mantiqiy natijasi - inson ehtiyojlari va muammolarini hal etishga xizmat qiladigan mahsulot yaratishdan iborat. Shu bilan birgalikda, dizayn ham marketing faoliyatidan chetda bo'lishi mumkin emas. Chunki dizaynning maqsadi ham aynan inson ehtiyojlarini qondirish va muammolarini yechishdan iborat. Bugungi kunda ehtiyojlarni qondirish deganini qanday tushunish mumkin? Faqat buyumlarga bo'lgan ehtiyoj sifatida qaralsa, dizayn o'z taraqqiyotidan to'xtagan, dizayner esa oddiy bir hunarmandga aylanib, faqat shu bir narsani qayta-qayta yaratayotgan bo'lar edi. Demak, ehtiyoj nima, u nimalar hisobiga paydo bo'ladi? Odatda ehtiyoj deganda, u yoki bu narsaga muhtojlik yoki biologik organizmning, shaxsning, ijtimoiy

¹ Q. Qosimov, "Naqqoshlik". T. O'qituvchi. 1990-yil. 28-bet.

guruhning, jamiyatning yashashi va faoliyat yurgazishi uchun zarur bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga aytiladi.

Muhtojlik - bu insonning nimagadir zoriqish hissini aks ettiruvchi atama. Iste'molchilarning xarid faoliyatlari madaniy, ijtimoiy, shaxsiy va psixologik faktorlarga bog'liq. Bu faktorlarni bozor mutasaddilari tomonidan nazorat qilishning imkoni yo'q, albatta. Marketingda esa xuddi ana shu faktlar hisobga olinishi zarur. Ular:

- insonning madaniy atililik darajasi;
- millati, e'tiqodi, irqi;
- ijtimoiy mavqei;
- obro'si;
- shaxsiy ahvoli;
- yoshi va oilasi;
- ma'lumoti;
- moliyaviy ahvoli;
- yashash tarzi;
- o'ziga xosligi;
- psixologiyasi.

Inson ehtiyojlarini ikki guruhga bo'ladilar: moddiy-funksional va simvolik-ma'naviy tomoni. Funksional bu - amaliy-moddiy farvonlik, u yoki bu mahsulotdan ko'riladigan sezilarli manfaatdorlik (misol uchun, soat yordamida vaqtni aniqlash, sochiq bilan yuz-qoini artish va hokazo). Simvolik ehtiyoj esa iste'molchi hayotining sezilmaydigan hissiy va psixologik jihatlari, aniqrog'i, "men"i. Yana ham aniqlashtirsak, ma'naviy manfaatdorligi, ijtimoiy mavqei masalalarini qamrab oladi. Shunday qilib, fashion brendi iste'molchiga uning o'zi qanday odam yoki qanday odam bo'lishga intiladi, shaxsning o'ziga xos fazilatlari va ular haqida boshqalarga hikoya qilib berishda yordam qo'Mini cho'zadi. Meri Duglas va Beron Shuervuf kabi antropologlarning ta'kidlashicha, "tavorlar netral, ya'ni xolis, ularni ishlatish uslublari - ijtimoiy, bu ikki tushuncha ko'prik va devor vazifasini o'taydilar, ular odamlarni yo birlashtiradilar yoki aksincha ajratib

yuborishlari ham mumkin. Shu bo'ls har bir ob'ekt ma'lum bir simvol, ya'ni ramz, belgi sifatida qimmatga ega.

Odamlar oddiy bir buyumlarni xarid qilmaydilar, balki ular atrofdagilarga ma'ni axborotlarni etkazuvchi simvol, ya'ni ramzlarni, belgilarni sotib oladilar. Hozirgi kunlarda buyum va narsalarning ramziy ahamiyati insonning ijtimoiy o'z-o'zini ro'yobga chiqarishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Aniqrog'ini, mahsulot haqidagi tasavurlar sotiladi, iste'molchi esa xuddi ana shu tasavurga taalluqli narsani o'zi uchun xarid qiladi. Iste'molchining yuqori talabi asosida yaratilgan libos o'sha talabga munosib kelishi, uzoq yillar davomida yashnagan Koko Shanel brendi muvaffaqiyatining asosiy kaliti sanaladi. Uning zamondoshlari bo'lmish Pol Puare Matlen Vionne va Elza Skyaparellilar allaqachon fashion biznesini tark etib ketganlar. Gucci Group bilan sodir bo'lgan voqea iste'molchiga yo'naltirilgan strategiyaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga yorqin misol bo'la oladi.

Sobiq ijrochi-direktor Domeniko de Sole va sobiq ijodiy direktor Tom Ford 2004 yili kompaniyani tark etganlarida, firma raisi va ijrochi-direktori lavozimiga Robert Pole taklif qilindi. U avval Unilever konsemda rahbar bo'lib ishlar edi, uning moda industriyasiga hech qanday aloqasi yo'q, ammo Gucci uchun chinakam rahbar kerak edi. Bu rahbar nafaqat iste'molchilar talablarini bilishi, balki undan ko'rpog'iga qodir bo'lishi lozim edi. Ko'pchilik tadqiqotchilar u ijodkor emas, kompaniyaga zarar keltiradi, deb bashorat qilishdi. Ammo Robert Polening mijozlarga yo'naltirilgan yondashuvi samarador chiqib qoldi. Natijada nafaqat brendning aylanma mablag'lari ko'paydi, balki rentabelligi oshib ketdi. Umuman, uning kapitali kutilganidan ham ziyoda bo'ldi.

Shulardan ko'rinib turibdiki, iste'molchilarga bog'liq barcha jihatlar va ularning talab-istaklarini tahlil qilish hamda ularni tushunib etish, aniqrog'ini, hisobga olish moda industriyasini muvaffaqiyatli rivojlantirish asosi sanaladi. Bir so'z bilan aytganda, zamonaviy dizayn marketing xizmati yordamida yanada samarali faoliyat ko'rsatadi. Dizayn va marketing bir-birini to'Mdiruvchi ikki tushuncha, ammo bir maqsadga yo'naltirilgan ijodiy jarayondir. Uning maqsadi

narsalar muhiti olamida insonning manfaatlarini ham moddiy, ham ma'naviy qondirishdan iborat.

Dizayn ergonomikasi. Ergonomika fanining tarixi ham aslida ibtidoiy jamoa davriga borib taqaladi. Qadimgi odam mehnat qurollari yasashni va ularni ishlatishni bilib olganlarida, ularga berilgan shakllar inson jismoniy imkoniyatlarini oshirish maqsadini ko'zlaganlar. Tayoq insoning qo'lini uzun qilgan, toshbolta buyumlarni nimtalash, yong'oqlami chaqishni qulaylashtirgan, nayza hayvonlarni ovlash va o'zini himoya qilish uchun zarur bo'lgan. Shu tariqa inson o'z tabiiy imkoniyatlarini sun'iy ravishda oshirgan.

Ergonomika fan sifatida yarim asr muqaddam tan olinib, antropologiya, fiziologiya, biomexanika, mehnat gigienasi va boshqa texnikaviy fanlarning tayanch nuqtasiga aylandi.

Ergonomikani "mehnat haqidagi fan" deb atashadi. "Ergos" - "mehnat", "normos" - "qonun". Ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarda "human factors" o'zbek tiliga o'girsak "inson omili" ma'nosini anglatadi.

Dizaynerlik kasbini tanlagan inson yaxshi bilishi zarurki, bu mutaxassis narsa va buyumlarni badiiy-konstruksiyalash, binolar, lanshafit hududlarini, sanoat mahsulotlari qiyofasini loyihalash bilan shug'ullanadi. Avvalari rassom "konstruktor" deb nomlagan mutaxassisni bugungi kunda "dizayner" deb atashadi. Chor atrofni o'rab turgan narsa va buyumlar olamidan estetik zavq olishga befarq qaraydigan odam topilmasa kerak.

Biz ilmiy adabiyotlarda berilgan dizayn xususiyatlarini sanar ekanmiz, dizaynning asosiy vazifasi faqat predmetlar olami muhitida buyumlar yaratish, ularning funkcionalligi va estetik jihatlariga e'tibor berish bilan cheklanib qolayotganligini sezishimiz mumkin. Hozirgi zamon dizaynining muammolari xuddi shu yerda yashiringan. Dizayn, eng awalo, zamon sharoitlari va talablaridan kelib chiqishi, jamiyatdagi o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liqligi, kim va nima uchun, iste'molchi turmushini yanada yaxshilash uchun faoliyat yurgazishi, bu yerda "iste'molchi" so'zi nafaqat tijoriy atama balki, falsafiy atama ekanligini ham ta'kidlashimiz zarur. Ha, birinchidan, dizayn nazariyasi va g'oyasi gumanistik,

insonparvar bo'lmog'i lozim. Ikkinchidan, uning intematsionallik uslubi milliylikni inkor etishini hisobga olsak, u qanday madaniyat bo'ldi? Hozirgi zamon dizayni muammolaridan yana biri milliylik bilan uyg'unlashuv masalasi ekanligini ta'kidlashimiz lozim. Uchinchidan dizayn oldida tabiat resurslaridan tejamkorlik bilan foydalanish, shakl yaratishda materiallardan ratsional foydalanish masalasi turibdi. To'rtinchidan hududiy iqlim sharoitlariga moslashuv masalasi, beshinchisi barcha jarayonlarga ekologik nuqtai nazardan yondashuv ekanligini aytish mumkin.

Toshkent arxitektura instituti va Fransiyaning O'zbekistondagi elchixonasi bilan hamkorlikda shahar ekologiyasi masalalariga bag'ishlangan bir qator tadbirlar o'tkazildi. Undan asosiy maqsad me'morlar, talabalar va keng jamoatchilik vakillarini shaharsozlik va arxitekturaning ekologik aspektlariga e'tiborlarini qaratishdan iborat. Shu munosabat bilan Fransiya elchixonasi O'zbekistonga fransuz arxitektor-professorlarini taklif etdi. Shahar ekologiyasi barqarorligi masalalari bo'yicha taniqli mutaxassislar, Versal milliy arxitektura oliy maktabi professorlari - Nadi Oye va Pyer Lefevrlar ma'ruzalar o'tkazdilar. Tadbirning maqsadi - bo'lajak arxitektorlar diqqatini shaharsozlik loyihalari yaratishda ekologiya nuqtai nazaridan yondashuvga qaratishdan iborat edi.

Bu tadbir doirasida professor Pyer Lefevr tashabbusi bilan "Shahar ekologiyasi barqarorligini ta'minlashda arxitektura imkoniyatlari" deb nomlangan ko'rgazmaning o'tkazilishi diqqatga sazovor bo'ldi. Toshkent arxitektura instituti bilan Versal oliy maktabi o'rtasidagi uch yillik hamkorlik natijalariga bag'ishlangan ko'rgazmani professor Sausan Noveyr tashkil etdi. Olimlar va talabalar o'rtasida o'tkazilgan qizg'in bahslarda ekologik jihatdan toza bo'lgan binolar qurilishi, ularning "yashil" maskanlarini tashkil etish dizaynlari, ilmiy va tashkiliy asoslari haqida ilmiy munozaralar o'tkazildi. Ana shunday tadbirlarning mamlakatimiz oliy maktablari va mutaxassislari ishtirokida tashkil etilishi dizayn taraqqiyotiga turtki bo'lishi aniq.

Shu o'rinda dizayn ta'limi masalasida, uning nazariy va amaliy istiqbollari yuzasidan yana bir fikrni aytib o'tishni lozim topdik. Biz istaymizmi, yo'qmi,

barcha sohani dizayn qamrab olganligi hammaga ayon. Bu saha bilan bog'liq jarayonlarni birlashtiruvchi markaz, uyushma, jamiyat zarurligi ko'rinib turibdi.

Ekologik dizayn o'z ichiga badiiy-loyihalash amaliyotining turli sohalarini jamlaganki, har qanday dizayn rejasini ekologik talablarga javob beradigan soha deb atash mumkin. U inson va tabiat uyg'unligi demakdir. Dizayn yuzaga kelgan ijtimoiy-ekologik vaziyatlarni mahsulot uning talablariga amal qilgan holda mahsulot yaratishi, ikkinchidan, ekologik-estetik did orqali iste'molchilarni bu xayrli ishga chorlash vazifasini bajarishidir.

3.2. Dizaynning falsafiy-axloqiy masalalari

Buyuk qomusiy olim va faylasuf Abu Nasr Forobiy (873-950) o'z falsafiy qarashlarining o'q tomiri sifatida quyidagi g'oyani ta'kidlaydi: "Inson kamoloti ezgulikda, odamlarga yaxshilik qilishdadir. Insondagi bu fazilat umrining oxirigacha davom etib, yuksalib boraveradi. Faqat uning o'limi bilan to'xtaydi..." U axloqiy fazilatlardan ehtirossilik, dovyuraklilik, mehribonlik va odillikni alohida tilga oladi. Inson to'la ma'nodagi komillikka erishishi uchun hayotga aql ko'zi bilan yondoshgan holda ezgu ishlar qilishi lozimligini ham uqtiradi. Shu tariqa faylasuf axloq bilan xis- hayajonga berilmaslikni, axloqiylik bilan aql-idrok o'rtasida qat'iy bog'liqlik mavjudligini ta'kidlaydi hamda komil inson va adolatli jamiyatning insonparvarlik g'oyalarini asoslab beradi. Farobiy falsafasining asosiy g'oyasi - axloqiy komillik va bilimdonlik inson uchun baxt eshiklarini ochadi.

Faylasuflaming inson faravonligi yo'lidagi izlanishlari, biz yuqorida tilga olgan axloq va bilimdonlik masalalari bizning zamonamizda ham o'z ahamiyatingi yo'qotgan emas, aksincha yanada ko'proq ahamiyat kasb etmoqda. Buni jamiyatning barcha sohalarida sezishimiz mumkin. Eng yangi va zarur ijodiy kasb hisoblangan dizayn ham bundan mustasno emas¹.

Bozor iqtisodiyoti g'oyalari insonparvarlik va madaniyat o'lchovlarini pasangidan chiqarib yuborayotgan bizning zamonimizda ko'p narsa kasb

¹ S.S. Bulatov. "O'zbekiston xalq amaliy bezak sanati". T. Mehnat. 1991-yil. 32-bet.

egasiga, dizaynerlik sohasida fikr yuritsak, dizaynerning dunyoqarashi va e'tiqod-niyatlariga ham bog'liq ekanligini darrov sezishimiz mumkin.

Ma'lumki, dizaynning ulkan ijtimoiy-madaniy, insonparvarlik salohiyatini idrok qilish, uning konsepsiyasi va ilmiy asoslarini ishlab chiqish, bu ijodiy kasbning mohiyatini tushunishga intilish, bozor iqtisodiyotining o'ta ziddiyatli raqobatlari va tijorat g'oyalari avjiga chiqqan sharoitlarda, dastlab Yevropa va Amerika arxitektorlari, dizaynerlari tomonidan amalga oshirilgan edi.

Shari le Korbyuzte, Valtter Gropius (Bauxauz maktabi asoschisi), Anri van de Velbde, Alvar Aalto, Gerbert Rid, Jon Gloag, Jio Ponti, Jordj Neltson, Genri Dreyfus, Raymond Loui, Tomas Maltdonado va boshqa yorqin shaxslar ana shular jumlasidandir.

Bizning mamlakatimizga dizayn bilan bog'liq tushunchalar o'tgan asrning 60 yillarida kirib kela boshladi. Ammo bizning hududimizda o'z an'alariga ega bo'lgan dizayn asoslari xalq amaliy san'ati, me'morchilik, xunarmandchilik, to'quvchilik, tikuvchilik va boshqa sohalar qadim zamonlardan beri taraqqiy etib kelgan. Dizaynning o'z falsafasi va axloqiy asoslariga amal qilingan.

Dizayn qay tariqa paydo bo'lgan? Avval inson fikrida maqsad, niyat, g'oya tug'iladimi yoki mavjud narsani qayta taroshlash fikrimi? Uning asosi g'oyami yoki narsami? Albatta g'oya deb javob berishingiz mumkin. Ammo uning o'lchovi qayerda? G'oya ko'zga ko'rinmaydi-ku? Uni aniq so'z bilan ta'riflash ham mushkul, uning o'lchovi ham yo'q. Agar dizayn narsadan yuzaga kelsa, narsaning mohiyati mukammal emas, uni oxiriga yetkazish dizaynerning vazifasi, o'z navbatida g'oyadan paydo bo'lsa, unda narsada mavjud bo'lgan g'oyaning chalaligidadir.

Shakl va mazmun uyg'unligi to'g'risidagi falsafiy tushunchalar, umumiyaxlitlikni aks ettiruvchi qonuniyatlar hayot deb atalmish muqaddas ne'matni tartibga solib turadi. Inson hayot qonunlarini sekin-asta bilib borishi barobarida eng avvalo o'zini kashf etadi. Uni o'rab turgan olamni o'rganib boradi. Mana shu ne'matlardan foydalanish bilan birgalikda ularni ham boyitadi, shaklan tasavvur qiladi, mazmunan to'ldiradi, bilgan sari yana ham bilgisi keladi, ammo bu

bilimning oxiriga yeta olmaydi. Ulug‘ faylasuf Aristotelt aytganidek, “Men shuncha bilim o‘rganib, nihoyat hech narsa bilmasligimni angladim”. Tabiatan inson ijodkor bo‘ladi. Har bir odam o‘z bilimini, tajribasini, ko‘nikmasini amaliy hayotda qo‘llash orqali ham jismoniy, ham ruhiy qoniqish olishga intiladi. Ojiz qolgan paytda ezgu mazmun va maftunkor go‘zal shakl birligidan hayratga tushadi, aksi bo‘lsa, hafsalasi pir bo‘ladi. Ana shu hissiyot va kechinmalar shoirlarning so‘zida, rassomlarning tasvirida, hunarmandlar yaratgan buyumlarda aks etadi. Yuksak estetik, zavqu shavqqa yoki nafrat va hayajonga sabab bo‘ladi. Insoniyat tarixidagi san‘at va adabiyotning buyuk namunalari ham ana shunday dunyoga kelgan.

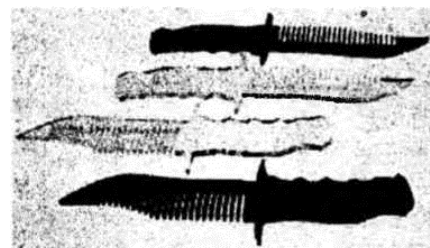
Shu kabi durdonalardan biri, she‘riyat mulkining sultoni Alisher Navoiy “Xamsa”sining birinchi dostoni “Hayrat-ul abror” asari hisoblanadi. U falsafiy-didaktik asar bo‘lib, yaxshi odamlarning hayratlari sifatida ibratli voqealardan so‘zlaydi. Kitobdagi “So‘z ta‘rifidakim” deb nomlangan maqolatdagi quyidagi misralarga e‘tibor qaratamiz:

Nazmki mani anga marg‘ub emas,

Ahli inaoniy qoshida ho‘b emas.

Hazrat Navoiyning ushbu misralarini o‘qir ekansiz, tartib bilan nazmga solingan so‘z, agar ma‘nosi bo‘lsa bebaho boylikka aylanashini tasavvur qilasiz.. Nazmda ham asosi ma‘nodir. Uning shakli esa har xil bo‘lishi mumkin. Yaxshi mazmunga ega bo‘lmagan she‘r tushungan odamlar tomonidan yaxshi baholanmaydi. Ham yaxshi shaklga ega bo‘lgan, ham go‘zal ma‘no asosiga qurilgan she‘r haqiqiy she‘r”.

Alisher Navoiy ta‘kidlagan shu falsafiy tushuncha san‘at, madaniyat, ilm-fan va boshqa sohalardagi inson ijodi va hayoti bilan bog‘liq jarayonlar, uni o‘rab turgan predmetlar olamiga, dizaynga ham taalluqlidir. Shakl esa har xil bo‘lishi mumkin. Narsa va buyumlarning mohiyati esa ularning funksiyasida, ya‘ni vazifasida aks etadi.

1-rasm

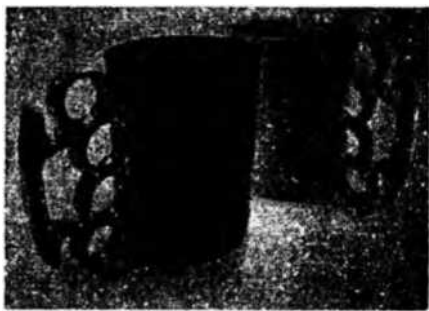
G'arb mamlakatlarida fan va texnika sohasida bugungi kunning talablaridan kelib chiqqan ishlanmalarga nisbatan keskin norozilik va ziddiyatlar bilan yondashuv yuzaga keldi. Chunki katta daromad ortidan quvib yaratilgan texnologiyalar oqibatida turli tuman falokatlar yuz berayotganligini odamlar yaxshi biladilar. Texnika yutuqlarini hayotga tadbiq etish natijasida odamlar katta daromad oladilar, qulayliklarga ega bo'ladilar, to'kin sochinlik yaratiladi. Ammo shu bilan birgalikda dizaynerlik ishmalari ijtimoiy yovuzlikni ko'paytirib, odamlar dunyoqarashida g'azab va nafrat urug'larini sochishga ham olib kelyapti. Dizaynerlar tomonidan yaratilib, ko'ngilsiz hodisalarga sabab bo'lgan obyektlarning hanuz faoliyat ko'rsatayotganligiga nisbatan nafaqat ijtimoiy nuqtai nazardan munosabat bildirish, balki siyosiy jihatdan yondashuvni talab qiladi. Dizayn obyektlari va faoliyatining falsafiy -axloqiy masalalariga e'tibor qaratar ekanmiz uning huquqiy masalalarini ham bilishimiz lozim bo'ladi.

Tarixga nazar tashlar ekanmiz moddiy va ma'naviy madaniyat tubdan o'zgarib ketganligining guvohi bo'lamiz. Dunyo ham, dizayn ham butunlay o'zgarib bormoqda. O'tgan asrning 70-yillaridan keyingi davrlarda industrial texnologiyalar o'rnini postindustrial texnologiyalar egalladi.

Sanoatning glaballashuvi madaniyat va jamiyat bilan yangi ziddiyatlar girdobiga g'arq bo'la boshladi. Ijtimoiy-siyosiy, energetik, ekologik va boshqa yangi masalalar yuzaga keldi, ulardan yanada dolzarbrogi antropologik masala, insonning inson shaxsi sifatida o'zligini saqlab qolishi masalasi kun tartibiga chiqdi¹.

Axborot kommunikatsiya texnologiyalari borasidagi inqilob, barcha chegaralami yo'q qilib tashladi, dunyoni yagona axborot-kompyuter tarmog'iga aylantirdi. Ko'z o'nggimizda axboriy jamoatchilik uyali transaxborot tarmog'iga birlashib ketyapti. "Uyali madaniyat" tijoratdan tortib bilim olishgacha, shoppingdan tortib, turli o'yinlargacha, nimani hazm qilsa, o'shani bir yamlab yutmoqda. Hamma narsa virtualt shaklga kiriyapti. Internet tarmoqlarida tarqatilayotgan dizayn mahsulotlari, saytlar dizayni, fotoaudio manbalar, kino-video

¹ M. M. Vaxitov, Sh. R. Mirzayev. "Sanoat binolari". – T.: Tafakkur nashryoti, 2010 yil. 36-bet.

2-rasm

kliplar, axborotlar, filmlarni to'raligicha falsafiy mukammal, estetik jihatdan munosib, axloqiy va qonuniy manfaatlarimizga mos keladi, deb aytish yoki qabul qilish mutlaqo to'g'ri emas. Xatto inson ruhiga ta'sir qilish niyatida, foydali axborot manbalari bilan bir sahifada dizayn qilingan shovshuvli xabarlar, oldi qochdi axborotlar, erotik va haqoratli foto-video tasvirlar ko'nglingizni xira qiladi. Ularning ko'pchiligi estetik jihatdan nomaqbul, xunuk, qabih narsalardir. Ularni ham bemaza dizaynerlar, aniqrog'i falsafiy-axloqiy jihatdan g'arib bo'lgan mutaxassislar pul evaziga taqdim etadilar. Sekin asta iste'molchilar ham estetikaning oliy o'lchovigo'zallik bilan tubanlikni ajratolmay qolishlari to'g'risida o'yga toladi kishi.

Narsaning mohiyati ana shu narsaning o'zidagina aks etmaydi, balki mazkur buyumga dizayner tomonidan berilgan obraz, qiyofada ham aks etadi. Buyumning mohiyatini anglash mazkur obyektini ijtimoiy-madaniy turmush obrazi sifatida qabul qilish demakdir. Mohiyat -ideal mazmun bo'lsa, g'oya esa obyektidan olinadigan so'nggi natija sanaladi. Narsa va buyumlarning madaniyat bilan uzviyligi inson hayoti uchun munosiblik va dolizarblik o'lchovidir. Ko'p hollarda dizaynerlar buyumlar insonni shakllantiruvchi omil ekanligini unuti'vo qo'yadilar. Demak dizayn falsafasi, aniqrog'i estetikasi talablarida belgilangan oliy qadriyat go'zallikni badbasharalik bilan, ezgulikni qabohat bilan almashtirib qo'yadilar.

Mana bu tasvirlarda bir necha oddiy ishlanmalar aks ettirilgan.

Ularning shakli hanjar qiyofasida, funksiyasi esa taroq vazifasida, kim kafolat beradi, shu buyumlar falsafasiga ko'ra qo'llanilmaydi deb. Xatto uni qo'llagan odam tasodifan o'z ko'zini o'yib olishi mumkin. Biz ularga odiy qilib, "havfli dizayn" degan bahoni beramiz.

3-rasmda tasvirlangan dizayn obyektini hammasidan oshib tushdi. O't ochar qurol o'qdoni va uning kalibrlari, ya'ni o'qlari tannoqlar uchun kosmetika qutichasi va lab bo'yog'i sifatida taqdim etilmoqda. Biz ilmiy adabiyotlarda berilgan dizayn xususiyatlarini sanar ekanmiz, dizaynning asosiy vazifasi faqat

3-rasm

predmetlar olami muhitida buyumlar yaratish, ularning funksionalligi va estetik jihatlariga e'tibor berish bilan cheklanib qolayotganligini sezishimiz mumkin. Hozirgi zamon dizaynining muammolari xuddi shu yerda yashiringan. Dizayn eng avvalo zamon sharoitlari va talablaridan kelib chiqishi, jamiyatdagi o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liqligi, kim va nima uchun, iste'molchi turmushini yanada yaxshilash uchun faoliyat yurgizishi, bu yerda iste'molcha so'zi nafaqat tijoriy atama balki, falsafiy atama ekanligini ham ta'kidlashimiz zarur. Ha, dizayn nazariyasi va g'oyasi gumanistik, insonparvar bo'lmog'i lozim.

Diniy-axloqiy qarashlarimizning ham dizayn falsafasi va g'oyasiga ta'siri nihoyatda beqiyosdir.

Abu Lays Samarqandiyning "Tanbehul g'ofiliyn" asarida yozilganidek, Nabiyy (s.a.v.) aytadilar:

Mo'minning niyati uning amalidan yaxshidir". Ahli ilimlarning ba'zilari bu hadis haqida shunday deyishadi: "Chunki kishi niyatining yaxshiligi uchun savob olaveradi, garchi amal qilmagan bo'lsa ham.

Amalga esa niyatsiz savob ololmaydi".

Bir olim kishi aytadi: "Mo'minning niyati amalidan yaxshidir. Chunki niyati ko'p, amali kam. U tirik ekan, yaxshi amal qilishni niyat etadi, ammo u o'lguncha, yaxshi amalni davom ettira olmaydi".

Ba'zilar deyishadi: "Chunki niyat qalbning amalidir. Qalb ma'rifatning makoni. Nimaiki ma'rifat makonida bo'lsa, boshqasidan afzaldir."

Endi ma'naviyatni-niyatdan, ichki fikrlashdan hosil bo'ladigan tashqi shakllarni aniqlashga urunib ko'ramiz. Axir, qadim zamonlarda yashagan ajdodlarimiz obrazlarini yaratishda rassomlar ularning aynan o'z ta'rifiy ijodlaridan, boshqa tarixchi va yozuvchilarning asarlaridan foydalanadilar Bu haqda akademik rassom Malik Nabiyyev bilan Prezidentimiz Islom Karimov o'rtasida bo'lib o'tgan suhabatni misol tariqasida keltirsak ayni muddao bo'ladi:

“1993 -yili Toshkent shahridagi Amir Temur hiyoboniga o‘matilgan haykalni ilk bor muhokama qilganimiz esimda. Haykaltaroshlar taqdim etgan variantda Sohibqiron qo‘lida, nayza tutgan holda tasvirlangan edi. Men bunga e‘tiroz bildirib, “Sohibqiron bobomiz qo‘lida nayza emas, otning jilovini tutib turgani ma‘qul”, degan fikrni bildirdim - buning ramziy ma‘nosi bor. Chunki saltanatda nayza ko‘targan odam ko‘p bo‘lgan. Ammo jilov Amir Temurning qo‘lida bo‘lgan. Bu mustahkam davlat tizimini qo‘lida mahkam tutib turishini anglatadi- deb yozgan edi Islom Karimov “Yuksak ma‘naviyat - yengilmas kuch” asarida. - Shu bilan birga buyuk ajdodimiz ikkinchi qo‘lini baland ko‘tarib, dunyodagi barcha insonlarga tinchlik- omonlik, baxt-u saodat tilayotgan asnoda aks ettirish maqsadga muvofiq bo‘lar edi”.

XIX asrda yashagan nems olimi va rassom - dizayneri Gotfrid Zimper o‘zining “ Texnika va textonik san‘atlar yoki amaliy estetika” deb nomlangan fundamentalb ilmiy ishi bilan Jahon dizaynining taniqli nazariyotchisi sifatida nom qozongan. 1860 -va 1863- yillarda mazkur kitobning ikki qismi nashr qilindi. Uning uchinchi kitobi turli ijtimoiy-siyosiy tartiblarning sarfatga ta‘siri masalalari to‘g‘risida bo‘lib, uni muallifning o‘zi yo‘q qilib tashlagan edi.

Olim tomonidan bo‘lajak dizayn g‘oyalari uchun tadbiq etilgan narsa - buyumlar shakli xususiyatlarini belgilovchi sabablar haqidagi talimot hisoblanadi. Uning fikriga ko‘ra, tabiatda shakl yaralishining to‘rt sharti mavjud bo‘lib, ular organik va noorganik olam taraqqiyotining turli bosqichlarida yuzaga chiqadi. Misqollarda va kristallarda yashirin ichki simmetriya hukmronlik qiladi, o‘simliklarda proporsionalt simmetriya, miqdor simmetriyasi mavjud, ya‘ni massa og‘irligiga nisbatdan, ammo vertikal holatida simmetriya bo‘lmaydi, jonivorlar uchun harakat yo‘nalishining og‘irlik kuchi chizigiga nisbati shakl yaralishi uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Ichki olami, niyati, g‘oyasi go‘zal odamning tashqi qiyofasi ham tabiatdan chiroyli bo‘ladi.

“Odam har qanday holatda ham, hatto bilimlaming yuqori cho‘qqisiga chiqqan bo‘lsa ham insonligicha qolmog‘i zarur. Hozirgi zamon muammolaridan eng muhimi ham, dolzarbi ham shu “,deb yozgan edi buyuk adib Chingiz

Ayitmatov o'zining “ Fudziyamaga ko‘tarilish” deb nomlangan asarida. Bugungi kunlarimizda bu fikrlar, ayniqsa dizaynerlar uchun dasturul amal bo‘lmog‘i zarur.

4-rasm

4-rasmda probirka ichidan chiqayotgan chaqaloqlar aks etadi. AQShning Filadelfiya shtatida doktor Maykl Glassner tomonidan bepusht ota -onalar genlarini chatishtirish yo‘li bilan chaqaloq yaratildi.

Chaqaloqqa Levi Konnoru deb nom qo‘yganlar. U uch oylik bo‘ldi.

Olimning faxr bilan aytishicha, u ana shunday ota onalarning orzularini ro‘yobga chiqarishda qancha mablag‘ va asablarini ehtiyot qilib qoladi. Faqat o‘n ikki ming dollar to‘lansa bas, orzular o‘shaladi. O‘simliklarni urug‘idan ko‘paytirish, duragaylash, changlatish minglab yillarki mavjud, lekin hayvonot va odamlar masalasida ehtiyotsizlarcha o‘tkaziladigan tajribalarning oqibatlari qanday bo‘ladi? Ikki boshli odam, to‘rt qo‘lli mahluqot va boshqalar, xudoning o‘zi kechirsin. ”Axloqiy tortishuvlarga qaraganda tibbiyot ancha ilgarlab ketdi, -deydi doktor Maykl Glassner,- shu bo‘ls tortishuvlar ko‘p. Ammo bizni meditsina sohasidagi kashf etilmagan cho‘qqilar kutib turibdi”. Bu borada shoirning bolalar uchun yozgan quyidagi misralari fikrimizga kinoyaviy yakun yasaydi:

Internetdan o‘qdim, Merlin Monro tirilgan.

Amerikada qariyalar, Yosh qilib qaytarilgan.

Tovuq go‘шти ham sun‘iy, Olma olgan butandan.

Bug‘doy doni qovundek, Anor yasar ma‘dandan.

Odam xujayralarin, Formulasin osganlar.

Angliyada qo‘ylardan, Nusxa qilib bosganlar.

Endi hech kim qarimas Yosharadi buvim ham.

Aytganlarim barimas, Ming dardga bordir malham.

Bolakay so‘zin tinglab, Doktor ilhomi jo‘shdi.

Jiddiyroq tutib o‘zni, Suhbatga suhbat qo‘shdi.

Ming yillarki olimlar, Bu jumboq sirin izlar.

O'stira olmay tishni, Yopmoqqa irin ko'zlar.

Dizaynning milliy asoslari ham to'g'ridan to'g'ri uning falsafiy-axloqiy asoslarining bir qismi hisoblanadi. Aniqrog'i dizayn falsafasi asosi ham ana shu tushunchalar asosida dunyoga kelgan. Shu bo'ls bo'lsa kerak, dizaynning dastlabki yillarida, ayniqsa sanoat dizayni milliylikni va tabiiylikni inkor etgan edi. U. Morris va modern ustalari bunday qarashlarga qarshi chiqqan edilar. Keyingi yuz yilliklar davomida olis ekzotik mamlakatlarga va uslublarga qiziqish kuchaygan bo'lsada, ammo etnik kastyum, turli millatlarga xos liboslar, interyerlarni bezash asosan ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda urfga kirgan edi. Dizayn nazariyasiga ko'ra, etnik yo'nalishlar nafaqat ko'rgazma zallarining bezaklari, balki kundalik turmushda kiyish mumkin bo'lgan liboslarni ham o'z ichiga oladi hamda dizaynning dolzarb yo'nalishlaridan biri sanaladi. Etnik fikrlash nafaqat xalq san'ati bilangina bog'liq emas, balki milliy o'ziga xoslikni idrok qilish, ekologik yondashuv, folklorni o'rganish masalalari ham etnik yo'nalishlarning bir qismi hisoblanadi. Bunda etnik an'analar, milliy uslub va folklorni bir-biridan ajrata bilish lozim.

5-rasm

Nazariy jihatdan milliy uslubdagi kastyum bilan etnik kastyum o'rtasida ma'lum farqlar mavjud. Birinchisi milliy an'analarga diqqatini qaratadi. Ikkinchisi esa ko'p hollarda milliy o'ziga xoslikka e'tibor beradi, etnografik muhitning ekologiyasiga hamda u yoki bu mamlakatning odatga aylangan uslublarini dizaynerlik loyihasi uchun asos qilib oladi. Etnik uslub tarixan shakllangan milliy kastyumni qayta ta'mirlashga intilmaydi, balki inson va tabiat uzviyligiga asoslanib dizayn loyihalari yaratadi.

Xippi an'anasida, uslubida desak, to'g'ri bo'ladi, erkak va ayol liboslarida butunlay farq qoldirmaydi, bu liboslarda etnik uslublar, kavboylarning liboslari yangi zamon shahar etnografiyasiga moslashtirilagan holda uyg'unlashadi. Ular hozir ham o'z dolzarbligini yo'qotgan emas.

Umuman olganda dizayn uslublari insoniyat tamaddunining u yoki bu davridagi tarixiy, milliy, e'tiqod va diniy-axloqiy qarashlar, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ekologik, gumanistik, ilmiy-huquqiy yondoshuvlarni o'zida jamlab, dizayn falsafasini to'ldirib boradi Aniqrog'i ana shu falsafa tufayli dizayn obyektiga g'oyasi vujudga kelgan va loyihalar yaratilgan.

Alyaska hindulari va eskimoslarining milliy liboslari, uy -ro'zg'or anjomlari, Afrika va Okeaniya xalqlari dohiylarining bezaklari ana shular jumlasidandir. Uzoqqa bormaylik, o'zimizning milliy va etnografik an'analarimizga Evropa va Uzoq Sharq mamlakatlaridagi qiziqish haqida ham ana shunday fikrlarni aytishimiz mumkin. Shuni iftixor bilan ta'kidlashimiz mumkinki, minglab yillar avval bo'lganidek, o'zbek xalqi liboslari va kastyumlari hozir ham o'z dolzarbligini yo'qotgan emas. To'g'ri zamonaviy dizaynerlarimiz mahalliy matolarimizning ekologik fazilatlariga e'tibor qilar ekanlar, dizayn falsafasini unutib qo'yish hollari ham kuzatiladi. Bu matolar aynan shu oika etnografiyasiga, ekologiyasiga, an'analariga munosib tarzda dunyoga kelgan. Ustalar bu matolarning to'qilishidanoq inson tanasiga mos tarzdagi libos bichimi va bezaklarini hisobga olganlar. Inson va tabiat uyg'unligidagi go'zallik ularning falsafasiga jo bo'lgan. Shu bilan birga milliy, diniy, hududiy cheklolarga ham javob berishi ko'zda tutilgan¹.

Marg'ilon shoyisining dovrug'i qadim zamonlardananoq yetti iqlimga yoyilgan. Savdogarlar Buyuk Ipak Yo'li orqali Yunoniston, Misr, Eron va Xitoyga shoyi matolarini olib ketganlar. Evropaga siydom, ya'ni bir rangli, ular oltinrang, kumushrang, qizil, yashil, sariq, moviy ranglardan iborat bo'lgan. Xitoy tomonlarda qora, kulrang, kuk, yashil, oq, oltinrang matolar turli naqshlar bilan bezatilgan.

Iqlimi o'ta quruq va issiq bo'lgan Markaziy Osiyo mamlakatlarida biz yuqorida tilga olgan shoyi matolarga bir xil siydom ranglar berilishi, naqsh va kashtalar tikilishi, yopishtirilishi, bosilishi uning tabiiy iqlimga mosligi masalasini yo'qqa chiqargan. Xaridorlarni o'zidan qochirgan. Marg'ilon ustalari ham go'zal,

¹ Abdullayev N.U. "San'at tarixi". 1-tom. Toshkent. O'qituvchi, 1986 yil. 47-bet.

ham silliq, ham rango rang, ham arzon, kam mehnat talab qilinadigan va shu bilan birga matolami bezashdagi barcha unsurlar o'rnini bosuvchi bezak yaratganlar. Marg'ilon ustalari yarimshoyi matolar: atlas, adras, beqasam, banoras, yupqa shoyidan abrli atlaslar to'qiganlar."Abr" degani fors tilidan o'g'irganimizda "bulut" degan ma'noni beradi. Bulutning quyoshni to'sishi, ola bulut mo"tadillik in'om etishi, yupqali shabada-paranglik tanaga orom bag'ishlashi va tabiat ranglari, kmalak jilosi tengi yo'q estetik zavq berishi hisobga olingan. Xon atlas qizlaming go'zalligiga yana ham uyg'unlashib ketganligini ko'rasiz. Bor vujudining yopib turishi, quyosh va issiqdan uni himoya qilmoqda. Ranglar qizbola qiyofasiga yana ham maftunkorlik hadiya qilmoqda. Agar qizlar va ayollar libosi Evropaga mo'ljallangan bo'lsa, atlas matosi o'z qimmatini yo'qotadi. Bu rasmdagi liboslarni bizning sharoitimizda kiyib bo'larmikan?

Mahalliy dizaynerlari, ustalari falsafasining mukammalligiga taxsin o'qiysiz, albatta. Yana bir qiziq misol ham mamlakat- larning milliy mintaliteti dizayn falsafasidan o'rin egallaganining guvohi bo'lasiz. Louis Vuitton kompaniyasining Moskvadagi Qizil maydonda bunyod etilgan Ko'rgazma poviloni aks etgan. Tashqi ko'rinishdan u jamodon, yoki sanduq shaklida qurildi. Uning balandligi 9 metr, eniga 30 metr keladigan bu binoni Louis Vuitton kompaniyasi dizaynerlari knyazt Vladimir Orlovning tarixiy sokveyaji shaklida bo'lib, u shu kompaniyaga o'tgan asrning boshlarida buyurtma qilingan edi. Kremldek tarixiy maskanda jamodon shaklidagi binoning paydo bo'lishi jamoatchilikning e'tiroziga sabab bo'ldi. Uni zudlik bilan buzib tashlash talab qilindi. Kompaniya dizaynerlari jamadon devoriga tortilgan Rossiya bayrog'ining uch ranggi reklama talablariga to'g'ri kelmadi deb hisobladilar. Ammo uning boshqa axloqiy nuqsonlari ham mavjud edi. Birinchidan tarixiy obidalar va xotira xiyobonlari, cherkovlar yonida reklama unsurining osmonga bo'y cho'zishi, reklama haqidagi qonun talablarini va axloqiy qadriyatlarni buzgan. Ikkinchidan rus halqida tushkunlik kayfiyatini "Chemodannoe nastroenie" degan ibora aks ettiradi. O'zbeklarda esa ishlar xalta bo'ldi, degan gap bor. Demak xalq og'zaki ijodini tushunmaslik aholining haqli

e'tiroziga sabab bo'lgan. Ikkinchidan siyosatdonlar tomonidan g'arb qadriyatlari namununalarini Davlat idoralari yonida qad ko'tarishi edi.

Umuman olganda etnik va milliy qadriyatlar inobatga olinmaganligi sababli Ko'rgazma paviltoni zudlik bilan buzib yuborildi. Tezkorlik bilan Moskva Bosh Universal Magazining 120 yilligi munosabati bilan Qizil maydonda "Rojdestvo yarmarkasi" tashkil etilib, muvaffaqiyat qozondi.

Dizayn falsafasi haqida fikr yuritganda iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnologik asoslar va unga qo'yiladigan kasbiy talablarni tilga olmaslikning iloji yo'q. Inson faoliyatining barcha jabhalarida yangi texnologiyalar qo'llanilayotgan bizning zamonamizda ba'zi ishlar ko'ngilsiz oqibatlarga ham olib kelayotganligi sir emas. Chernobl AES va Yaponiyadagi Fukisima atom stansiyasining tabiiy ofatdan zarar ko'rish va texnologik xatolari daxshatli oqibatlarga olib keldi, katta maydonlarda radiatsiya tufayli odamlar va jonivorlar halokatiga sabab bo'ldi.

Ijodkorlik bu buzg'inchilik emas, balki yaratuvchilikdir. Shu tufayli odamlar texnologiyalardan inson farovonligi uchun foydalanish zarurligini tushunib etdilar. Amaliyotda bizni o'rab turgan binolar, mebellar, kiyim kechak va boshqa hamma narsani amalda dizaynerlar bunyod etadilar. Dunyo ekologik fojialari insoniyatni o'ziga solmoqda. Keyingi o'n yilliklarda G'arbiy Evropa mamlakatlari energiya manbalarining muqobil turlarini izlab topishga, ekologik toza materiallarni kashf etishga xarakat boshlagan.

Germaniya og'ir iqtisodiy qiyinchiliklarga qaramay, 2025- yilgacha mamlakat hududidagi barcha atom elektr stansiyalarini yopishga qaror qilgan.

Ekologik dizaynning avangard vakillaridan hisoblangan er-xotin olimlar, Jon va Nensi Toddlar hisoblanadilar. Ular 1982- yildan boshlab biotexnologiyalarni ishlab chiqish va quyosh energiyasi va shamol yordamida harakatga keladigan kemalar yaratish bilan shug'ullanadilar. Ularning texnologiyalar va transport vositalari yuzasidan o'z yondashuvlari mavjud. Jon Todd shunday deb yozadi: "Transport vositalariga ekologik nuqtai nazardan baho bermoq zarur. Texnologiyalar yaxshi va yomon degan tushunchalar doirasida baholashni zarur Ularni yuqori va quyi degan tushunchalar bilan tansiflash mutloq noto'g'ri. Ba'zi

texnologiyalar har ikki yondoshuvga misol bo'ladi. Misol uchun avtomobilni o'laylik. U xavfli, ko'p yonilgi sarflaydi, atrof muhitni ifloslantiradi, boshqa tomondan aynan avtomobil odamlarni bir-biri bilan yaqinlashtiradi." Nensi Todd: biz avtomobilni inkor etmaymiz, balki shu turdagi avtomobillarning bo'lishiga qarshimiz

Hozirgi davrda yangicha sanoat madaniyati dunyoga kelmoqda. Yaratishdan oldin, loyihalash davridayoq ushbu buyumning qanday buzib olinishiga ham hisobga olinadi. Yashil kimyo qo'llaniladi va chiqindilarsiz, tabiiy imkoniyatlarga asosiy diqqat yo'naltiriladi. Shulardan kelib chiqib, zamonaviy ekodizayn prinsiplari doirasi kengayayotganligini, uning texnologiyalari esa yangi falsafiy fikrlarga suyanayotganligini ta'kidlashimiz mumkin. Mana ulardan ba'zilari:

- buyumni emas, buyumning yashash davrini loyihalang;
- imkoni boricha tabiiy materiallardan foydalaning, sun'iy materiallardan qoching;
- energiya sarfmi kamaytiring;
- buyumning chidamliligini ta'minlang;
- buyumni emas, uni qanday qo'llashni loyihalashtiring;
- materiallarni ishlatishda o'ta tejamkor bo'ling;
- qayta ishlash oson bo'lgan materiallarni ishlatib;
- yaratgan buyumlaringizdan, uning materialidan qayta foydalanish mumkinligiga erishing;

Undan tashqari dizaynerlar predmetlar olami muhitini loyihalashda noan'anaviy, muqobil energiya manbalarini qo'llashni ham hisobga olishlari zarur. Ular:

- vodoroddan energiya sifatida foydalanish;
- shamol energiyasi;
- energiya beruvchi o'rmon xo'jaligi chiqidlari va qishloq xo'jalik mahsulotlari;
- shahar axlat chiqidlari;
- sanoat ishlab chiqarishi va qishloq xo'jalik chiqidlari;

quyosh issiqlik energiyasi va boshqalar.

Shu kunlarda Toshkent shahrida Quyosh energiyasi bo'yicha Osiyo formu o'tkazilmoqda. Bu bejiz emas albatta. O'zbekiston olimlari, injenerlari, dizaynerlari muqobil energiya manbalari yaratishda oldingi saflarda borishyapti, desak mubolag'a bo'lmaydi. Birinchi navbatda quyosh energiyasidan foydalanish asosiy vazifa qilib belgilangan. Chunki bizning mamlakatimizda quyoshli kunlar shimolda yiliga 2000 soat, janubda esa 3000 soatdan ortadi. Bir sutka davomida 7-10 soat atrofida kuyosh chiqib turadi.

Bu sohada shu yil qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning "Muqobil energiya manbalarini rivojlantirish choralari to'g'risida"gi Farmoni alohida ahamiyat kasb etadi. Bu hujjatga ko'ra muqobil energetika sohasidagi ilmiy salohiyatni yanada rivojlantirish, talab darajasidagi malakali kadrlarni tayyorlash, qonunchilikni mukammallashtirish, muqobil energiya ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar uchun imtiyozlar berish, soliq va bojxona imtiyozlarini tadbiq qilish, "Muqobil energiya manbalari" to'g'risidagi Qonun loyihasini ishlab chiqish kabi masalalarni amalga oshirish vazifasi belgilangan. Xususan, Samarqand viloyatida kuyosh fotoelektr stansiyasi loyihasini qurib bitkazish ko'zda tutilgan.

Dizaynning siyosiy va huquqiy asoslari ham dizayn falsafasi va axloqining ajralmas qismi ekanligini yuqorida qabul qilingan qonun va hujjatlardan ham sezishimiz mumkin. Bizning mamlakatimizda ham Dizayn-faoliyat bilan bog'liq Qonun ishlab chiqilishi va qabul qilinishiga ehtiyoj sezilmoqda.

Dizayn ta'lim tarbiyaning barcha jabhalarini egallab olganligini qayd etishimiz mumkin. Pedagoglar va psixologlar o'z metodlarini takomillashtirar ekanlar "Dizaynerchasiga fikr yuritish" tushunchasini tez-tez qo'llamoqdalar. Bu degani zamonaviy odam bu yaratuvchi va ijodkor inson, u eng avvalo olamga dizayner ko'zi bilan nigoh tashlaydi. Uni o'rab turgan olam yanada go'zal va qulay bo'lishiga intiladi va ana shu g'oya bilan yashaydi.

Metodologiyadagi eng katta muammolardan biri, zamonaviy dizayn amaliyotida ham tadqiqotchilarni o'ylantirayotgan masala - insoniyatning eng

buyuk yutug‘i hisoblanmish insonparvarlik g‘oyasi bilan dizayn o‘rtasidagi uyg‘unlikni saqlab qolishdan iboratdir.

“Obodlik ko‘ngildan boshlanadi”, deb aytilgan milliy iborani dizayn falsafasiga asos qilib olishga haqqimiz bor. Yoshlarning ma‘naviy olamini bolalalikdan boshlab ezgu g‘oyalar asosida shakllantirish va kamol toptirish, dunyoga hayrat ko‘zi bilan boqib, undan o‘zgacha ma‘no topish, yosh ko‘ngillarda yaralgan go‘zallik ularning butun hayotini yaxshi ishlar bilan to‘ldiruvchi buloqqa o‘xshaydi. San‘at va adabiyot, xalq hunarmandchiligi hamda milliy ezgu an‘analar dizaynning insonparvarlik g‘oyalari bilan yanada takomillashishining asosi bo‘lib hisoblanadi.

“Bu masalada ish olib borayotgan insonlar nafaqat pedagog, psixolog yoki dizayner bo‘lishi, shu bilan birga, tariximiz va madaniyatimizni har tomonlama chuqur bilishi kerak”, - deb yozadi Islom Karimov “Yuksak ma‘navit - yengilmas kuch” deb nomlangan asarida.

Buyuk qomusiy olim va faylasuf Abu Nasr Forobiy ta‘kidlaganidek, odamlarga ezgulik va yaxshilik qilish niyatida o‘z bilmini qo‘llay olgan kishi haqiqiy komil insondir.

Dizayn, eng awalo, yoshlar va talabalar dilida go‘zallik va ezgulik shakllarini yaratadi. Uning ilmiy falsafasi esa inson qalbini madaniyat va ma‘naviyat bilan to‘ldiradi. Axloqi esa baxt va omad eshiklarini ochadi.

3.3 Milliy dizayn va uning dunyodagi o‘rni

“Yurtimizda ma‘naviy tiklanish va yangilanish jarayonlari boshlanishi bilan boshqa san ‘at turlari kabi monumental san ‘atda ham yangi davr boshlandi. Ushbu soha naqadar nozik va murakkabki, unda har bir detal, hatto eng mayda bo‘lib ko‘ringan masalaga ham jiddiy e ‘tibor qaratish talab etiladi¹

Darhaqiqat, ushbu sohaning o‘ta nozik va murakkabligi haqida Prezidentimiz Islom Karimov ayni haqiqatni “Yuksak ma‘naviyat - yengilmas kuch” deb nomlangan kitobida ilmiy jihatdan asoslab berdi. Biz fikr yuritayotgan mavzu -

¹ Каримов И. А. Она юртимиз бахту икболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: Ўзбекистон, 2015. – Б. 109-110

retro, eng avvalo san'atga xos bo'lsa, qolaversa, uning dizaynga xosligi ham hammaga ayon.

Retro uslubi (lotincha “retro” - “orqaga, o'tmishga murojaat” degan ma'noni beradi) ko'p hollarda zamonaviy dizayn san'atkorlari tomonidan foto-art, ya'ni foto- portretlar yaratish ma'nosida keladi. Olim va mutaxassislar esa o'tmishdagi narsalar olami muhitiga, eski narsalarga nisbatan ishlatiladi. Lekin rangtasvir sohiblari monumental san'atga, fundamental fanlarga, tarixiy voqea va hodisalarni aks ettirishga, tarixiy shaxslar obrazini yaratishga safarbar qiladilar. Bunda abstraktlik yo'qolib, realizm bo'rtib chiqadi. Hayotiy voqealar qayta “jonlanadi”, tiklanadi.

Tasviriy san'atga xos xususiyatlarning barchasini qo'llash barobarida, dizaynga xos unsurlardan foydalangan hoda, ijodkor tomonidan o'tmish voqealarini aks ettirish, portret kartinalami yaratish o'ta katta mas'uliyat talab qiladi.

Minglab rassomlar bu san'at turida ijod qilganlar. Ular yaratgan portretlar zamonlar osha bizgacha yetib kelgan. Ammo tarixiy manbalar yordamida buyuk tarixiy shaxslar obrazni yaratish juda kamdan-kam ijodkorlarga nasib etgan. Rafaelning “Afina maktabi” tirixi bilan biroz tanishtirgan edik. Buyuk rassom o'z ideallarini tasvirga singdirganligini bilamiz, shu tariqa u antik davr ruhiyatini ko'z oldimizda jonlantirgan.

Tretyakov galereyasida saqlanayotgan rus tasviriy san'ati ustalari V.I.Surikov, I.E.Repin, K.P.Bryullov, V.M.Vasnetsov, V.V.Vereshagin asarlarida rus xalqi tarixi bilan bog'liq ulkan ahamiyatga molik voqealar kartinalarda aks etganini ko'ramiz.

I.E.Repinning (1849-1930 yillar) “Malika Sofe” va “Ivan Grozniy va uning o'g'li - 16 noyabr 1581 yilda” asarlarida real tarixiy voqealarni aks ettirgan edi.

V.I.Surikov (1848-1916 yillar) tarixiy janrda o'tmishdagi xalq harakatlari aks ettirgan “Sibirning zabt etilishi”, “Suvorovning Alp tog'laridan o'tishi” va “Stepan Rozin” kabi kartinalari ana shular jumlasidan.

O‘zbekiston xalq rassomi, akademik Malik Nabiev (1916-2008 yillar) ham shunday portret janrida ijod qilgan ulug‘ ijodkorlardan biri edi. “Uning Spitamen qo‘zg‘aloni”, “Beruniy”, “Tamaraxonim” va boshqa asarlarida xalqimiz tarixi sahifalari, uning atoqli farzandlari obrazlari ko‘z oldimizda namoyon bo‘ladi. Abu Rayhon Beruniy chehrasiga nazar tashlasangiz, undagi qat’iy va o‘ychan nigoh, o‘z fikri va maqsadlari sari ikkilanmay olg‘a yurish, bilim va yaratuvchilikka chanqoqlikni sezasiz.

Qalam ushlagan qo‘llari alohida bo‘rttirib tasvirlangan. Liboslarda o‘sha zamonga xos bichimlar, chakmon hoshiyasi, ichki va tashqi libos, yozuv kursisi, qalpoq va salla, umuman, ijodkorning o‘sha zamonga xos tasavvurlari namoyon bo‘lgan. Asarda narsalar olami muhiti o‘sha zamonlarga xos tiklanganligini ko‘ramiz. Asar nafaqat estetik, balki tarixiy funksiyani ham bajarmoqda.

Bundan tashqari, o‘sha zamon haqidagi bilimlarimizni mukammallashuviga ham hissa qo‘shayпти.

Amir Temur portretini 1993- yil Sohibqiron tavalludining 660 yilligi munosabati bilan tuzilgan hukumat komissiyasiga taqdim etdi. Tanlovda respublikamizning atoqli rassomlari ishtirok etayotgan edi. Hay’at ko‘pchilik ovoz bilan Malik Nabievning portretini ma’qulladi.

M.Nabiev yaratgan Sohibqiron portreti - obrazi, kelgusida yaratiladigan barcha san’at asarlariga (rangtasvir, haykaltaroshlik va boshqalar) asos sifatida qabul qilindi. Shu bo‘ls buyuk Amir Temur siymosini va shu asari yaratgan M.Nabiev faoliyatini biz retro portret dizayn uslubi deya baholadik. Mustaqil Vatanimiz hududlarida yaratiladigan barcha san’at va me’morchilik asarlari tarhi - dastlabki badiiy loyihasi sifatida, bu yuksak badiiy tarixiy asar zamonaviy dizaynning oliy qadriyati hisoblanadi. Akademik Malik Nabievning retro dizayni mustaqil Vatanimiz ma’naviy va moddiy olamining bebaho namunasi.

Qisqa tarixiy vaqtda Mustaqil O‘zbekiston yuksak dovonlami oshib o‘tdi desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Shu kabi o‘zbek dizayni ham yosh bo‘lishiga qaramay, o‘zining go‘zalligini olamga ko‘z-ko‘z qilayпти. Agar qiyosiy darajada baholaydigan bo‘lsak, XXI asr dizayni - O‘zbekiston tarixining barcha

zamonlarida yaratilgan predmetlar olami muhitidan ko‘proq bunyodkorlik, iste‘molchi talablarini ro‘yobga chiqarishga hissa qo‘shayotligining guvohi bo‘lamiz.

“Ria Novosti” axborot agentligi xabar qiladi: “O‘zbekiston temir yo‘llari davlat hissadorlik kompaniyasi Farg‘ona vodiysini mamlakat markazi bilan bog‘lovchi temir yo‘l qurilishini boshlamoqda. Bu loyihani ro‘yobga chiqarishning umumiy sarf-xarajatlari 1,9 milliard dollarni tashkil etadi. 2013 yilning oxiriga qadar loyiha ishlari va 2014 yilda esa temir yo‘lni qurishga kirishiladi. Inshootni to‘rt-besh yilda bitkazish ko‘zda tutilgan. Yangi elektrlashtirilgan “Angren-Pop” temir yo‘l tarmog‘ining o‘zunligi 129 kilometrni tashkil etib, Qamchiq dovoni orqali o‘tadi. Bu yerda ikkita tunnel qurish mo‘ljallangan.

Qamchiq dovoni Quramatog‘ tizmasida bo‘lib, dengiz sathidan 1200 metr balandlikda joylashgan. Bu yerdan yagona avtomobil yo‘li o‘tadi.

Temir yo‘l qurilishi yo‘lsozlar bilan birgalikda o‘nlab mutaxassislarni, injener- texnik xodimlarni talab qiladi. Yangi tizim uchun dizaynerlarning ijodiy faolligi qanchalar zarur. Endi o‘zbek dizaynerlari va quruvchilari, arxitektor-muhandislari ham mehnat va ijod dovonidan oshishlari tayin.

“Uyg‘unlik” (o‘zb.“uygunlik”) atamasi falsafiy tushunchaga ko‘ra, bizni o‘rab turgan olamning mukammalligi, Alloh yaratgan mo‘‘jizalarning o‘ta mukammal va go‘zal, mutanosib va muvozanatda yaratilganligi, inson va uning ruhiyati uzviyligi orqali yaratilgan narsalarning ana shu mukammallik sari intilishi tengsiz nafosatning ildizi demakdir. Uyg‘unlik zamonaviy dizayn uslubidir. Mustaqillik yillarida yanada takomillashgan yo‘nalish hisoblanib, dizaynning barcha obyektlarida qo‘llash mumkin bo‘lgan universal uslubdir.

Insoniyat o‘z tafakkuri bilan hamisha nafosatga va go‘zallikka intilib keladi. Odamning yashash tarzi, hamisha yaratuvchilikka intilishi, umuman, sivilizatsiyaning ildizi hisoblanmish nafosat ham insonning yaratuvchilik ijodidan quvvat oladi.

Ko‘hna va navqiron Toshkent jamolida, uning o‘tmishi, bugungi kuni va kelajagi timsolidagi uyg‘unlik barchani fikrlashga, chor atrofga ijodiy nigoh

tashlashiga imkon yaratadi. Olam-olam ilhom beradi. Mustaqillik yillarida butunlay yangicha chiroy ochgan Toshkentning bugungi jamoliga boqsangiz, uning eng avvalo, odamlari, ularning hayot tarzi, shaharliklar tomonidan yaratilayotgan inshootlar, madaniy-ma'rifiy maskanlar, ravon yo'llar, ko'priklar, uy-joy binolari va unda yashayotgan odamlarning liboslari, uy-ro'zg'or buyumlari, taqinchoqlari, o'yingki, shahar va uning odamlariga zeb beruvchi, xizmat qiluvchi hamma narsalar yagona uyg'unlik kasb etishining guvohi bo'lasiz. Toshkentning o'ta nafosatli shahar ekanligini uning dizaynidan yaqqol sezasiz. Bu, albatta, Toshkent ahlining ijodiy va ilmiy kashfiyotlari va estetik intilishlari, aniqrog'i, ijodiy mehnati natijasidir. Aholi ichki dunyosida va ruhiyatida yuz bergan o'zgarishlarning mevasidir. Ayniqsa, mustaqillik yillarida ming yillik an'analar, xalqning eng go'zal qadriyatlari ruhimizdan yashash tarzimizga, bunyodkorlik ishlarimizga ko'chmoqda. U ko'hna obidalarimizga, yangi qurilayotgan zamonaviy binolarimizga boqsangiz binolardagi dizayn, go'yo ularga kiydirilgan libos misoli qadimiy an'alarimizning bugungi kundagi shakliy ifodasi ekanligini sezasiz. Toshkentimizning bog'-rog'lari va xiyobonlariga nazar solsangiz, Bobur bog'larning bugungi kundagi qiyofasi ko'z oldingizga keladi. Shaharning ekologik jahatdan uyg'unlashgan yam-yashil, saralangan daraxtlar va gullar bilan bezatilgan jamoli, go'yoki zebo qizlarimizning libosiga o'xshaydi. Prezidentimiz tashabbusi va ijodkorligi bilan dizayn qilingan va bezatilgan Mustaqillik maydonidagi "Orzular xiyoboni" xalqimizning ming yillik ruhiyatini, eng go'zal an'analari, ezgu fazilatlarini o'zida aks ettiradi. Xayolotdan hayotimizga chiqib kelgan mo'jizaga o'xshaydi. Oila va tinchlik ramzi — ark ustidagi laylaklar, bola quchoqlagan ona timsoli, mushkulliklarni yengib o'tishga chorlovchi xotira xiyoboni, kelajagimizni aks ettiruvchi binolar o'zining yam-yashil bog'lar ichra nur sochayotgan orzularga mushtarak. Aniqroq qilib ajrtadigan bo'lsak, ichki va tashqi go'zallik libosini kiygan navqiron insonga qiyos.

O'zbekiston Xalqaro forumlar saroyi mamlakatimizda bunyod etilgan eng ulkan xalqaro loyihalardan biridir. Bu inshoot Toshkent markazida - Amir Temur xiyobonida bunyod etildi. Zamonaviy arxitektura yodgorligi bo'lmish Forumlar

saroyi dizayni loyihalarini Xalqaro dizaynerlar guruhi bilan o'zbek dizaynerlari hamkorliklari asosida amalga oshirdilar. Bu ishlarga bosh-qosh Shtutgart shahrida Petr Ippolito va Gyunger-Fleitz asos solgan. Ippolito-Fleitz grupp ko'p tarmoqli dizayn studiyasi hisoblanadi. Ushbu xalqaro loyihani 500 nafardan ortiq arxitektorlar, dizaynerlar va menejerlar amalga oshirishdi. Bu zamonaviy shakldagi interyer yaratish imkoniyatini yaratdi. Bundan tashqari, O'zbekiston me'monchiligi an'analari unsurlari ham uyg'unlashtirildi. Noyob metall va bezak unsurlari binoga ulug'vorlik va zamonaviylik baxsh etmoqda. Ular dunyoning turli burchaklaridan olib kelingan.

Ippolito-Fleitz guruhning asosiy vazifasi interyerni zamonaviy uslubda pardoqlash va bilan babbarobarida O'zbekiston arxitekturasi an'alarini qo'llashdan iborat edi. Saroy o'zining tashqi ko'rinishida klassik unsurlarni saqlab qoldi, ammo uning fasad-interyeri tashrif buyurgan mehmonlarni maftun qiladi. Zamonaviy interyerda O'zbekiston olti viloyatni bir joyga jamlagandek ko'rinadi: foie, tomosha zali, VIP-xoll, ziyofatlar zali, konferentsiya zali va restoran.

Bosh foega Thassos yunon marmarlari bilan ishlangan kolonnalardan o'tib kirib boriladi. Yarim doira shaklidagi Swarovski qandillari ko'zlarni qamashtiradi. Bejirim qandillar bu yerdagi arxitektura unsurlariga mosligi bilan Sharq va G'arb madaniyatlari rishtasiga aylangan.

Asosiy xoll shiftining balandligi 16 metr bo'lib, maydoni 2500 kvadrat metmni tashkil etadi. Loyihaning ochiqqligi ulug'vorlik kasb etsa, asta yuqoriga ko'tarilib boruvchi zinalar saroy ichida mahobat kasb etadi. Rango-rang va turli materiallarga qo'llanilgan naqshlar O'zbekistonning barcha hududlari madaniyatini o'zida jamuljam etgan.

Binoning eng katta xonasi 1850- joyga mo'ljallangan tomosha zali hisoblanadi. Saroy gumbazlari tomi uchun 600 tonna atrofida metall ishlatilgan.

Forumlar saroyi interyerida dunyo dizaynerlik uslublari bilan milliy uyg'unlik uslubining bir-biriga singib ketganligini ko'rasiz. Bu namunalar bo'lg'usi dizaynerlar uchun tajriba maktabi bo'lib xizmat qiladi. Mustaqillik tufayli qadri yuksalgan xalqimiz obrazni namoyon etadi.

Ma'naviy-ma'rifiy binolardan yana biri Temuriylar (1995 yil, arx. A.Turdiyev) muzeyi hisoblanadi. Muzey me'morchiligida Go'ri Amir gumbazlaridan andoza olingan. Bino gir-aylanasida gumbaz va 20ta ustun ko'zga tashlanadi. Gumbaz balandligi 30 metr, deametri 24x2 m, gumbaz ostidagi interyerda ulkan qandil osilgan hamda ganchkor naqshlar bilan bezatilgan. Moviy devor foniga tilla suvi yuritilgan bo'lib, u Samarqanddagi Tilla Kori madrasasini eslatib turadi. Ko'rgazmalar zalida interyer vazifasini Amir Temur haqidagi triptix tasviriy asarlar bajarib turadi. Muzey o'z arxitekturasiga ko'ra, interyerlar bezalishiga, xalq milliy me'morchiligi an'alariga xos. Toshkent, Samarqand va Shahrisabzda ham Sohibqiron sharafiga yodgorliklar o'rnatilgan. Amir Temur nomi bilan ataluvchi maydonda qad ko'targan haykaltaroshlik asari (haykaltarosh I.Jabborov, arxitektor F.Ashrafiy, B.Usmonov) "Kuch adolatdadir", deya xitob qilmoqda.

"1993- yili Toshkent shahridagi Amir Temur xiyoboniga o'rnatilgan haykalni ilk bor muhokama qilganimiz esimda. Haykaltaroshlar taqdim etgan variantda Sohibqiron qo'lida nayza tutgan holda tasvirlangan edi. Men bunga e'tiroz bildirib, "Sohibqiron bobomiz qo'lida nayza emas, otning jilovini tutib turgani ma'qul", degan fikrni bildirdim - buning ramziy ma'nosi bor. Chunki saltanatda nayza ko'targan odam ko'p bo'lgan. Ammo jilov Amir Temurning qo'llida ko'p bo'lgan. Bu mustahkam davlat tizimini qo'lida mahkam tutib turishini anglatadi,- deb yozgan edi Islom Karimov "Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch" asarida. - Shu bilan birga, buyuk ajdodimiz ikkinchi qo'lini baland ko'tarib, dunyodagi barcha insonlarga tinchlik-omonlik, baxtu saodat tilayotgan asnoda aks ettirish maqsadga muvofiq bo'lar edi".

Keyingi paytlarda ko'plab binolar korporativ uslubda qurilmoqda. "Interkontenental" mehmonxonasi va O'zbekiston milliy banki (1995 yil arxitektor A.To'xtaev). Milliy bank binosi eng antiqa va baland inshootlardan biridir. U temir- beton va boshdan oxirigacha shisha bilan yopilgan. Aytish joizki, Chikago maktabining zamonaviy uslubi sanaladi. Klassik arxitektura uslubida qurilgan Toshkent shahar hokimiyati binosi (1996 yil, arxitektor F.Tursunov), O'zbekiston

Oliy Majlisi binosi (1997 yil, arxitektor V.Akopjanyan) shaharga chiroy bag'ishlab turibdi.

Ajdodlarimiz, ming yillarki, islom diniga e'tiqod qilib, uning eng go'zal madaniy qadriyatlari ham ruhimizda, ham yashash tarzimizda o'z ifodasini topgan.

Prezidentimizning 2007 yil 20 fevraldagi "Hazrat Imom jamg'armasini qo'llab- quvvatlash to'g'risida"gi Qaroriga muvofiq, Toshkent shahridagi Hazrat Imom majmuasida juda qisqa muddatda g'oyat katta bunyodkorlik, ta'mirlash va obodonlashtirish ishlarining amalga oshirilganligi poytaxt tarixida o'ziga xos voqea bo'ldi, - deydi Toshkent Islom universiteti professori Ubaydulla Uvatov. Men esa yangi bunyod etilgan ushbu majmua shakliy jihatdan buyuk e'tiqodning timsoli ekanligini ilmiy isbotlab bergim keladi.

Hozirgi kunda bu yerda Hazrat Imom jome' masjidi, Baroqxon madrasasi, Mo'yi muborak ziyoratgohi, Tillashoh masjidi, O'zbekiston musulmonlari diniy idorasining binosi va boshqa noyob imoratlar shahar husniga ko'rk berib turibdi. Bu xosiyatli zaminda nomlari butun Islom olamiga mashhur Imom Qaffol Shoshiy, Shayx Xovandu Tohur, Shayx Zayniddin bobo, Ibrohim bobo, Qo'yliq ota singari ulug' zotlar yetishib chiqqanida ham katta hikmat bor. Abulqosim, Ko'kaldosh madrasalari o'zining muhtashamligi, go'zalligi bilan mashhur. Shukrki, mustaqillik tufayli buyuk ajdodlarimiz merosi muhofazaga olindi. Tarixiy obidalarimiz qayta tiklandi, Ko'kaldosh, Abulqosim madrasalari, XII asrga taalluqli Shayx Xovandu Tohur, Yunusxon ziyoratgohlari ta'mirlanib, yana o'z holiga keltirildi. 2007- yili Islom konferentsiyasi tashkilotining talim, fan va madaniyat muassasasi hisoblangan ISESCO tomonidan Toshkent "Islom madaniyati poytaxti" deb e'lon qilingani, shahrimizga ko'rsatilgan yuksak ehtiromning namunasi bo'ldi.

Davlatimiz rahbarining 2008 -yil 2 -aprelda qabul qilingan "Toshkent shahrining 2200 yilligini nishonlashga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish to'g'risida"gi qarori bu boradagi ezgu ishlarni yanada yuqori darajaga ko'tardi. Mustaqillik yillarida qurilgan zamonaviy binolar, ko'hna obidalarini qayta ta'mirlash barobarida yagona bir butunlikni hosil qiladi. Ular bir-biriga yaqin maydonga joylashtirilgan holda yagona tabiiylik kasb etadi. Dizayn jihatdan ularni

bezatish borasida go‘yo yonmayon turgan bobo va nabirani, buvi va qizchani eks ettiradi. Ular simmetrik jihatdan ham go‘yo inson yuzidagi ikki ko‘zga qiyos. Yana bir narsaga e‘tibor bering. Zamonaviy yo‘llar, ko‘priklar loyihalananayotganda ular tarixiy obidalardan ancha olisda bunyod etiladi. Bu, birinchidan, obida va binolaming ko‘rimliligini ta‘minlasa, ikkinchidan, uni asrab avaylashni nazarda tutadi. Bunday an‘analami boshqa ko‘hna shaharlarimiz, Xiva, Buxoro, Samarqand va Qo‘qon shaharlari arxitektura va dizaynida ham ko‘rishimiz mumkin. Agar ko‘hna shaharlarimizni osmon ostidagi muzey deb nomlasalar, zamonaviy Toshkent osmon ostida bunyod etilgan jannatmakon maskandir.

Bir so‘z bilan aytganda, Mustaqillik xalqimiz ko‘ngligi va turmushiga obodlik olib keldi. Dizaynerlarimiz uchun bitmas-tuganmas ilhom manbai bo‘ldi. Har bir obyektini sanab o‘tishning imkoni yo‘q. Ammo yuzlab kollej va litseylar, sport va madaniyat markazlari, namunali qishloq uylari, keng ravon ko‘chalar ana shular jumlasidandir.

O‘zbekistonda sanoat arxitekturasi ham jadal rivojlanmoqda. Asakadagi avtomobil giganti - Andijon avtomobil zavodi, Buxoro Nefitni qayta ishlash zavodi, Xo‘jaobod Gaz ombori, Urganch Shakar zavodi, Farg‘ona Ip yigiruv fabrikasi, Qizilqul Foforid zavodi, Sho‘rtan Gaz kimyo kambinati va boshqalarni sanashimiz mumkin.

Toshkent-Andijon-0‘sh-Qashg‘ar - Buyuk ipak yo‘li Xitoydan Markaziy Osiyogacha bo‘lgan qismi qurilishi yakunlab qoldi. Yangi-yangi turar joy maskanlari, park-bog‘larl, aeroport va vakzallar ana shular jumlasidandir.

Albatta, bu bunyodkorlik va go‘zalik, eng awalo, ijodkor xalqimizning ruhida, ijodida dunyoga kelmoqda. Biz yuqorida shahar bezagi, go‘zal tabiiy maskanlar, bog‘lar va xiyobonlar, aytish joiz bo‘lsa, ko‘hna va zamonaviy binolar degan edik. Binolardagi bezaklar esa ana shu binolarning liboslaridir. Bu nafosat va go‘zallik odamlar uchun yartilayotgan kiyimlarda, liboslarda aks etadi. Uning matolari, ularga bosilgan tasvirlar, bezaklar, tikilish shakli va andozasi bir-biriga yagona uyg‘unlik kasb etadi. Buni biz, yengil sanoat sohasida o‘tkazilayotgan ko‘rgazmalardan ham sezishimiz mumkin.

Darhaqiqat, Toshkent Buyuk ipak yo'liga joylashgan muqaddas maskan. Toshkent Markaziy Osiyoning eng yirik bozoridir. Markaziy Osiyoda, salkam oltmish million aholi istiqomat qilib, qadimiy sevilizatsiya markazlaridan biri bo'lgan Toshkentda turi millat va elatlarning o'ziga xos libosiy an'analari uyg'unlashib ketadi¹. O'zbekistonning o'ziga xos turfa ranglari, ko'hna va hozirgi zamon an'analari liboslar yaratish san'atini yanada zamonaviy moda rivojiga ta'sir ko'rsatadi. Ekologik jihatdan toza bo'lgan paxtadan tayyorlanadigan matolar O'zbekistonni dunyodagi yirik yengil sanoat markaziga aylantirdi. Shu o'rinda ikki og'iz tarixiy ma'lumotni keltirib o'tmoqchiman. Markaziy Osiyoda yashaydigan ayollar ming yillardan bunyo ipak matodan kiyimlar kiyganlar. Ammo oddiy paxtadan to'qilgan matolarga e'tibor kam qaratilgan bo'lsada, asosiy aholi bo'z va adraslardan tayyorlangan liboslar kiyishgan. Erkaklarning yaktaklaridan torib, ayollarning adras liboslarigacha eng ko'p ishlatiladigan mato sanalgan. Bugungi kunda Toshkentda to'qilayotgan adraslarni ko'rib, ko'zingiz quvonadi². Ilmiy kashfiyotlarda paxtadan tayyorlangan matolarga shakl berishda zamonaviy texnologiyadan foydalanish an'anaviy paxta matolari bichish-tikishga qulay bo'lsa ham ranglarining o'chib ketishi va ma'lum shakl (farmovka)ni ushlab turishda kamchiliklarga ega. Ularni yanada yorqinroq ranglar bilan va shakl ushlab turish uchun mustahkamlik beruvchi tolalar bilan to'qish hamda shakl berishda zamonaviy usullardan foydalanish nihoyatda muhim. Agar biz shu mukammallikni va uyg'unlikni amalga oshirishga erishsak, bizning mahsulotlarimiz dunyoda tengsiz va eng katta boylik bo'ladi. Yana ipak yo'llari oldingidan ham gavjum bo'ladi. Zamonaviy an'analarda qadimiy urf- odatlarning eng yaxshilari qayta jonlanmoqda. Toshkent to'qimachilik va engil sanoati institutida xonatlas kuni o'tkazilib kelinyapti. Shu kuni har bir xotin- qizlarimiz institutga atlas libosda keladilar. Va milliy dizaynimiz o'zini ko'z-ko'z qiladi. Taklifim, ona Toshkentda ham xonatlas kuni e'lon qilinsa, nur ustiga nur bo'lur edi. Chunki har qanday shahar odamlar bilan go'zaldir. Tasavvur qiling, millionlab ayollar atlas liboslarda.

¹ Mirzayev K.M. "Tumanni rejalashtirish va hududiy joylashtirish". – T.: Fan va texnologiya, 2014 yil. 18-bet.

² Po'latov Sh.X. "Arxitektura yodgorliklarini ta'mirlash". – T.: Ta'lim nashryoti, 2014 yil. 26-bet.

Xiyobon va ko'chalarda atlas. Bog'lar va binolarda atlas. Butun Toshkent atlasga o'raladi. Bunday go'zallik dunyoning biror nuqtasida hech qachon bo'lgan emas.

Mustaqillik va Navro'z bayrami kunlari mamlakatimiz ayollari adras va atlas liboslardan kiyim kiysalar, buning qanchalar ma'naviy qudratini yaqqol sezasiz. Moddiy tomoniga esa, lol qolasiz. Buning uchun yuz milion pagonnometr atlas va adras matosi kerak bo'ladi. Uni ishlabchiqish uchun esa, milionlab odamlar jalb etiladi. Bu esa, o'z navbatida, mamlakatimiz ichki ishlabchiqaruvchilarini qo'llab-quvvatlash demakdir. Fermerlarimizga tut ko'chatlar, yaratish, pillakorlarimizga mahsulot ishlabchiqarib, uning nafini ko'rish, yengil sanoatimizga esa yanada rivojlanish, mamlakatimizga esa aholini ish bilan ta'minlash va yuksalish demakdir.

Chindan ham, o'zbek moda san'ati o'zining betakrorligi bilan, milliy va zamonaviy an'analarning uyg'unlashgani bilan dunyoda o'z o'miga ega.

Tez orada Andijondan yo'lga chqqan poyezdlar dovonlar oshib Toshkentga yetib keladi. "Bunyodkor" futbol o'yingohiga tashrif buyurgan vodiylilar yaxshi **hordiqdan so'ng** yana dovonlar oshib uylariga etib oladilar. Bizning dizaynerlar esa dovon oshuvchi poezdlarda Tinch oqeani bilan Atlantika okeanini bog'laydi. Quyosh jilvasini quvlab, dovonlar va davronlar oshadilar. Muqimiy domla sayohati davom etadi.

III bob bo'yicha xulosa

Dizaynda qulaylik va komfort, shaklning tez o'zgarishi, mobillik va veriabellik, rasional va funksionallik, material va konstruksiyadagi tejamkorlik, zamonaviylik va stayling, yuqori texnologiya, dizayn erganomikasi, sanoatlashtirish, an'anaviylikni inkor etish badiiy loyihalash faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari hisoblanadi.

Minglab adabiyotlar, internet saytlari va boshqa axborot manbalarida ham bir necha xorijiy va mamlakatimiz olimlarining ilmiy ishlarini hisobga olmaganda, asosan dizayn amaliyoti bo'yicha reklama va e'lonlar, marketing va tijorat xabarlarini topishingiz mumkin. Shuning o'ziyoq, dizaynga shakl yaratishning turi sifatida, hunarmandchilik sohasi sifatida, ustachilik faoliyati sifatida, chevarlik, kosiblik, va boshqa qo'l mehnati va texnika yaratuvchiligi turlari sifatida, yana

ham aniqlashtirsak, oddiy mehnat turi sifatida yondashilayotganligini ham sezishimiz mumkin. Ba'zilar "dizayn" atamasidan o'z mehnatining sifatliigi, san'atday qimmatga ega ekanligini ko'rsatishga intiladilar.

Aslini olganda, dizayn eng ko'hna va murakkab san'at turidir. Albatta san'at, uni inson ijod qiladi, yaratadi, predmetlar olami muhitini boyitib boradi. Keyingi yuz yilliklar davomida dizayn bo'yicha fikr aytgan har bir olim, har bir ijodkor, rassom, uning estetik xususiyatlari bilan texnik xususiyatlari uyg'unligini ta'minlash haqiqiy ijodkorning mahorati ekanligini ta'kidlab keladilar. Bu yo'lda kurash olib boradilar.

O'zbekistonda qadimdan amaliy san'at o'ziga xos tarzda rivojlanib kelgan. Mustaqillik yillarida badiiy kulolchilik, pichoqchilik, zargarlik, ganchkorlik, yog'och o'ymakorligi, naqqoshlik, kashtachilik, zardo'zlik, gilamdo'zlik, bezakchilik kabi amaliy san'at turlari tiklandi va yangi ma'no- mazmun bilan rivojlanib bormoqda. Mustaqillik sharofati bilan dizayn san'ati ham jadal rivojlanmoqda. Tasviriy san'at, rassomchilik san'atining rivojida 1997 yilda tashkil etilgan O'zbekiston Badiiy akademiyasi va "Tasviriy oyina" respublika ijodiy uyushmasi muhim rol o'ynaydi¹. O'zbekiston xalq rassomlari Malik Nabiev, Bohodir Jalolov va boshqalar halqimiz ongida milliy g'urur, Vatanga sadoqat tuyg'ularini uyg'otuvchi qator san'at asarlari yaratdilar. Amir Temur , MirzoUlug'bek, Bobur Mirzo portretlari shular jumlasidandir. Tasviriy va minatura san'ati yangi ma'no- mazmun bilan boyidi. Shahar ko'chalariga bugungi hayotimizni tasvirlovchi rasmlar o'rnatildi, binolarning devorlari odamlarga huzurhalovat, zavq bag'ishlaydigan naqshlar bilan bezatildi.

¹ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. T., "Ma'naviyat", 2008 yil.

Umumiy xulosa va tavsiyalar.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, 1990-yillardan to hozirgi kunga qadar o'zbek xalqi ma'naviy madaniyati qadriyatlarini qayta tiklash jarayoni kechmoqda. Bunda milliy o'zlikni anglash masalasi barcha sohalarda jumladan dizayn sahalarida ham yetakchi o'ringa chiqmoqda. O'tgan 26 yil mobaynida yangilanish jarayonlari inson hayotiy faoliyatining barcha sohalarini qamrab oldi.

Yangi zamonaviy loyihalar, shaharsozlik va qurilish masalalari mustaqil O'zbekiston madaniy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Dizayn badiiy loyihalash turlari ichida "qulaylik" va "komfort" tushunchalari bilan chambarchas bo'g'langan soha sanaladi. Sanoatda arzon, chiroyli, qulay va sifatli maxsulotlarning ishlab chiqarilishi davrida uning asosiy yo'nalishi ommaviy xaridorlarininig manfaatlarini hisobga olgan holda, loyihalar yaratishga qaratiladi.

Dizayn iborasi buyumlarni loyihalash bilan bog'liq bo'lgan yangi faoliyat turini bildiradi. XX –asrning boshlarida dizayn alohida turi sifatida vujudga keldi va rivojlana boshladi. Hozirgi kunda "Dizayn" jamiyatni murakkab yashash jarayoniga mos keluvchi buyumlar muhitining maqsadga muvofiq keladigan namunalarini yaratish bilan shug'ullanadi. Ba'zan dizayn deganda uning ayrim bir soxasi, masalan: san'at buyumlarining estetik xossalarini loyihalashgina tushuniladi. Lekin dizayn ishlab chiqarishning funktsiya ko'rsatishi, iste'mol buyumlar muhitida odamlarning yashash bilan bog'liq bo'lgan ancha keng ijtimoiy- texnik hamda estetik muomalani hal etadi. Dizayn iborasi badiiy loyihalash faoliyatining natijasini ifodalash uchun ham ishlatiladi. Masalan: "buyumlar dizayni", "avtomobillar dizayni", "liboslar dizayni" va boshqalar.

Mustaqillik davrida san'atning bu turiga alohida e'tibor berish davr talabi ekanligi respublikamizning o'nlab mamlakatlar bilan savdo-sotiq, iqtisodiy aloqalarni yo'lga qo'yishida ham ko'zga tashlanmoqda.

Respublikamiz dizaynerlari erishayotgan yutuqlar asosan badiiy konstruktsiyalash, inteyerni loyihalash, sanoat (grafikasi) dizaynida o'z ifodasini topmoqda. So'nggi yillarda Respublikamizning yetakchi dizaynerlari o'z asarlari

bilan jahonning AQSh, Hindiston, Xitoy, Portugaliya, Bolgariya, Avstraliya, Yunoniston kabi muvaffaqiyatlarga erishildi. Jumladan, L.Sadriddinov, F.Toshmuhamedov, S.Seyt'yageev, K.Tursunov, T.Turg'unov kabi dizayn rassomlari xalqaro tanlov ko'rgazmalarining qatnashchilari va g'oliblaridirlar.

Kelajakda dizayner-rassomlar tayyorlash uchun zamin bo'lib xizmat qiladigan muvaffaqiyatlarimiz ham anchagina. Xususan, Rossiya Federatsiyasida o'tkazilgan tanlovlar g'olibi, hozirgi K.Behzod nomidagi milliy institutning sobiq talabasi Bekmabetov Temur hammaga tanish bo'lib qolgan "Buyuk Temur", "Aniqlik shohlarining iltifoti", "Lahzalargacha aniq" deb nomlangan reklamalarining muallifidir. U tarixiy manbalardan mohirona foydalanib, sahnalashtiruvchi rejissyor va ijodkor dizayner-rassom sifatida yuqoridagi asarlari uchun 1993- yili Rossiya Federatsiyasining eng yaxshi rassom-rejissyori deb tan olindi.

Milliy dizayn san'ati haqida gap borar ekan biz o'rgangan manbalar va kuzatgan loyihalar shuni ko'rsatib turibdiki buyumlar va liboslar dizaynida milliylikimiz chetda qolmay aksincha uni zamon talablari uyg'unligida yaratilayotganligi san'at ustalari va dizaynerlarning milliy ruhda ijod qilayotganligini ko'rishimiz mumkun.

Mazkur tadqiqotda Zamonaviy dizayn san'ati va unga qo'yiladigan talablari mavzusini o'rganishga harakat qilindi. Mazkur mavzuni o'rganish jarayonida Mustaqillik yillarida amalga oshirilgan yangi dizayn loyihalar va Tasviriy san'at darslarini tashkil etishda xonalarning yangi dizayni mavzularini kelgusi tadqiqotlarda inobatga olinishini tavsiya etaman.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yhati

I. Rasmiy adabiyotlar

- 1.1. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Т.:Шарқ, 1998. – Б. 24-25.
- 1.2. Каримов И. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – Б. 5.
- 1.3. Каримов И. А. Ўзбекистон XIX аср бўсағасида. Хавфсизликка тахдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. Т., «Ўзбекистон», 1997. – Б. 140.
- 1.4. Каримов И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – Б. 4.
- 1.5. Каримов И. А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: Ўзбекистон, 2015. – Б. 109-110.
- 1.6. Мирзиёев Ш. М. Танқидий тахлил, қатъий-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир рахбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017.

II. Asosiy adabiyotlar

- 2.1. Ҳасанов Р. Амалий безак санъати машғулотлари методикаси. – Т.: Ўз ПФТИ, 2003.
- 2.2. Шаҳодатов М. Ҳайкалтарошлик ва пластик анатомия. – Т.: Фан ва технология, 2004.
- 2.3. Гентшке В. Л. История мирового искусства. – Т.: Национальный Университет Узбекистана имени Мирзо Улугбек, 2002.
- 2.4. Мирзааҳмедов М.Х, Эргашев С. Ёғоч ўймакорлиги. – Т.: Ўқитувчи, 1995
- 2.5. S. Bo'latov. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent, Mehnat, 1994 yil.
- 2.6. Abdullayev N.U. "San'at tarixi" . 1-tom. Toshkent. O'qituvchi, 1986 yil.
- 2.7. Abdullayev N.U. "San'at tarixi" . 2-tom. Toshkent. San'at, 2001 yil.
- 2.8. Oydinov N. "O'zbekiston tasviriy san'atidan lavhalar" Toshkent, O'qituvchi. 1997 yil.

- 2.9. M. Mirzahmedov. Boshlang'ich badiiy naqsh ishlash uslubiyati. Toshkent, "Uzbekiston,, 2002 yil.
- 2.10. Hasanov Rahim. Amaliy bezak san'ati mashg'ulotlari metodikasi. Toshkent, 2003 yil.
- 2.11. S. Abdurasulov, N. Tolipov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. Toshkent, 2007 yil.
- 2.12. S. Bo'latov, N. Tolipov. Go'zallik falsafasi. Toshkent, 2008 yil.
- 2.13. S. Abdurasulov, B. Boymetov. Tasviriy san'at. Toshkent, 2006 yil.
- 2.14. Nigmatov B.v, Ermatova A.B. Naqshi nigorlar. Toshkent, 2010 yil.
- 2.15. O'zbekiston Badiiy Akademiyatsi nashri. "O'zbekiston san'ati" majmuasi. "Sharq" nashriyot matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh taxririya. T. 2001.
- 2.16. O'zbekiston Badiiy Akademiyasi nashri. "San'at" jurnali.
- 2.17. Usmonov O. Kamoliddin Behzod va uning naqqoshlik maktabi. Toshkent, «Fan» nashriyoti, 1977 yil.
- 2.18. Sobirjon Rahmatov. "Dasgohli rantsvirda kompozitsiya asoslari". – T.: Sharq nashriyot-matbaa, 2007.
- 2.19. Абдуманноп Зияев. "Древность и средневековье". – T.: Санъат, 2009.
- 2.20. Qalandarov.M.M. "Manzarali bo'g'dorchilik". – T.: Sano-standart, 2014.
- 2.21. Qayumov.Q.A. "Aholi yashash joylarini ko'kalamzorlashtirish". – T.: Fan va texnologiya, 2013.
- 2.22. Mirzayev K.M. "Tumanni rejalashtirish va hududiy joylashtirish". – T.: Fan va texnologiya, 2014.
- 2.23. Po'latov Sh.X. "Arxitektura yodgorliklarini ta'mirlash". – T.: Ta'lim nashriyoti, 2014.
- 2.24. Насиба Абдуллаева. "Фарғона водийси халқининг анъанавий каштодўзлик наъмуналари". – T.: Янги нашр, 2011.
- 2.25. X. Po'latov, P. Zohidov. "Arxitekturaviy kompozitsiya asoslari". – T.: Talqin nashriyoti, 2005.
- 2.26. M. M. Vaxitov, Sh. R. Mirzayev. "Me'morchilik tarixi". – T.: Tafakkur nashriyoti, 2010.

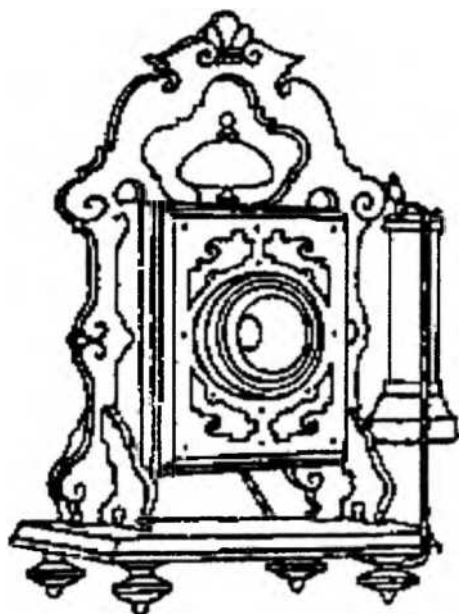
- 2.27. M. M. Vaxitov, Sh. R. Mirzayev. “Fuqorolik binolari”. – T.: Tafakkur nashryoti, 2010.
- 2.28. M. M. Vaxitov, Sh. R. Mirzayev. “Sanoat binolari”. – T.: Tafakkur nashryoti, 2010.
- 2.29. S. Bulatov, A. Muxtorov. “Ganchkorlik san’ati”. – T.: Musiqa nashryoti, 2006.
- 2.30. D. A. Nazilov, I. V. Dmitriyeva, N. X. Xodjibayeva. “Kompozitsiya asoslari”. – T.: Yangi asr avlodi, 2009.
- 2.31. B.Q. Xolmatov “Kompozitsiya” T.Iqtisod moliya, 2007-yil.
- 2.32. Ye.V. Lebedova, P.M. Cheremnix” Искусство художника- оформителя” М. 1981-yil.
- 2.33. Ж.Баримвеков “Казахский орнамент”. Alma ata. 1986-yil.
- 2.34. K.M. G’ulomov. “Amaliy san’at”. T. Iqtisod moliya. 2008-yil.
- 2.35. K.M. G’ulomov. “Ashyolarga badiiy ishlov berish”. T. “Bilim”. 2004-yil.
- 2.36. K.M. G’ulomov. S.S. Bulatov “Sharqona usta shogird odobi “. O’zR. OO’MTV o’quv adabiyotlari, jurnali va byuletenlarini tayyorlash markazi, 2000-yil.
- 2.37. L.I. Rempel, Pugachenkova. G. A.“O’zbekiston san’ati tarixi”. T. 1965g-y.
- 2.38. M. Imomnazarov. “Ma’naviyatimizning takomil bosqichlari”.T. Sharq. 1996-yil. 6bet.
- 2.39. M.B. Алпатов “Композиция в живописи.” Т.М.Искусство 1940г.
- 2.40. M.B. Axmedov “Yog’och o’yumakorligi”. T. Iqtisod-moliya. 2007-yil.
- 2.41. M.K. Mirzaahmedov. “Boshlang’ich naqsh ishlash metodikasi”. T. O’qituvchi. 1976-yil.
- 2.42. M.Nabiyev. “Rangshunoslik”. T. O’qituvchi. 1995-yil.
- 2.43. M.T. Семенова. “Народное искусство и его проблемы” М. 1977-yil.
- 2.44. O.K. Apuxtin. “Badiiy naqsh maktabi”. T. O’qituvchi. 1969-yil.
- 2.45. Q.Q. Qosimov, ”Naqqoshlik”. T. O’qituvchi. 1990-yil.
- 2.46. S.S. Bulatov va M. Ashirovlar. “Amaliy san’at atamalar lug’ati”. T. Ensiklopediya bosh red. 1991-yil.

- 2.47. S.S. Bulatov, L. Dadashev.” Naqsh alifbosi”. T. Cho’lpon. 1999-yil.
- 2.48. S.S. Bulatov. “ Ganchkorlik va naqqoshlik yog’och o’ymakorligi atamalariga izoxli lug’at”. T. Mehnat. 1991-yil.
- 2.49. S.S. Bulatov. “ O’zbekiston xalq amaliy bezak sanati”. T. Mehnat. 1991-yil.
- 2.50. Ўзбекистон гуманитар журнали. “Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари”.№ 3(75)/2016.

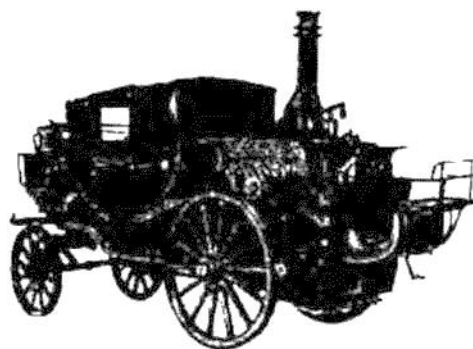
Internet saytlari

1. <http://www.lex.uz>
2. <http://www.google.uz>
3. <http://www.ziynet.uz>
4. <http://www.pedagog.uz>
5. <http://www.natlib.uz>
6. <http://www.edu.uz>
7. <http://www.rsl.ru>
8. <http://www.arxiv.uz>
9. <http://www.yandex.uz>

ILOVALAR

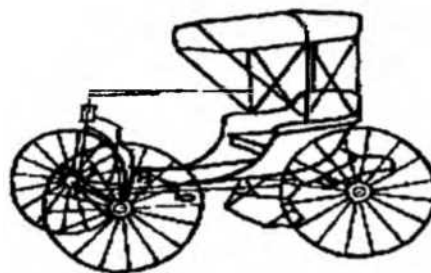
Ilk fotoapparat shakli

Bug' mashinasi

**Qadimgi Vizantiya
zamonaviy liboslari**

Mexanik arava

Rafael «Afina

maktabi»

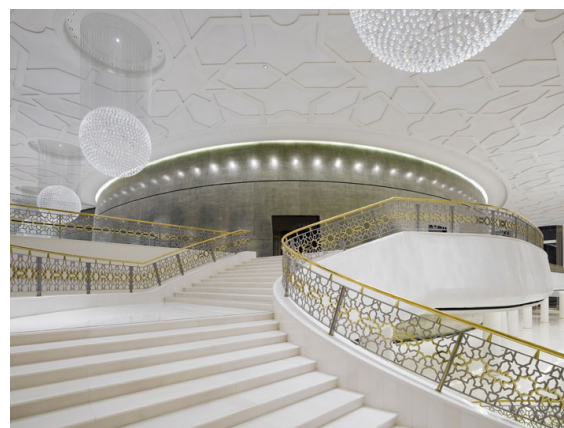
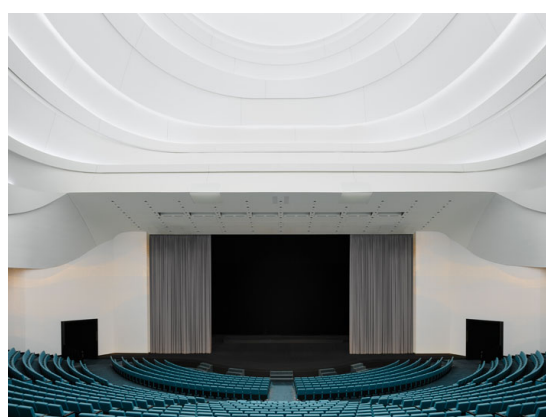
Misr piramidalari

**SHIDDATKOR ZAMON DIZAYN TARIZIGA
O'ZBEKISTON "AFROSIYOB" TEZYURAR POYEZDI**

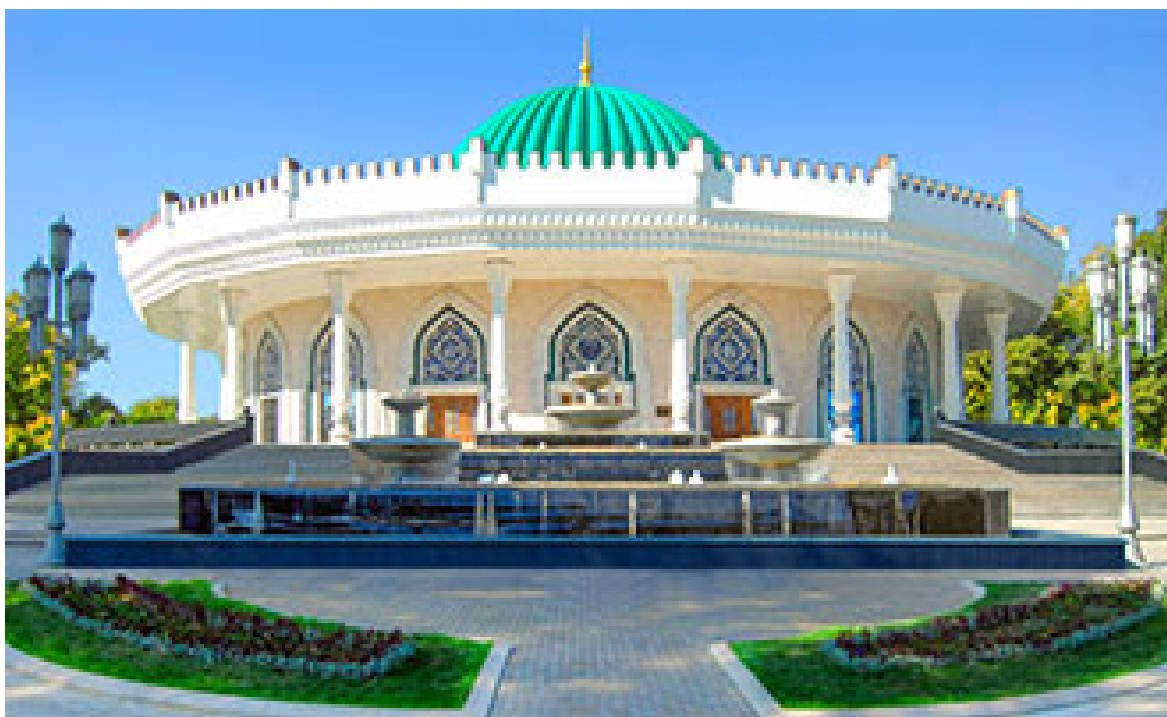

Ippolito Fleitz Group me'morlari tomonidan loyihalashtirilgan "O'zbekiston"
Xalqaro forumlar saroyi bugungi kunda O'zbekistonning eng muhtasham
binolaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

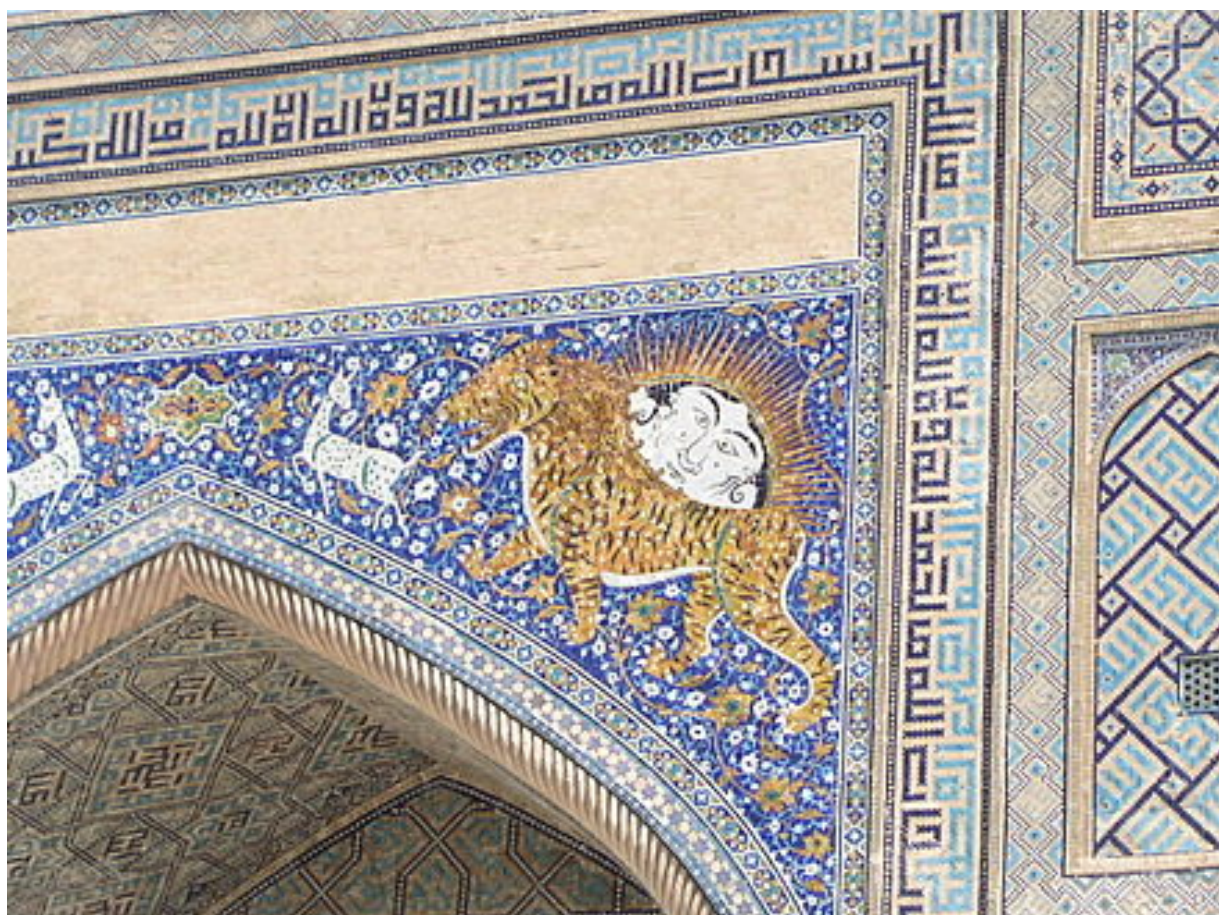
TEMURIYLAR TARIXI DAVLAT MUZEYI

1996-yil 18-oktabr kuni Sohibqiron tavalludining 660-yilligi munosabati bilan Amir Temur xiyoboniga tutash hududda barpo etilgan.

**Sherdor madrasa - Samarqanddagi me'moriy yodgorlik (1619-36).
Registon ansambli tarkibida.**

AMALIY ISH RASMLARI

